

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin N° 54

Februari 1977

Redacteurs { Dr. L.J. Vandewiele, Gent
Rédaction { Dr. D.A. Wittop Koning, Amsterdam

INHOUD / SOMMAIRE

Antwerpens Plantentuin, 1797-1926 (E. Frison en R. Aernouts)

De triakel in verzen uit het Sint-Janshospitaal te Brugge (L.J. Vandewiele)

Dirck Outgaertsz Cluyt (H.A. Bosman-Jelgersma)

De oudste apothekers te Gent in het Archief van de St.-Pietersabdij (Chr. De Backer)

Farmaceutische Filatelie (II) (L.J. Vandewiele)

Gedenkpenning van het 100-jarig laboratorium voor toxicologie van de R.U.G. (L.J. Vandewiele)

Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux. Bijeenkomst te Brugge 12 - 13 juni 1976. Verslag (B. Mattelaer)

Symposium over de geschiedenis van de wetenschappen aan de U.I.A. (L.J. Vandewiele)

Antwerpens Plantentuin, 1797-1926 (*)

door † Edward FRISON en Regina AERNOUTS.

VOORWOORD

In de loop van de 19de eeuw worden er te Antwerpen drie plantentuinen vermeld, waarvan de huidige tuin aan de Leopoldstraat de enige is die is blijven voortbestaan. De eerste was gehecht aan de « Ecole Centrale » in het oude Discalserklooster bij de Graanmarkt, en kende een betrekkelijk korte levensduur : 1797 tot 1802. De tweede, opgericht in 1804, bestaat nog : het is de huidige plantentuin. De derde heeft bestaan in vorm van ontwerp, en heeft slechts een begin van uitvoering gekend in 1818 ; het moest een zuivere stadsinstelling worden, ingericht in het toenmalige Atheneum aan de Prekersstraat. Over het ontstaan van deze drie plantentuinen heerst totnogtoe heel wat verwarring. MERTENS en TORFS, in hun klassiek werk « Geschiedenis van Antwerpen », geven geen exact beeld van hun ontstaan ; ook de voormalige stadsarchivarissen Pieter GENARD en Jos VAN DEN BRANDEN vergissen zich wanneer zij, op aanvraag van het Stadsbestuur, omstreeks 1890 moeten uitmaken of nu de plantentuin gelegen aan de Leopoldstraat aangelegd werd op grond toebehorend aan de stad Antwerpen ofwel aan het Sint Elisabethgasthuis. Kannunik Floris PRIMS in zijn « Antwerpen door de eeuwen heen » beweert dat het Sint Elisabethgasthuis van zijn ontstaan af, in de 13de eeuw, « ... dadelijk een tuin van heekundige kruiden aanlegt... », dit zonder enige bronnenvermelding ! Waarschijnlijk permitteert Floris PRIMS zich hier een dichterlijke vrijheid : aan het einde van zijn zin staan drie betekenisvolle puntjes ! Ook Dr. Henri VAN HEURCK zegt niet klaar in de historiek van de tuin, waarvan hij nochtans directeur geweest is. Het documentatiemateriaal voor het opstellen van dit geschiedkundig overzicht hebben wij bijna uitsluitend verzameld uit archiefstukken van de Commissie van Openbare Onderstand en het Stadsarchief van Antwerpen en uit een paar bundels met allerlei documenten, die in het Henri Van Heurck Museum, ondergebracht in de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen, berusten.

Voor de historische juistheid van de aangehaalde feiten blijven wij beiden solidair aansprakelijk ; waar het gaat over het beoordelen van toestanden en personen, vooral voor de periode 1909-1926, houdt een van ons, de heer Ed. FRISON et ten stelligste aan, persoonlijk de volle verantwoordelijkheid op zich te nemen. Ed. FRISON heeft de gebeurtenissen van

(*) Mededeling op het 7de Benelux Kongres voor de Geschiedenis der Wetenschappen, 20 oktober 1973.

Franse tekst opgenomen in *Janus*, LX, (1973), 149-192.

in 1909 kunnen volgen ; vanaf 1915 is hij actief gemengd geweest in de beweging en heeft het tenietgaan van de Plantentuin als wetenschappelijk centrum kunnen volgen. Voor wat deze periode betreft, steunt het relaas op zijn persoonlijke annotaties.

INLEIDING

Wat verstaan wij onder de benaming « Plantentuin » ?

Het is een instelling, rechtstreeks afhankelijk van hogere wetenschappelijke instituten of scholen, waar planten uit alle werelddelen voor wetenschappelijke- en onderwijsdoeleinden worden gekweekt. Een plantentuin, hortus botanicus, mag niet verward worden met een kruidentuin, hortus medicus, waar enkel geneeskrachtige planten worden gekweekt. En plantentuin is ook heel wat anders dan de talloze private planten- en kruidentuinen, die in de loop der eeuwen zo wat overal hebben bestaan ; ook Antwerpen kent in de 16de eeuw de tuin van apotheker-plantkundige Pieter COUDENBERGH.

De oudste plantentuin in België is die van Leuven, gesticht op 9 augustus 1738 ten dienste van de Universiteit (\pm 1/2 hectaar), hij werd in 1820 vervangen door een nieuwe tuin, ongeveer 2 hectaar groot. Al onze andere plantentuinen, die van Luik uitgezonderd, dateren virtueel van 1797, toen de Franse Republiek de « Ecoles Centrales » oprichtte (Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent, enz.) elk met een plantentuin. Die eerste plantentuin te Antwerpen verdwijnt reeds in 1802. Te Luik wordt de plantentuin samen met de universiteit opgericht in 1819. De tuin te Gent dreigt te verdwijnen als in 1804 de « Ecole Centrale » afgeschaft wordt ; door tussenkomst van VAN HULTHEM wordt hij door de stad Gent overgenomen en in 1817 bij de stichting van de Gentse Universiteit, aan deze instelling gehecht. Ook de eerste tuin van Brussel verdwijnt met de « Ecole Centrale » ; de latere tuin gelegen aan de Kruidtuinlaan wordt gesticht in 1826 en is eigendom van een naamloze vennootschap : « Koninklijke Maatschappij van Kruid-, Bloem- en Boomkweekerij ». In 1870 worden de instelling en de terreinen overgenomen door de Staat. Onder impuls van Professor Leo Errera fungeert de rijksplantentuin van 1892 tot 1914 als tuin van de « Université libre de Bruxelles ». De rijksplantentuin is in 1942/58 naar Meise overgebracht.

De Antwerpse Plantentuin neemt onder al de andere plantentuinen van België een bijzondere plaats in : vanaf de stichting is hij bestemd voor het onderwijs in de genees- en artsenijsbereidkunde en gedurende vele jaren gehecht aan een ziekenhuis.

HET COLLEGIUM MEDICUM ANTVERPIENSE (1).

Hoe is het in 1804 te Antwerpen gesteld met het geneeskundig onderwijs ?

De eerste rationele wetgeving op het uitoefenen van de genees- en artsenijsbereidkunde is vervat in het « Placcaert » uitgevaardigd door Keizer Karel de Vijfde, te Brussel, op 8 oktober 1540, ten behoeve van zijn Bour-

gondische Staten. Het origineel is verloren gegaan, maar wij kennen de inhoud dank zij een boek in 1721 te Brussel verschenen en met als titel : « Collegie der Medecyne der Stadt Brussel ». Het uitoefenen van de geneeskunde wordt het monopolie van wettig erkende geneesheren : « Doctoren, oft Licentiaten in de Medecyne, gepromoveert in eenige geapprobeerde Universiteyt », of wel « ... ge-examineert bij Doctoren in de Medecyne van de Universiteyt van Loven, oft bij Doctoren, woonende ende practiseerende binnen onser Stadt van Brussel... ».

De apothekers dienen hun vak te leren in een goede apotheek. De officina's worden onder de bestendige en regelmatige controle gesteld van twee of drie dokters, bijgestaan door één of twee apothekers. De « Instructie » of het reglement, dat de uitvoering van het « Placcaert » moet mogelijk maken, is nooit verschenen. Het is pas in het begin van de 17de eeuw onder het bewind van de Aartshertogen Albert en Isabella, dat reglementen de verordening van Keizer Karel juridisch uitvoerbaar maken.

In augustus 1617 hebben de Antwerpse geneesheren aan twee hunner, Lazarus MARQUIS en Godfried VEREYCKEN, opdracht gegeven met de Magistraat te onderhandelen met het oog op het vormen van een « Collegium Medicum Antverpiense », dat o.a het uitoefenen van genees- en artsennijbereidkunde zal regelen. Een project van reglement van het op te richten « Collegium » wordt naar de Magistraat gestuurd. Het eerste artikel van dit reglement : « Articulen oft Condiitiën van het Collegie der Medecynen » luidt : « Sullen in dit Collegium der Medecynen alleen begrepen wesen de ses gesworen stadsmedecynen, en des noots alle andere, presentelycken binnen deser Stadts woonende, die door behoorycke ende volcomen studie inde philosophie ende medecynen tot oprechte promotie gecomen syn ». Bij het laatste artikel (nr. VIII) komt een buitengewoon item : « ... dat myn E. Heeren met gelegentheyt sal gelieven te verleenen an het Collegium eenen medicinalen cruythof ». De laatste zin van dit item is het onweerlegbaar bewijs dat er op dat ogenblik in Antwerpen geen plantentuin (hortus botanicus) ja zelfs geen « medicinalen cruythof » (hortus medicus) bestaat. De bewering, dat er hier sinds eeuwen een kruidentuin zou bestaan hebben in het Sint Elisabethgasthuis, is hierdoor weerlegd. Immers de leden van het Collegium, allen kind in huis bij het gasthuis, zouden voorzeker niet om een « medicinalen cruythof » verzocht hebben als zij er reeds een te hunner beschikking hadden in het gasthuis.

De nieuwe beroepsorganisatie betreffende het uitoefenen van de genees-, heel- en artsennijbereidkunde, wordt nu ingericht als volgt : de chirurgijnsbarbiërs behouden hun eigen gilde en hun corporatieve voorschriften, zij worden onderworpen aan de controle en reglementen van het Collegium, de apothekers blijven georganiseerd als ambachtslieden in de gilde van de Meerseniers en hebben, niettegenstaande hun herhaalde protesten, zich te onderwerpen aan het Collegium, bestaande uit zeven dokters zonder één enkel chirurgijn of apotheker. Pas in 1786 krijgen de apothekers toestemming een eigen corporatie op te richten : de gilde der apothekers van Sint Lucas. Het Collegium Medicum controleert de officina's, geeft het visum op de diploma's der geneesheren en neemt de examens af van de chirurgijns, de apothekers en de vroedvrouwen.

In de eerste decennia van zijn bestaan heeft het Collegium Medicum kunnen bogen op enkele mannen met wetenschappelijke faam. Maar deze

periode van betrekkelijke vitaliteit moet aanzien worden als een relatieve nabloei van Antwerpens wereldfaam in de vorige eeuw.

Bij decreet van 2-17 maart 1791 wordt in Frankrijk door de Constituante het gildenwezen afgeschaft. Te Antwerpen wordt het decreet van kracht op 24 november 1795. Het is nu onherroepelijk gedaan met de gilden van chirurgijns en apothekers. Ook het Collegium wordt op 24 novembre 1795 opgeheven. In 1801 (jaar 9 van de Republiek) vormt de « Préfect du Département des Deux-Nèthes » HERBOUVILLE, een « Comité de Santé » dat belast wordt met het afnemen van de examens van de kandidaten chirurgijns en apothekers, de controle van de officina's, het nazien van de certificaten van bekwaamheid en alles wat betrekking heeft op het geneeskundig toezicht, regeling die van kracht blijft tot de oprichting van de « Jurys médicaux » in 1804 (jaar 12 van de Republiek).

DE « ECOLE CENTRALE DU DEPARTEMENT DES DEUX-NETHES » EN DE EERSTE PLANTENTUIN TE ANTWERPEN

De wet van 3 Brumaire jaar 4 (25 oktober 1795) op de organisatie van het openbaar onderwijs in de veroverde departementen, maakt het onderwijs verplicht, en door een besluit van het « Directoire exécutif » van 7 Pluviôse jaar 5 (26 januari 1797) worden « Ecoles Centrales » opgericht in elke departementale hoofdplaats; voor het « Département des Deux-Nèthes » wordt deze school te Antwerpen opgericht en ondergebracht in het oude Discalserklooster dat gelegen was tussen de huidige Graanmarkt, het Hopland, de Meistraat en de voormalige Kanonstraat, daar waar vandaag de nieuwe schouwburg gebouwd wordt. In het deel palende aan de Meistraat wordt omstreeks 1797 de plantentuin aangelegd.

Hoe komt nu de school aan planten en leermiddelen ?

De planten komen uit de tuinen van de « Emigrés ». Reeds op 4 Brumaire jaar 3 (25 oktober 1794) is een « Commission nommée pour la conservation des objets de Botanique qui peuvent se trouver dans les maisons des émigrés » opgericht (2), en het is de apotheker Jan VAN DEN BERGHE die op 9 Frimaire jaar 3 (29 november 1794) door de Antwerpse Magistraat aangesteld wordt voor het behoud van de botanische schatten die zich in onze stad zonder rechtmatige eigenaar bevinden, beslissing die op 13 Frimaire jaar 3 (3 december 1794) (3) bekrachtigd wordt door J.-P. LACOMBRE (du Tarn), Représentant du peuple français près de l'armée du Nord et de Sambre et Moselle. Apotheker Jan VAN DEN BERGHE is een zonderling type, geestdriftig liefhebber botanist, trouw discipel van J.-J. ROUSSEAU, vurig republikein van het allereerste uur, rechter bij het « Tribunal Criminel » te Antwerpen. In zijn functie van « Conservateur des plantes précieuses » heeft onze confrater met veel tegenkantingen af te rekenen, zowel van de overheid als van diegenen die de goederen van de « émigrés » bewaken en weigeren de botanische collecties af te staan (3). In september 1796 wordt P. MAILLARD (4), politiecommissaris van de 4de sectie, aangesteld als « jardinier pour le jardin botanique de l'Ecole Centrale de ce département ». Op 8 Messidor jaar 6 (26 juni 1798) (4) wordt een tweetalig bericht in alle gemeenten van het departement aangeplakt,

waarin een tuinier gevraagd wordt, die zich bij de « Jury central » te Mechelen aan een examen zal moeten onderwerpen. Of MAILLARD vervangen moet worden is niet duidelijk.

De verzamelingen van plantaardig museummateriaal en plantaardige produkten komen rechtstreeks uit Parijs. De lijst ervan draagt als opschrift « Catalogue des objets de Botanique destinés pour l'Ecole Centrale d'Anvers, département des Deux-Nèthes, et remis au Citoyen DEKIN, professeur d'histoire naturelle à cette Ecole, par le Citoyen DESFONTAINES, professeur de botanique au Muséum National d'Histoire Naturelle ». Zoologische, geologische, mineralogische verzamelingen, en een zestigtal toestellen voor het onderwijs van de physica en de scheikunde worden door het « Muséum » aan Professor DEKIN overgemaakt (5). Een bibliotheek wordt in de « Ecole Centrale » bijeengebracht, komende gedeeltelijk uit afgeschafte Antwerpse Kloosters, gedeeltelijk uit zendingen uit Parijs.

Een lesprogramma uit 1799 (6) is bewaard gebleven, waaronder wij noteren : « les principes végétaux ». De lessen worden gegeven door « le citoyen Van Aenvanck, ancien professeur de l'Université de Louvain, exerçant actuellement les mêmes fonctions près de l'Ecole Centrale » (cours de Chimie et de Physique expérimentale). « On invite les jeunes élèves (ouder dan 12 jaar) dans l'art de guérir, dans la pharmacie, etc. à suivre ces cours ». Een internaat is aan de school gehecht voor leerlingen buiten Antwerpen woonachtig. Als zuiver republikeinse instelling heeft de school af te rekenen met de verkapte en de openlijke vijandschap van al wat de stad en omliggende aan reactionnaire elementen oplevert. De bevolking wordt aangezet de school van de vreemde overheersers te saboteren. Op weinig uitzonderingen na zijn de leerlingen kinderen van overtuigde republikeinen of van ouders die in dienst stonden van republikeinse instellingen. De arme ongeletterde bevolking die in de buurt van de school woont, wordt opgeruid, slingert scheldwoorden naar het hoofd van het personeel van de school en daar blijft het niet bij : stenen, dode katten en honden worden over de muur van de plantentuin geworpen, een gat in de muur gemaakt waardoor voortdurend water gegoten wordt : « ... eau qui probablement n'est rien moins que pure » (woorden onderstreept in de originele tekst) (7).

De wet van 11 Floréal jaar 10 (1 mei 1802) komt een einde stellen aan de « Ecole Centrale ». Op 20 december 1802 verzoekt Prefect HERBOUVILLE de citoyen WERBROUCK, maire van Antwerpen, een driedubbele inventaris van de boeken en de « objets d'histoire naturelle, qui composent la collection » van de school op te maken, en de boeken en voorwerpen in ontvangst te nemen (8). Uit deze inventaris blijkt dat de plantentuin van de « Ecole Centrale » 1.152 planten rijk is, hij was dus verre van onbeduidend ! Voorlopig blijven de planten in de tuin onder de hoede van de tuinier, ex-commissaris van politie MAILLARD. De kostbare bibliotheek wordt aan de stad geschonken, maar blijft voorlopig in de school, school die ondertussen als gevangenis ingericht wordt. « Onbekenden » hebben een bezoek gebracht aan de boekerij : mooie en zeldzame werken verdwijnen, wat er overblijft wordt later naar de zolders van het stadhuis vervoerd, waar ex-professor van de school, de heer SAUNIER, ze geordend heeft, wat de eerste kern is geweest van de Stadsbibliotheek die te Antwerpen op 21 december 1804 geopend wordt.

DE PLANTENTUIN VAN HET SINT ELISABETHGASTHUIS

Nog voor de afschaffing, op 22 december 1802, van de « Ecole Centrale » is er reeds van in begin 1802 sprake een plantentuin te stichten in het Sint Elisabethgasthuis; immers lezen wij in het « Règlement pour l'Hospice Civil » van 21 Germinal jaar 10 (11 maart 1802) onder art. 12 : « Le pharmacien sera chargé de la préparation des médicaments (sic) et de leur vente, ainsi que de la direction du jardin botanique » (9). Dit reglement is ondertekend door Préfect HERBOUVILLE. Kort daarop worden door de « Commission de Santé » voorstellen gedaan tot het bouwen van een school voor chirurgie, scheikunde en plantkunde in de grote moestuin van het gasthuis aan de « Gasthuisbemden ». In het stadsarchief bevindt zich een plan van aanleg van de hand van de architect van de stad Fr. VERLY (gedateerd : Brumaire jaar 12 — oktober-november 1803) (10). Dit plan voorziet het trekken van een « rue nouvelle de la Santé » door de moestuin van het gasthuis; aan de linkerkant van deze straat, gezien vanuit de Gasthuisstraat, zou de nieuwe school met een amphitheater gebouwd worden. Van dit plan is echter niets terecht gekomen. Anderzijds wordt er een aanvang gemaakt met het reorganiseren van het geneeskundig onderwijs. Onder de impuls van Préfect HERBOUVILLE, op 1 Vendémiaire jaar 13 (23 september 1804) (1) krijgt de bevolking door een gedrukte aanplakbrief bericht van het stichten van lagere leergangen : « Ecole primaire de Médecine à l'hôpital Sainte-Elisabeth ». De geneesheren, chirurgijns en de apotheker van het gasthuis krijgen opdracht (12 Fructidor jaar 12 — 30 augustus 1804) (1) de verschillende takken van de geneeskunde, chirurgie en artsenijsbereidkunde te onderwijzen. Ook in andere steden van ons land en van Frankrijk worden dergelijke lessen georganiseerd. Het Antwerpse reglement strekt hen tot voorbeeld. In het verslag door de leden van de « Jury Médical de la Province d'Anvers » van 15 december 1815, (1) lezen wij : « Les règlements d'Anvers nous furent demandés et leur (c'est-à-dire les villes voisines) Bruxelles, Gand, Lille, etc. et la plupart des grandes villes de France) servirent en tout de modèle... ». Onder de zes professoren vinden wij de apotheker van het gasthuis VAN MERSTRAETEN, die belast wordt met de leergangen van plantkunde en materia medica. Onder zijn beheer komt ook de Plantentuin tot stand. Die plantentuin van 1804 moeten wij binnen in het gasthuis zoeken; het was « un petit jardin à côté de la Pharmacie », maar waar die apotheek juist gelegen was, blijft een open vraag, vermits wij van het gasthuis van vóór 1826 plannen, noch plattegronden vinden. De leergangen ingericht in 1804 worden op 10 februari 1806 (11) door een keizerlijk besluit bekrachtigd. Ook hierin wordt Apotheker VAN MERSTRAETEN met de cursus « Histoire naturelle des drogues usuelles » belast. Voor de leergangen van toegepaste heelkunde en uitwendige pathologie vinden we Dokter-chirurgijn Claude-Louis SOMME vermeld. Die benoeming zal voor de toekomst van de Plantentuin een verregaande betekenis krijgen, want SOMME is de man die, als liefhebber-botanist en tuinbouwkundige praktisch een halve eeuw lang de tuin zal schikken, en uitbreiden en de plantenverzameling, zowel in volle grond als in kasten en serres, met vakkennis en toewijding verzorgen.

Claude-Louis SOMME (12), Fransman van geboorte (8 april 1772), begint zijn heelkundige studies te Parijs in 1790. Hij neemt dienst in het

Franse leger en, na tal van verplaatsingen en na zijn bevordering tot chirurgijn-majoor op 19 mei 1804, moet hij het 76ste linieregiment in garnizoen te Antwerpen, vervoegen. Hij vestigt zich aan de Lange Gasthuisstraat. Weldra wordt hij een graag geziene gast onder de Antwerpse intellectuelen die regelmatig omgang hebben met Préfect HERBOUVILLE ; hij wordt ook lid van de « Société d'Emulation d'Anvers ».

In 1805 wordt hij verplaatst naar Duitsland, waar hij de gelegenheid vindt om tot doctor in de medecijnen te promoveren te Straatsburg op 8 april 1806. Door een brief van 31 maart 1806 gericht aan J. WERBROUCK, maire van Antwerpen, stelt hij van uit Memmingen in Beieren zijn kandidatuur voor de post van chirurgijn van het Sint Elisabethgasthuis, post die vrijgekomen was door het overlijden van de Heer BEGUINET. Door een besluit van 15 april 1806 wordt hij tot Heelmeester-Professor benoemd, niettegenstaande hij Fransman is. Préfect COCHON zal zijn benoeming aan de Minister voorleggen. Na een zwerversleven geleid te hebben, wordt SOMME een honkvast burger van Antwerpen. Hij verblijft er 49 jaar, sterft op 83 jarige leeftijd (17 oktober 1855), en wordt begraven in de Sint Willibroduskerk te Berchem bij Antwerpen, zijn grafsteen staat nog tegen de linker zijmuur van de kerk.

Tussen 1804 et 1806 worden de planten uit de tuin van de « Ecole Centrale » overgebracht naar de tuin van het Sint Elisabethgasthuis. De « Commission administrative des Hospices civils » vraagt aan de Heer PETIT, « adjoint du maire » op 18 oktober 1806 (13), bezit van de tuin van het gasthuis te mogen nemen en er de planten, nodig voor de demonstraties van plantkunde en materia medica te kweken. Zij zeggen o.m. : « Notre intention n'est pas de vous demander un jardin botanique monté sur le pied de ceux de Gand, Bruxelles et autres chefs-lieux de département ; trop de motifs empêcheraient sans doute de subvenir aux frais que cela pourrait entraîner. » Tot 1810 blijft de toestand précair, bij gebrek aan geldelijke middelen, de overheid wil niet meer dan 200 fr. per jaar voor het onderhoud besteden. Op 21 maart 1810 schrijft Préfect Marquis de VOYER d'ARGENSON aan de « Commission administrative des Hospices civils » het volgende (13) : « ... Monsieur le pharmacien-professeur avait pensé qu'une dépense de 200 francs suffirait pour cette année, vous croyez qu'il faut y appliquer 400 francs, je vous y autorise s'il n'est pas possible de pourvoir à cet entretien à moins de frais, mais cette dépense doit absolument faire partie de celle de l'hôpital et être cherchée dans les économies sur quelque partie du service, je ne puis en faire l'objet d'un crédit supplémentaire ». Ook het stadsbestuur schrijft aan de « Receveur Général des Hospices et Hôpitaux de la Ville d'Anvers » dat de onkosten voor aankoop van planten te hoog zijn en het toegelaten maximum overschrijden (13). De Plantentuin blijft dus een nietig tuintje, dat de beroemde plantkundige Augustin PYRAME de CANDOLLE in zijn « Rapports sur mes voyages botaniques et agronomiques », Parijs 1813, niet eens vernoemt, wel een privé-tuin van een Antwerps liefhebber botanist.

Vanaf 1807 gaat SOMME zich bezighouden met de kleine plantentuin van de school en de grote fruit- en moestuin van het gasthuis. In het « Museum Henri Van Heurck » bevindt zich een manuscript van de hand van SOMME, waarin hij een beeld schetst van de tuin tussen 1807 en 1813. Hij vertelt ons dat de aangroei van de plantenverzamelingen het

vergroten van het eerste tuintje noodzakelijk maakt. Omstreeks 1813 wordt de oppervlakte ervan ongeveer verdubbeld, het bijgekomen terrein ligt apart en is gescheiden van de eerste tuin door muren en gebouwen. De planten worden geordend volgens het stelsel van LINNAEUS. Verder zegt SOMME nog : « A cette époque, en 1813, on ne pouvait cultiver que des plantes de pleine terre, quelques châssis peu spéciaux, garantissaient l'hyver un petit nombre de végétaux d'orangerie. Monsieur d'ARGENSON, alors Préfect, fit transporter au premier jardin et remettre en état de servir une serre abandonnée qui se trouvait à l'hôtel de la Préfecture (het oude Bisschoppelijk Paleis van de Schoenmarkt), elle fut bientôt remplie par les plantes exotiques, provenant de semences fournies par le jardin du roi à Paris, outre les plantes venant de l'établissement de Monsieur PARMENTIER à Enghien et celles que l'on devoit à l'obligeance de Monsieur MUSSCHE, directeur (hier vergist zich SOMME — MUSSCHE was niet directeur maar wel hortulanus) du jardin botanique de Gand. Une portion de grange voisine du premier jardin fut appropriée pour une orangerie, la collection augmenta peu à peu... ».

Vermelden wij verder nog dat onder het Franse bewind, de lessen in schei- en plantkunde gegeven worden onder de opvolgers van Apotheker VAN MERSTRAETEN, de apothekers DUPONCHEL en ROBERT ; met de plantentuin hebben zij zich blijkbaar niet beziggehouden !

ONDER HET NEDERLANDS BESTUUR

Aan de hand van twee plantenlijsten (13), in handschrift, bewaard in het archief van de Commissie van Openbare Orde en Stand van Antwerpen, kunnen wij ons een juiste gedachte vormen van het belang van de Plantentuin op het einde van het Franse en het begin van het Nederlandse regime. De beide lijsten, de eerste van 1815, de tweede van 1816 zijn opgesteld door Jacobus PIESSEN. Wij weten niet of de lijsten ooit in druk verschenen zijn, en evenmin of de genoemde PIESSEN, hortulanus van de tuin geweest is. Op het einde van de lijst van 1815 schrijft hij : « Jacobus Piessen, Duncercanus scripsit. Antverpiae anno Domini MDCCCXV ». Het woord « Duncercanus » doet ons vermoeden dat hij van Duinkerken geboortig is. Wellicht is hij als ambtenaar bij het krijsarsenaal en bij de scheepstimmerwerf, die Bonaparte te Antwerpen heeft opgericht, aangesteld geweest, en bij het tanen van het « Keizerrijk » door zijn landgenoot SOMME aan een betrekking in het gasthuis geholpen. De lijst van 1815 vermeldt 1.690, die van 1816, 1.726 planten. Andere Belgische plantentuinen hebben omstreeks die tijd ook zo'n lijsten gepubliceerd, de vroegste door L.-P. COURET-VILLENEUVE, geboortig van Orléans, en professor van Algemene grammatica aan de « Ecole Centrale du Département de l'Escaut à Gand » in 1802. Van de hand van Jan-Hendrik MUSSCHE (1765-1834), hortulanus van de Gentse plantentuin, zijn er plantenlijsten van de tuin van Gent uit 1810, 1811 en 1817.

In 1826 maakt NYST een lijst op voor de plantentuin te Brussel, en in 1829 GAEDE en COURTOIS voor die van Luik. In 1817-1818 zijn er in de serre van onze tuin reeds exemplaren van *Vanilla planifolia* Andr. aanwezig (14). SOMME verteld ons dat de exemplaren in de Belgische serres

gekweekt, nog niet gebloeid hebben, uitgezonderd degene, die zich in de verzameling van Mevrouw VILAIN XIV te Wetteren bevinden.

Een Brussels plantenliefhebber, de heer MARCHAL, die in 1818-19 naar Batavia ging, wenst de vanillaplant in het toenmalig Nederlands-Indië te acclimateren. Hij neemt van uit de Antwerpse tuin enkele exemplaren in potten geplant, benevens enige stekken in een met water gevulde fles mee op reis. Een enkele stek komt behouden in Batavia aan en wordt de stamplant van al de *Vanilla planifolia* die in Nederlands-Indië zijn gekweekt tot in 1841. In dit jaar worden nieuwe planten, afkomstig uit de Leidse plantentuin, door REINWARDT ingevoerd. Terloops zijn hier aangehaald, dat de Belgische plantkundige, Charles MORREN (1807-1858) het procédé van de kunstmatige bevruchting van de vanilla vond en zijn bevindingen in de « *Annales de la Société Royale d'Horticulture de Paris. XX. 1837* » publiceert. Zijn procédé wordt nu nog toegepast overal waar de cultuur van de vanilla in voege is.

In 1819 krijgt de Antwerpse plantentuin een nieuwe hortulanus : Renierus SEBUS, te Lent in Gelderland geboren in 1786 en alhier overleden in 1848. De afstammelingen van deze man zijn tot in 1886 hortulani van de tuin geweest (Renierus tot in 1848, zijn zoon Henri tot in 1872 en diens zoon Henri tot in 1886).

In 1825 wordt een begin gemaakt met het opruimen van de grote moesen fruijtuin van het gasthuis, en valt de beslissing tot het herbouwen van het gasthuis. Reeds op 25 juni 1824 heeft stadsarchitect Bruno BOURLA (1783-1866) een bestek opgemaakt (15). Hieruit vernemen wij allerhande interessante bijzonderheden over de Plantentuin. In 1824 was de enige toegang tot de tuin die van het gasthuis aan de Gasthuisstraat. In zijn bestek vermeldt BOURLA dat de enige ingang tot de tuin zal zijn aan de zijde van de Gasthuisstraat, en nergens anders, ten einde op alle plaatsen van het gesticht de nodige veiligheid te behouden; de deur van de tuin zal zijn tegenover de apotheek. Bij de bestaande plantentuin zal de moesen fruijtuin gevoegd worden; de nieuwe tuin zal vrijwel zijn huidige oppervlakte krijgen en, in tegenstelling met wat vooraf vooropgezet werd, zal de ingang van de nieuwe tuin recht over de Gezondstraat (huidige Henri Van Heurckstraat) komen te liggen. Op 9 juni 1825 schrijft de « Commissie van Onderzoek bij het Stadsbestuur » in haar verslag o.a. : « Uit deze veranderingen volgt een vergroting van onkosten welke op 1.060 fr. wordt berekend, en welke voorkomt door de ijzere traliedeur met compartimenten, de bovenversiering, de diepte der nodige fondatie, en toegevoegde logie... » (16).

Op 16 augustus 1825 wordt SOMME benoemd tot Directeur van de nieuwe plantentuin zoals wij lezen in het verslag van de Staatsraad, Gouverneur der Provincie Antwerpen : « ... Heeft goedgevonden en verstaan de Heer Claude-Louis SOMME, Heelmeester van het Sint Elisabeth-gasthuis te dezer stede te benoemen tot Directeur over de plantentuin in dat gesticht aangelegd, en hem de bijzondere zorg op de dragen overal hetgeen de aankweking, het onderhoud en de uitbreiding van dien tuin betreft opdat dit etablissement in alle opzichte aan deszelfs nuttig doel beantwoorde, met specialen last on wel toe te zien dat daarin steeds de

vereiste planten in behoorlijke orde tot de lesgeving aangekweekt en onderhouden worden ».

Er is beweerd geworden, dat de Plantentuin slechts na 1856 een directeur heeft gehad, en dat SOMME nooit die benoeming heeft gekregen.

Op 29 december 1886 schrijft nog apotheker Charles RIGOUTS, aan Henri VAN HEURCK (14) : « Il n'y avait pas à cette époque de directeur du jardin botanique. Le docteur SOMME a pris ce titre, mon père a été le premier qui a été nommé à ces fonctions... pendant son professorat, SOMME s'était accaparé du jardin... SOMME ne fut jamais nommé directeur... ».

Als SOMME zich vanaf 1807 zonder officiële erkenning heeft afgesloofd om van het toenmalige nietige tuintje, de mooie hortus botanicus te maken, waarvan hij in 1825 de directeur werd, dan is het eerst en vooral omdat de professoren in de plantkunde bij de school, zich, voor wat het praktisch beheer betreft, van de tuin bitter weinig hebben aangetrokken. Dit wil nu volstrekt niet zeggen, dat die Heren voor de tuin geen sympathie toonden ; professor VERBERT bijvoorbeeld, heeft meer dan eens zeldzame planten geschonken, maar daar is het dan ook bij gebleven. VERBERT en zijn voorgangers waren ongetwijfeld goede botanisten-pharmacologen, maar niet meteen knappe tuinbouwkundigen. SOMME daarentegen wel !

Bij de vergroting van de tuin is het eerste tuintje van 1804-1806, naast de oude apotheek, in de bebouwde oppervlakte van het nieuwe gasthuis verdwenen. Het tweede stuk, dat waarschijnlijk omstreeks 1813 werd toegevoegd, en dat van het eerste gescheiden was door muren en gebouwen, wordt bij de nieuwe tuin ingelijfd. SOMME wil de nieuwe tuin van een vijver voorzien en dit des te meer, omdat de beschikbare gronden bedroevend droog zijn. Er wordt gegraven om het grondwater te vinden ; de pogingen zijn mislukt. Een gedeelte van de opgegraven gronden is als heuvel in de tuin blijven liggen en vormt het zogenaamde « bergje », dat nog bestaat. Het heuveltje is met naaldhoutbomen beplant geworden. De twee zo mooie Libanon-ceders die, tot in 1930 het sierraad van de tuin uitmaakten, waren de laatste overlevenden van die aanplanting.

SOMME wil de nieuwe tuin van goede teelaarde voorzien. Op 20 februari 1826 krijgt hij van de « Bestiering der Burgerlijke Godshuizen » toelating om « ... Heyd-grond tot het in stand brengen van de Kruidhof in Sinte Elisabethgasthuys, te laeten volgen en neemen op de goederen onzer Bestiering onder de Gemeeynte Brasschaet... ». Hij moet zelf de plaatsen aanwijzen waar deze grond genomen moet worden (11).

Voor wat het aanleggen van de tuin betreft schrijft SOMME (14) : « Deux plans furent proposés pour l'arrangement de cette école de botanique, l'un dans lequel les plantes étoient rangées en plates-bandes, comme cela se voit dans tous les établissements de ce genre. Dans l'autre, les plantes étoient agglomérées classe par classe selon le système de LINNE. Une grande allée serpentoit autour du jardin, et de chaque côté se trouvoient les classes séparées par des sentiers tortueux. Dans le milieu on avoit ménagé un emplacement pour une orangerie projetée. Ce dernier plan n'avoit pas l'aspect monotone des plates-bandes, il fut préféré et mis en exécution en 1826, tel que le terrain pouvoit le permettre à cette époque,

car depuis il a été agrandi par la suppression d'une grange et le déplacement d'une orangerie qui s'opposoit à ce que le premier jardin fit partie du nouveau ». In 1826 voorziet het stadsbestuur een som van 2.756 fr. op de stadsbegroting voor o.a. de jaarwedde van de hortulanus (14). In juli 1826 meldt Burgemeester Ridder Florent van ERTBORN, in zijn verslag aan de Raad (17), het oprichten van de nieuwe orangerie midden in de tuin, bouwkosten worden berekend op 8.000 gulden, waarvan 3.000 gevonden worden op het crediet voor het hekwerk van de tuin (toelage 12.900 gulden, aanbesteed voor 9.900 gulden). Burgemeester van ERTBORN zal de ontbrekende gelden aan de Regering vragen door tussenkomst van de Gouverneur der Provincie, Jonkheer de MEMBREDE. Deze laatste is de zaak van de tuin zo genegen dat hij, ten voordele van de instelling, afstand doet van de fraaie oranjabomen die het gouverneursgebouw versieren.

In de nieuwe tuin wordt een grote serre gebouwd volgens plan van stadsarchitect BOURLA, en op de plaats waar zich nu nog de grote serre bevindt, het wordt een warme serre, 16 m lang, 4,5 m diep en 7 m hoog, met vestibule, kleine bibliotheek waarin o.a. de « Genera et Species Linné » door Willow, de « Nomenclator botanicus » van Steudel, het woordenboek van Miller, engelse catalogi... (14).

In maart 1827 is er een meningsverschil tussen het gemeentebestuur en de Godshuizen betreffende de kosteloze voeding van twee tuiniers (17) in de keuken van het gasthuis. Men zal alles laten zoals voorheen, totdat er een afzonderlijke woning aan de tuinier kan bezorgd worden.

Hoe staat het nu in deze periode met de leergangen in het gasthuis ?

In 1815, bij de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden, hebben de noordelijke provinciën op die van het zuiden een grote voorsprong voor wat het onderwijs betreft. Het staatsbestuur doet een buitengewone inspanning om het onderricht in de Belgische provinciën te verbeteren. De eerste gouverneur van de Provincie Antwerpen, Baron de KEVERBERG de KESSEL, vraagt een verslag aan de « Jury Médical de la Province d'Anvers » over de leergangen in het gasthuis (1). Het is dank zij dit verslag, ondertekend door de professoren van de school, dat gedurende heel de Nederlandse periode, de school heeft mogen rekenen op de grootste materiële en morele steun van de Regering.

In 1819 wordt Franz, Joseph ADELMANN, hoofdapotheeker in het gasthuis en professor van plantkunde, opgeroepen voor de leerstoel van botanica aan de heropende Universiteit te Leuven. Het was toen met de studie van de plantkunde in de Zuidelijke Nederlanden nog zo achterlijk gesteld, dat men beroep moest doen op buitenlandse leerkrachten voor het hoger onderwijs. ADELMANN was een geboren Duitser (Würzburg 1787); aan de Gentse Universiteit kwam eerst een Duitser, Frans Peter CASSEL (1784-1828) en nadien een Nederlander, J.G.S. VAN BREDA (1788-1867) en te Luik een Duitser, Heinrich Moritz GAEDE (Kiel 1796 - Luik 1834).

Door het Koninklijk Besluit van 26 juni 1819 (17) wordt François, Mathieu VERBERT (1796-1854) tot opvolger van Professor ADELMANN benoemd. Hij was apotheker van eerste klasse, door een examen dat hij op 20 juni 1812 te Parijs had afgelegd. Het is vooral door zijn uitgebreide kennis in de scheikunde, de botanica en de artseneijbereidkunde, dat hij in Antwerpen en zelfs in Frankrijk een goede faam genoot. Zijn lessen die hij

in het gasthuis tot bij zijn overlijden in 1854 regelmatig geeft, zijn van het hoogste gehalte; zij worden gevolgd niet alleen door de leerlingen van de school, maar ook door tal van Antwerpse nijveraars en fabrikanten, die zich willen verdiepen in de kennis van de toegepaste chemie. Edward FRISON heeft zijn verdiensten als professor en wetenschapsmens geschetst, in een tweetal artikels verschenen in het Pharmaceutisch Tijdschrift voor België (18).

In de huidige Plantentuin is er nog een aandenken aan VERBERT: een nederig vijvertje met kleine hardstenen omlijsting van ongeveer twee meter doormeter en lage zeshoekige ijzeren afsluiting die VERBERT geschonken heeft. Van in de zeventiger jaren van de vorige eeuw, weet niemand meer in welke omstandigheden dit vijvertje aldaar terecht kwam. Er wordt verteld dat dit vijvertje het « echelputteken » was waarin, eeuwen geleden, de medicinale bloedzuigers, gekweekt werden, die het gasthuis nodig had, wat natuurlijk onzin is.

In 1822-1823 komen er moeilijkheden, voor wat het onderwijs betreft. In de school van het gasthuis, onder het Franse bewind ingericht, worden de lessen — ook nog na 1815 — in de Franse taal gegeven. Het Koninklijk Besluit van 30 oktober 1822 beslist dat van 1 januari 1823 af, voor het waarnemen van een officiële betrekking, de kennis van het Nederlands vereist wordt. Dientengevolge moeten de lessen in de landstaal gegeven worden. Er zijn drie professoren, waaronder SOMME, die niet in staat zijn de lessen in het Nederlands te geven (17). Door tussenkomst van Jonkheer A.C. de MEMBREDE, Staatsraad en Gouverneur van de Provincie, wordt een regeling getroffen waarbij SOMME die de landstaal in het geheel niet machtig is, gezien zijn grote faam als professor en heelmeeester, verder in het Frans mag doceren (Koninklijk Besluit van 17 december 1824) (17). De toelating is voorlopig en de lessen moeten volledig herhaald worden door bekwame « répétiteurs ». Op 22 januari 1825 worden Willem STEVENS en Antoon SEGHERS, stadsheel- en vroedmeesters en oud-leerlingen van de school, tot « répétiteurs » benoemd (17).

Uit een programma voor de lessen van 21 april 1827 vernemen wij, dat de oefeningen in plantkunde in de zomersemester zullen aanvangen op 1 mei. De plantkunde wordt gegeven door Professor-Apotheker VERBERT op woensdag en zaterdag te zes uur 's morgens. Wie toen in Antwerpen botanica wilde studeren, mocht beslist geen langslaper zijn (17)!

Vermelden wij nog dat door de toenmalige burgemeester, Ridder van ERTBORN, het initiatief genomen wordt van het aanleggen van een nieuwe straat, in de plaats van het aarden wegeltje genoemd « Gasthuisbenden ». De vervallen muur die deze weg van de Plantentuin scheidt, wordt afgebroken, en door een fraai hekwerk vervangen. De terreinen ten oosten van de nieuwe straat worden door de « Burgerlijke Godshuizen » verkaveld. Er worden huizen met zicht op de Plantentuin, gebouwd (14). In 1832 wordt de nieuwe straat, « Leopoldstraat » genoemd.

DE STADSPLANTENTUIN IN HET KONINKLIJK ATHENEUM IN DE PREKERSSTRAAT

Koning Willem I heeft bij Koninklijk Besluit van 25 november 1817, de gebouwen en terreinen van de « Préfecture Maritime » aan de stad

afgestaan. Deze « Préfecture Maritime » is opgericht geworden door Bonaparte in 1804, in het oude klooster van de Luythagen. De stad besluit in de vrijgekomen gebouwen, de « Ecole secondaire », sinds 1807 gevestigd in de Zwartzustersstraat, over te brengen. Onder de nieuwe benaming van « Koninklijk Atheneum », wordt de school plechtig ingehuldigd op 8 april 1818. Bij de school behoort een uitgestrekte tuin, en het stadsbestuur besluit in 1818 er een stadspplantentuin in op te richten. Wij vinden slechts enkele schaarse documenten over dit besluit : « cahier de charges » en « devis estimatif » van 18 maart 1818, die het aanbrengen van een gemetselde omheining van de tuin vermelden. De werken worden wel toegewezen, maar daar er verder niets meer over te vinden is, is het blijkbaar bij voorlopige werken gebleven (19).

1830-1856

Na de onafhankelijkheid van België heeft Antwerpen nog twee jaren lang in angst en onzekerheid geleefd. De stad is in staat van beleg. Op 15 mei 1832 zendt de Franse Koning, Louis-Philippe, een leger van 65.000 man, onder het bevel van Maarschalk Gerard naar Antwerpen om het « Kasteel » bezet door de Nederlanders, in te nemen. De stad vreesst bombardementen. In het gasthuis heeft men angst voor brandgevaar. SOMME, als directeur van de Plantentuin, krijgt vanwege het stadsbestuur en de bestiering der Godshuizen, drie brieven, respectievelijk van 15, 16 en 17 november 1832 (14). Achter het Maagdenhuis vlak bij het Sint Elisabethgasthuis gelegen, moet een poort gemaakt worden van minstens 2,5 meter breedte, uitgevend op de Plantentuin, om langs daar de zieken te kunnen ontruimen en meteen toegang te verlenen aan de pompen van de brandweer. Het Kasteel wordt door de Fransen op 23 december 1832 ingenomen. Antwerpen is nu weer rustig. Gedurende deze beroerde twee jaren, is SOMME kalm voortgegaan met het verbeteren van de tuin. Vermelden wij nog even dat Koning Leopold I op 4 januari 1832, ter gelegenheid van een vaandeloverdracht aan twee regimenten, naar Antwerpen komt, en 's anderdaags de Plantentuin bezoekt (14).

In 1833 wordt de Plantentuin toegankelijk voor het publiek gesteld.

Op 9 april 1833 stelt het College van Burgemeester en Schepenen een reglement op, dat op 13 april aan SOMME ter kennisgeving en voor uitvoering wordt overgemaakt; het luidt (14) : « **Stedelijk Bestuur van » Antwerpen ; Reglement voor den Kruidhof van Antwerpen.**

» Art. 1 : den hof zal voor het publiek open zijn op alle Zondagen » en Heyligdagen van den 1sten april tot den 1sten november van » 's middags tot 's avonds.

» Art. 2 : de andere dagen der week, den zaterdag uytgenomen, zal » den toegang tot den hof verleend worden an :

» De personen voorzien van eene Kaert op hunnen naem, mits welke » zy ook hunne familie zullen mogen binnen leyden.

» De vreemdelingen die draeger zijn van eene reyspas.

» De leerlingen in de heelkunde en de Apothekersgasten die de lessen » in het borgerlyk Gasthuis volgen.

- » De Apothekers der stad. De Konstenaers, Schilders en Beeldhouwers.
- » De leerlingen van het Museum die een schriftelyke permissie hebben » van hunnen professor.
- » De leden van het Bloemliefhebbery-gezelschap.
- » Art. 3 : de inkoopkaarten zullen op den bureau van den huysbezorger » van het Gasthuys worden afgleverd, zy zullen voor een jaar geldig zyn.
- » De kaarten vroeger afgegeven zyn nietig verklaerd.
- » Art. 4 : de kinderen zullen niet worden aangenomen tenzy vergezel- » schapt van hunne Ouders, vermits den hof vergiftige planten inhoudt.
- » Art. 5 : Het is uytdrukkelyk verboden, bloemen, zaeden of vruchten » te plukken of weg te neemen.
- » De takken te breken, de opschriften te verplaetsen.
- » En elders te gaan als op de hof-paden.
- » Art. 6 : 'T is insgelyks verboden in de broeykassen te gaen, ten zy » met den hovenier.
- » Aldus besloten ter zitting van het Collegie ten Stadsraedhuuze, den » 9 april 1833.
- » Ter ordonnantie.

« Den Sécrétaris
» (get.) Wellens.

Den Borgemeester,
(get.) Gérard Le Grelle. »

Het Stadsbestuur meldt bovendien nog aan SOMME : « Nous avons prescrit qu'un pompier surveillât le jardin les jours indiqués à l'article 1 du règlement ». SOMME kan zich niet eens verklaren met de zienswijze van het stadsbestuur ; op 31 maart 1834 (14) heeft hij zelf een « Projet de Règlement pour le Jardin Botanique » ingezonden. Uit de begeleidende brief vernemen wij dat ongeveer 600 ingangskaarten afgeleverd werden, dat 's zondags talrijke personen de tuin bezochten, de tuiniers in hun werk door de bezoekers gestoord werden, zodat een concierge moest aangesteld worden. Verder schrijft hij : « Un jardin botanique ne peut être considéré comme une promenade publique ouverte à toute heure aux oisifs, aux bonnes d'enfants et aux soldats. Ce jardin ne pourroit subsister longtemps, il est difficile d'empêcher qu'on ne prenne les graines qu'on n'enlève des branches pour faire des greffes ou des boutures, qu'on ne déränge les étiquettes ou qu'on les dérobe comme cela s'est fait l'année dernière, etc. »

SOMME stelt voor op wekdagen slechts de leerlingen van de school van het Gasthuis, de apothekers van de stad, de schilders en beeldhouwers en de leden van de « Société d'Horticulture » en de buitenlanders toe te laten.

In december 1833 stelt SOMME een volledige beschrijving van de Plantentuin op, die integraal opgenomen wordt in « L'Horticulteur Belge, Journal des Jardiniers et Amateurs rédigé par une Société de Botanistes et d'Horticulteurs, sous la direction de M. Ch. MORREN. Tome second 1834. Bruxelles. Voc. Ad. Stapleaux, Imprimeur - libraire. Marché aux Herbes, n° 23. pp. 31-36 et 79-83 », onder de titel van : « Constructions horticoles.

Description du Jardin Botanique d'Anvers », de signature is S..., Dr. Méd. Het artikel is opgeluisterd met een tekening, die de orangerie van Bourla in de tuin voorstelt.

Het klad van SOMME's artikel bevindt zich in handschrift in het Museum Henri Van Heurck. Na een korte historische inleiding over het ontstaan van de tuin en zijn achtereenvolgende uitbreidingen, geeft SOMME een beschrijving van de grote serre en haar verwarmingstechniek. Uit deze beschrijving vernemen wij wat een enorme moeite SOMME zich heeft getroost toen hij overal bij scheepskapiteinen, reizigers en liefhebbers, zeldzame planten voor zijn tuin wist te bemachtigen. In Brazilië heeft SOMME als correspondent Pater LEANDRO, directeur van de plantentuin van Rio de Janeiro. Prins Maximiliaan von WIED, die in 1815-1817 ontdekkingsreizen onderneemt in Brazilië, en in 1832-1834 in Noord-Amerika zendt hem zeldzame soorten. Uit de collecties Van MARUM te Haarlem komen vetplanten toe. DOURSTHER te Valparaiso zendt Chileense planten. Scheepskapiteins die op Madagascar, Chili en Brazilië varen, brengen zaden en vruchten mee, uit de Verenigde Staten komen bomen en Vitis-soorten. Het tijdschrift « L'Horticulteur Belge » is moeilijk te vinden, daarom zullen wij het grootste gedeelte van de plantenbeschrijving uit het klad (14) overnemen.

« ... »

« Les serres chaudes et tempérées contiennent un grand nombre de plantes » qui sont déjà parvenues à une hauteur remarquable. Dans la pleine terre » de la grande serre se trouve un *Psidium* qui est venu de semences dont » l'étiquette portoit : *P. montanum* ; il a plus de cinq mètres d'élévation, » toute l'année il porte des fleurs odorantes et donne une grande quantité de » fruits de la grosseur d'une prune. Un *Piper arboreum* et un *Murraya* » *exotica* ont plus de trois mètres. Le *Coccoloba pubescens* en a plus de » quatre, etc. Dans l'orangerie se trouve un *Araucaria brasiliensis* semé en » 1823, après avoir germé en terre dans la traversée de Rio de Janeiro. Il a » maintenant quatre mètres et demi de hauteur sans la caisse et près de quatre » mètres dans sa plus grande largeur. Le *Cussonia thyrsiflora* a trois mètres » et demi, un *Casuarina torulosa* 4 mètres, il seroit difficile de désigner toutes » les plantes qui mériteroient d'être remarquées. Cependant on en indiquera » quelques-unes. Parmi les nombreuses espèces d'*Acacia* le *speciosa*, venu de » semences du Brésil, il a plus de cinq mètres d'élévation et fleurit tous les » ans, l'*Acacia Houttoni* (Amsleya) s'élève très promptement, l'*Acacia* » *sarmentosa* d'un beau feuillage, plante difficile à conserver elle est du Brésil. » Le nombre des *Acacias* qui sont étiquetés est de 27, mais il y en a plusieurs » autres de semences dont les noms spécifiques sont inconnus, entre autres » une belle espèce du Mexique, qui, depuis 1830, a déjà atteint une hauteur » de 4 mètres. Le nombre des espèces et variétés de *Musa* est de 7. Un négo- » ciant anglois, alors établi à Anvers, a fait venir de Suriname en 1830 sur » un de ses bâtiments un certain nombre de plantes dont plusieurs, telles que » les *Mangifera*, ne se sont pas accommodés de la température des serres, trois » belles variétés du *Musa paradisiaca* du même envoi, plantés en pleine terre » dans les encadures de la tannée se sont élevés jusqu'au sommet de la serre, » un des trois est maintenant en fleurs (décembre). Ses fruits sont rouges, il » est à craindre que la saison ne les empêche de mûrir. Les serres contiennent » un grand nombre de *Cactus* dont quelques-uns de semences du Brésil ne

» sont pas déterminés, un *Cereus* dont l'étiquette portoit *C. quadrangularis* est
 » maintenant parvenu à la hauteur de 4 mètres, il a été semé en 1825, depuis
 » plusieurs années il donne de très grandes fleurs qui ne s'ouvrent que le soir
 » et ne persistent qu'une nuit. Sa tige est triangulaire, il a donné cette année
 » un fruit rouge de sorte qu'on a pu lui donner son véritable nom, celui de
 » *Cereus jamacarina*, un autre *Cereus* désigné sous le nom de *prismaticus*
 » garnit le fond de la serre jusqu'à la toiture. Un *Cactus* qui a des feuilles
 » d'une très grande dimension est venu de Saint Domingue en pot de sa
 » terre natale, c'est un *Opuntia*, il n'a pas encore fleuri. Parmi les *Bignonia*,
 » le *viridiflora* a déjà donné ses fleurs qui sont entièrement vertes. Une espèce,
 » venant du Brésil et qui paroît appartenir à ce genre, planté dans la pleine
 » terre de la serre garnit le mur du fond et s'élève jusqu'en haut, sans cepen-
 » dant donner des fleurs qui sont attendues avec impatience. Les espèces de
 » *Begonia* sont au nombre de 10, parmi lesquelles le *macrophylla*, le
 » *sanguinea*, l'*odorata*, le *semperflorens*, etc. Dans les plantes venues de
 » graines de Java il s'en est trouvé une qui mérite d'être conservée pour
 » l'ornement des serres quoique ses fleurs soient insignifiantes, c'est l'*Areca*
 » *sanguinolente*, les tiges et les feuilles sont entièrement pourpres, il n'y a
 » rien de vert dans toute la plante, il lui faut la tannée pour qu'elle prenne
 » tout son développement. Les *Caladiums* étiquetés sont au nombre de 10,
 » trois différentes espèces ont été envoyées sous le nom d'*odoratissimum*, il
 » faut attendre la floraison pour les distinguer.

» Un grand nombre d'*Amaryllis*, de *Crinum* et de *Paneratium*, venant du
 » Cap, de Suriname, du Brésil, n'ayant pas encore fleuri, ne peuvent être
 » désignés par leur nom spécifique. C'est du Jardin d'Anvers qu'est venu le
 » *Zephyranthes candida* qui se trouve dans les autres collections. Le jardin
 » avoit pour correspondant au Brésil un moine nommé *LEANDRO*, Directeur
 » du Jardin Botanique de Rio de Janeiro (mort il y a cinq ans), très zélé
 » pour la propagation des plantes confiées à ses soins, il envoyoit souvent
 » des caisses de graines qui ont été partagées avec le jardin de Gand et
 » d'autres établissements, c'est de lui qu'est venue une grande partie des
 » plantes du Brésil qui sont à la serre, il y en a aussi dans l'orangerie qui
 » passent l'hiver sans être endommagés, l'*Araucaria brasiliensis* entre autres,
 » un *Cestrum* du Brésil a même résisté l'hiver dernier en pleine terre.

» Le genre *Ficus* compte 15 espèces et quelques-unes de semis sans nom
 » spécifique. Parmi les *Gesneria* le *rutilans* donne un bouquet de fleurs
 » pourpres qui ont beaucoup d'éclat. Le *Justicia* présente parmi les dix espèces
 » de la serre quelques-unes qui méritent d'être cultivées, le *speciosa* entre
 » autres, qui fleurit dans cette saison. Ses fleurs d'un beau violet se succèdent
 » en abondance pendant plus d'un mois, il se propage facilement de boutures.
 » il est au jardin depuis six ans, il en a été distribué aux amateurs, on peut
 » aussi le cultiver en orangerie ou serre tempérée, le *flavicomma* a des fleurs
 » d'un aspect singulier.

» Seize espèces de *Passiflora* sont étiquetées outre plusieurs autres venant
 » de semences sans désignation de noms. Une espèce recueillie par le Prince
 » Maximilien de Neuwied, pendant son voyage au Brésil, fut semée au jardin
 » et produisit un *Passiflora* nouveau, qui fut nommé *Maximiliana*. C'est de
 » ce pied que sont provenus tous ceux qui existent dans les collections.
 » Monsieur Parmentier d'Enghien l'a introduit en Angleterre où il a pris le
 » nom de *P. discolora*. Du même envoi de semences existe encore une plante

» étiquetée, plante grimpante, fleurs d'un beau bleu, elle n'a pas encore fleuri
» quoique cultivée de plusieurs manières différentes. Le *Quisqualis indica*,
» très grand, donne tous les ans dans la serre chaude beaucoup de fleurs
» remarquables par leur structure et leur couleur.

« ... »

» Les genres les plus nombreux en espèces dans l'orangerie sont les
» suivants : le *Fuchsia*, ses espèces sont au nombre de 9, l'*arborescens* a
» donné un grand nombre de bouquets disposés comme le lilas et de couleur
» rose. Les *Hakea*, *Melaleuca*, *Metrosideros*, *Eucalyptus* renferment beaucoup
» d'espèces intéressantes, la plupart sont dues à la bienveillance de Monsieur
» *Solange Bodin* de Fromont près de Paris, ainsi que grand nombre de
» nouveautés, les plantes grasses telles que les *Crassula*, *Sempervirens*,
» *Mesembrianthemum*, *Stapelia*, etc. très nombreux le seroient encore davan-
» tage si les serres étoient plus spacieuses, la plus grande difficulté est de
» les obtenir sous leur véritable nom scientifique, la plupart de ceux qui sont
» étiquetés dans le jardin viennent des collections de Monsieur *van Marum*
» de Harlem.

» Cette année, le *Sophora tomentosa* a fleuri pour la première fois, ses
» fleurs sont en épis d'un jaune pâle et placées à l'extrémité des branches.

» Le jardin possède une dizaine de *Cassia*, dont quelques uns de serre
» chaude. En 1827, le jardin a reçu un envoi de semences venant du Chili
» et envoyées par Monsieur Doursther, négociant à Valparaiso ; il y avoit un
» grand nombre d'espèces nouvelles, entre autres trois ou quatre espèces de
» *Cassia* qui ne sont pas déterminées quoiqu'ayant donné des fleurs, ce genre
» est si nombreux et les descriptions des auteurs si courtes qu'il seroit fort
» difficile, sans le secours de figures, de les étiqueter convenablement. Le
» *C. Stipulæa* déjà connu étoit du nombre. Comme il y avoit plusieurs
» individus de même espèce, on les a mis en pleine terre, mais aucun n'a
» résisté. L'*Eccremocarpus scaber*, nommé depuis *Calumpelis scabra* se
» trouvoit parmi ces semences. Cultivé d'abord en pot, il a été placé en pleine
» terre contre un mur, où il a passé l'hyver, l'été il donna une grande quantité
» de fleurs en grappe de couleur orange et d'une forme singulière, qui se
» succédèrent jusqu'aux premiers froids, ses semences mûrissent la première
» année, de sorte qu'on peut le traiter comme plante annuelle. Les montagnes
» du Chili, les vastes contrées encore peu connues de la Patagonie jusqu'au
» Cap Horn fournissent une grande quantité de plantes, d'arbres et arbustes
» qui seroient cultivés en pleine terre dans l'Europe centrale. Une des plus
» belles espèces parmi les arbres verts est l'*Araucaria imbricata* des Andes
» du Chili, le jardin en a reçu de ce pays, des cônes enveloppés dans de la
» terre argileuse, les semences avoient germé en route et, sans une relâche
» du bâtiment à Rio de Janeiro, elles seroient arrivées à Anvers en bon état
» et d'une reprise certaine ; malheureusement les radicules s'étoient desséchées,
» deux plantes seulement sur une soixantaine qui avoient été mises en terre
» à leur arrivée, continuèrent à germer. Ces végétaux encore chers ne sont
» pas assez répandus ni assez âgés pour les risquer en pleine terre. Il y a
» tout lieu qu'on pourroit les conserver, on ne sauroit trop répéter les essais
» de ce genre quoique, le plus souvent, ils soient sans succès.

» Les plantes d'orangerie qui ont été livrées à la pleine terre dans le
» Jardin sont les suivantes : *Eccremocarpus scaber*, il a réussi. *Phormium tenax*

» idem. *Melianthus major* a déjà passé deux hyvers, *Phlomis fruticosa*,
» *Cyneraria maritima*, *Psoralia bituminosa*, *Melia azedarach*, *Noeusia salici-*
» *folia*, *Brunnichia cirrhoza*, *Pyrus nepalensis*, *Yucca aloifolia* ont résisté
» l'hyver dernier le pied était seulement couvert avec du tan.

» Le *Fuchsia gracilia* subsiste depuis deux ans, ses tiges meurent, repous-
» sent au printemps et se chargent d'un grand nombre de fleurs. Un *Camelia*
» *japonica* d'un mètre de hauteur, variété à fleurs blanches doubles, a passé
» aussi l'hyver dernier en pleine terre.

» Au mois de mars dernier il étoit couvert de fleurs mais elles ont été
» endommagées par les pluies d'avril, il a poussé vigoureusement tout l'été
» et il est couvert dans ce moment de boutons de fleurs ; pour le garantir du
» froid, on couvre le pied avec du vieux tan, et il est entouré d'une natte
» maintenue par quatre bâtons, lorsqu'il fait beau on le découvre, il faut
» observer que l'hyver dernier a été fort doux et il est douteux que ces plantes
» résistent aux grands froids. L'*Illicium florida* a déjà passé deux hyvers dans
» la terre de bruyère il est en bon état mais n'a pas fleuri. L'*Erythrina crista*
» *galli* placé en pleine terre au printemps, a poussée vigoureusement pendant
» l'été, huit longues branches chargées de ses grandes fleurs rouges excitoient
» l'admiration des amateurs. Un *Magnolia grandiflora* devenant embarrassant
» dans l'orangerie à cause de sa grande taille, fut mis il y a trois ans dans la
» terre de bruyère, tous les hyvers on entoure le tronc et les grosses branches
» d'un cordon de paille, il reste en très bon état, sans cependant donner des
» fleurs. Les variétés connues sous le nom d'*oxoniense*, d'*andry*, de *porceo*.
» restent depuis deux ans en pleine terre avec les mêmes précautions.

» Depuis la création du Jardin Botanique on a placé dans la sixième
» classe le *Crinum asiaticum* ou *Amaryllis longiflora*, il n'a pas souffert du
» froid, tous les ans la plante s'étend et donne un grand nombre de fleurs qui
» se succèdent une partie de l'année, c'est une très belle acquisition pour le
» jardin d'agrément. En serre tempérée et en pot, ce *Crinum* végète mal, ses
» fleurs sont petites et peu colorées, mais si on le place dans l'eau d'un bassin
» en serre chaude, il prend un grand développement, ses feuilles s'allongent
» jusqu'à un mètre et demi et ses fleurs plus grandes donnent des graines
» en abondance. C'est un exemple singulier de la facilité avec laquelle certains
» végétaux se prêtent à toutes les cultures. Ces plantes renfermées dans les
» serres, deux grandes et deux petites, sont au nombre d'environ mille espèces
» différentes étiquetées et à peu près trois cents qui ne le sont pas. On
» conçoit qu'il ne peut y avoir beaucoup de doubles par le défaut d'espèces ;
» — c'est ce qui fait que conjointement avec beaucoup d'autres causes, les
» pertes annuelles sont très grandes, le nombre des plantes rares et nouvelles
» qui ont été perdues est très considérable, entre autres pertes presque irrépa-
» rables, se trouve un très beau palmier dont les fruits sont en forme de cônes
» et de la grosseur d'un œuf de poule, le *Sagus ruffia*, les matelots d'un
» bâtiment venant de Madagascar en avoient apporté quelques régimes, une
» douzaine de ces semences furent placées en pleine terre de la grande serre
» et cinq germèrent. On les conserva en pot pendant deux ou trois ans et ils
» périrent successivement.

» Les végétaux de pleine terre sont comme on l'a dit, rangés par classes
» d'après le système de *Linné*, des emplacements ont été réservés pour les
» arbres verts, pour les arbres et arbustes qui ne pouvoient entrer dans les
» classes et pour les plantes de terre de bruyère, un grand nombre de

» *Rhododendron*, de *Vaccinium*, d'*Azalea*, d'*Andromeda*, de *Lonicera*, de
 » *Magnolia* et d'autres y croissent avec une vigueur qui doit être attribuée
 » à la manière dont la terre est engraisée. Tous les ans, à la fin de l'automne,
 » on étend sur cette de bruyère une couche épaisse de feuilles qui reste toute
 » l'année, l'hiver les racines sont garanties de la gelée, et l'été, de la sèche-
 » resse. Le *Maclurâ aurantiaca* mâle et femelle s'élèvent très promptement,
 » le *Magnolia thomsiana* forme un épais buisson qui se garnit pendant l'été
 » d'un nombre prodigieux de grandes fleurs odorantes. Le *Magnolia macro-*
 » *phylla* jeune encore et n'ayant que trois mètres d'élévation, a donné des
 » fleurs cette année. Ce genre compte au jardin 17 espèces et variétés, les
 » autres genres les plus nombreux sont l'*Aconitum* qui a plus de 40 espèces,
 » l'*Aesculus* en a sept, dont l'*Aesculus glabra* reçu d'Amérique le *Betula*, 9
 » — le *Lonicera* 13, le *Morus* 8, le *Spiraea* 13, le *Peonia* 12, le *Phlox* 19, le
 » *Vaccinium* 12 dont l'*amaenum* qui mériterait d'être cultivé pour son fruit
 » — 50 espèces de *Salix* attendent une désignation exacte. Un grand nombre
 » de *Noyers* venus de semis croissent avec rapidité, cette année deux espèces
 » ont donné leurs fruits, le *nigra* et le *cinerea*, semés en 1827. Parmi les
 » nombreuses espèces de chêne, trois sont venus de New York, les *Quercus*
 » *castanea*, *nigra* et *bicolor*. Les vignes que le jardin a reçues des Etats-Unis
 » n'ont pas encore fructifié à l'exception du *Vitis longi* et du *Vitis isabellae*. La
 » première donne des raisins petits et d'une qualité médiocre, son feuillage
 » agréable s'étend avec rapidité et peut servir à garnir un mur ou des
 » berceaux. Le *Vitis isabellae* produit en abondance de longues grappes d'un
 » raisin remarquable par son goût qui approche de celui des groseilles-cassis.
 » Cette espèce mûrit promptement, on la cultive au Canada et les raisins se
 » vendent dans les marchés, ainsi les climats septentrionaux pourroient peut-
 » être le cultiver en vignes si le vin qu'on retireroit de cette espèce est tout
 » agréable au goût, expérience à faire lorsqu'on possédera une assez grande
 » quantité d'individus. Plusieurs vignes d'Amérique sont dioïques, de sorte
 » qu'il faudra placer l'espèce mâle et l'espèce femelle à côté l'une de l'autre
 » pour obtenir des raisins. Dans ce cas se trouve le *Vitis odoratissima*, dont
 » les fleurs mâles très nombreuses répandent au printemps une odeur suave
 » approchant de celle du réséda. L'espèce femelle manque. Dans le numéro
 » de juin des Annales de la Société d'Horticulture de Paris, en parlant du
 » *Bignonia capriolata* cultivé en pleine terre au jardin des Plantes, on s'étonne
 » avec raison de ce que cette belle espèce est reléguée dans les orangeries,
 » le Jardin d'Anvers en possède un pied placé en espalier contre un mur
 » exposé à l'ouest et le couvre de la largeur de neuf mètres. Ce *Bignonia*
 » résiste aux plus grandes froids sans couverture, ses feuilles persistent et au
 » printemps il est couvert d'un millier de fleurs d'une couleur rouge-orange,
 » il produit des semences, mais en petite quantité. Il serait trop long de faire
 » mention de toutes les plantes du Jardin qui peuvent intéresser les botanistes
 » et les horticulteurs, le nombre des espèces différentes qui sont en pleine
 » terre est d'environ onze cents dénommées et d'environ deux cents qui ne
 » le sont pas.

» Le service du jardin se fait pas deux jardiniers auxquels on accorde
 » de temps en temps un ouvrier. Le Régence donne actuellement pour les
 » frais, y compris les gages des jardiniers, frs. 2.947. »

In 1844 en in 1849 geeft SOMME telkens een gedrukte catalogus van
 de Plantentuin uit ; de eerste bevat 42 blz., de tweede 43 blz. Beide catalogi

zijn ondertekend door « Horti Curator : C.L. SOMME. Botanicus professor : Fr. M. VERBERT. Hortulani : R. SEBUS — H. SEBUS. » en gedrukt te Antwerpen (17). Op 17 oktober 1855 sterft SOMME. Met hem ging een « uitmuntend professor in de anatomie, een yverige botanist en zeer beroemd wetenschapsman, voorzitter van de Koninklijke Maatschappij van Tuinbouwkunde, lid van talrijke Europese Academiën en Verenigingen, lid van Ridderorden van België en Frankrijk », heen zoals wij in het Latijns epitafion van zijn grafsteen lezen.

Na zijn overlijden besluit het stadsbestuur zijn marmeren borstbeeld in een zaal van het Sint Elisabethgasthuis te plaatsen. Het staat er nu nog (12).

Blikken wij nu even terug naar de school in deze periode. In het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was het onderwijs een staatsaangelegenheid. Onze revolutionairen in 1830 eisen nu de volstrekte vrijheid en het wordt gewoonweg bandeloosheid. De bezadigde historiograaf Cornelis Broeckx geeft in zijn « Histoire du Collegium Medicum Antverpiense » (1) een treffend voorbeeld hiervan uit het universitair onderwijs : « Plût à Dieu qu'on pût dire la même chose des universités belges sous le gouvernement provisoire ! Malheureusement nous avons connu le professeur de chimie et celui de physique d'une de nos universités, qui distribuèrent à tout-venant le diplôme de candidat en sciences. Plus tard, les professeurs de médecine, de la même école, désirant sans doute faire leur fortune, s'avisèrent de créer une Faculté libre de Sciences, encouragés qu'ils étaient par les articles 13, 14 et 15 de la loi du 16 décembre 1830 du Gouvernement Provisoire. Tout ce qui se trouvait dans le pays d'ignorants s'empessa de se présenter en foule devant cette soi-disant faculté pour acheter le diplôme de candidat en sciences et de se préparer la voie pour escamoter celui de docteur dans les trois branches de l'art de guérir. La plume nous manque pour flétrir assez les hommes qui ont ainsi avili l'état honorable du médecin, en jetant dans le pays cette nuée de médicastres, qui s'en vont, saignant et purgeant tout le monde à leur guise ».

De Antwerpse school van het gasthuis, met haar geleerd en terdege onderlegd professorencorps, blijft haar oude faam getrouw, maar het leerlingenaantal slinkt merkkelijk. Vermindering die hoofdzakelijk te wijten is aan het wegblijven van de kandidaten uit Noord-Nederland, vooral uit Zeeland en Noord-Brabant. Op 20 november 1833 (17) komt er van de Provincie-gouverneur ad interim een aanvraag bij het Stadsbestuur voor het inrichten in het gasthuis, van leergangen in industriële scheikunde, experimentele fysica en plantkunde, en dit op dagen en uren dat de leerlingen van het Atheneum en andere personen de lessen zouden kunnen volgen. Op 22 november (17) richt het Stadsbestuur zich tot « Messieurs les Officiers de Santé en chef de l'Hôpital civil, Professeurs à l'Ecole » met verzoek de vraag van de Gouverneur te bestuderen en concrete voorstellen te doen. Op 28 november (17) antwoorden de Professoren VRANCKEN, SOMME, RIGOUTS, VAN HAESSENDONCK, STEVENS en VERBERT aan het Schepencollege : a) de plantkunde is altijd onderwezen geweest en zal met het nieuwe seizoen worden voortgezet, b) de industriële scheikunde en experimentele fysica zullen gegeven worden door Fr. M. VERBERT, ten dieneinde moeten zij kunnen beschikken over een behoorlijke zaal, de nodige instrumenten en een preparator, die de lessen met demonstraties en proeven

toelicht. Het Stadsbestuur meldt op 5 december 1833 (17) aan de Gouverneur dat de leergangen van industriële scheikunde en experimentele fysica zullen ingericht worden, als de Provincie het op zich wil nemen de daaruit vloeiende onkosten te vergoeden. We kennen het aantal leerlingen van de school voor de jaren 1829 tot en met 1835 (17).

Jaar	Leerlingen chirurgijns	Leerlingen apothekers
1829	37	29
1830	28	30
1831	20	30
1832	20	34
1833	16	33
1834	13	35
1835	13	30

Naast deze ingeschreven leerlingen komen nog een aantal niet ingeschreven leerlingen sommige lessen volgen.

In 1835 komt de wet op het hoger onderwijs : het is gedaan met het beroep van chirurgijn, men zou voortaan nog enkel aan de universiteiten dokters in de genees-, heel- en vroedkunde vormen. De Geneeskundige Commissies mogen geen chirurgijns meer benoemen en de lagere geneeskundige scholen hebben geen reden van bestaan meer. De professoren SOMME, STEVENS, VAN HAESENDONCK en MATTHYSSENS schorsen hun lessen.

De apothekers VERBERT en RIGOUTS gaan voort met hun lessen, de eerste voor wat het onderwijs van de scheikunde en de plantkunde betreft, de tweede voor de pharmacie en de medicinale natuurhistorie. Maar ook aan die lessen komt een einde door de organieke wet van 15 juli 1849 op het hoger onderwijs, die aan de geneeskundige commissies het recht ontnemt apothekers te diplomeren. Voor de regelmatig ingeschreven leerlingen wordt een overgangmaatregel getroffen. In 1849 en in 1850 roept de regering een bijzondere jury voor de pharmacie bijeen. De juryleden worden uit de provinciale geneeskundige Commissies gekozen. Professor Fr. J. RIGOUTS wordt werkend lid van deze jury en vertegenwoordigt de Geneeskundige Commissie van Antwerpen.

Van 1850 af wordt de school van het gasthuis als officieel erkende instelling voor het onderwijs van de genees- en heelkunde en de pharmacie uitgeschakeld. Professor RIGOUTS is blijven doorgaan met de lessen van pharmaceutische plantkunde, en dit zelfs na 1856, als het Stadsbestuur hem met de cursus van zuivere plantkunde belast en hem tevens verzoekt de cursus van pharmacie op te heffen ; op aanvraag van een groot deel van zijn leerlingen heeft hij tien jaar lang (tot in 1866) deze lessen blijven geven, zonder hiervoor enigerlei vergoeding te ontvangen (20) !

(Vervolg in n^r 22.)

RESUME

LE JARDIN BOTANIQUE D'ANVERS (1797-1926)

Première partie

Le plus ancien jardin botanique de Belgique fut celui de l'Université de Louvain (1738). Tous les autres, à l'exception de celui de Liège, datent virtuellement de 1797, lorsque la République française créa les « Ecoles Centrales ». A la disparition de ces écoles, les jardins furent repris par d'autres instances officielles. Le jardin botanique de Liège fut créé en 1819, en même temps que l'Université. Celui d'Anvers occupe une place particulière car, dès sa fondation, il est destiné à l'enseignement de la pharmacie et demeure attaché à un hôpital pendant de nombreuses années.

Les premières collections botaniques, en provenance des « émigrés » ou de Paris alimentent le 1er jardin botanique, annexé à l'Ecole Centrale d'Anvers, chef-lieu du département des Deux-Nèthes ; de même, la bibliothèque fut constituée par certains livres en provenance des couvents fermés par la Révolution et par d'autres expédiés de Paris.

En 1802, le préfet du département dissout l'Ecole Centrale mais organise aussitôt « une école de médecine » à l'hôpital Ste-Elisabeth. Parmi les 6 professeurs, nous trouvons le pharmacien de l'hôpital qui est chargé du cours d'histoire naturelle des drogues usuelles, tout en dirigeant l'aménagement du nouveau jardin botanique et le docteur-chirurgien Claude-Louis SOMME, chargé du cours de chirurgie et de pathologie externe. La nomination à l'Ecole de médecine d'Anvers de ce chirurgien-major des armées françaises fut heureuse pour l'avenir du jardin botanique car SOMME est botaniste-amateur et horticulteur. Il ordonne le jardin, l'agrandit et s'en occupe pendant près d'un demi-siècle. Il en devient le directeur sous l'administration hollandaise tout en continuant à donner ses cours. Comme il ne connaît pas le néerlandais, de même que deux autres professeurs, il pourra continuer à enseigner en français mais on lui adjoint un répétiteur qualifié. En 1819, le pharmacien VERBERT, diplômé de Paris en 1812, devient pharmacien-chef à l'hôpital et se distingue par des cours de botanique qui attirent non seulement les étudiants de l'Ecole de Médecine mais aussi bon nombre d'industriels et de fabricants anversoises désireux d'approfondir leurs connaissances en chimie appliquée.

Après l'indépendance de la Belgique, le jardin botanique de l'hôpital est ouvert au public, contre le gré de SOMME qui aurait voulu en limiter l'accès aux scientifiques, aux peintres et sculpteurs, aux étrangers et exclure les oisifs, les bonnes d'enfants et les soldats !

Le jardin est à cette époque extrêmement riche en plantes rares. SOMME s'adresse à des capitaines de navires, des voyageurs, des armateurs ; il reçoit des plantes d'Argentine, du Brésil, du Chili, de l'Amérique du Nord, de Madagascar. Il possède 27 espèces d'Acacia, un grand nombre de Cactus, 10 espèces de Bégonia, 15 espèces du genre Ficus, des Araucaria, 16 espèces de Passiflora, 9 espèces de Fuchsia, des Eucalyptus, une dizaine de Cassia, 17 espèces de Magnolia, 40 espèces d'Aconitum, 9 de Betula,

13 de Spiraea, 12 de Vaccinium, 50 de Salix, des vignes des Etats-Unis, etc. Le catalogue de 1844 comporte 42 pages et est signé : Horticultor : SOMME ; Botanicus professor : VERBERT, Hortulani R. et J. SEBUS.

Mais l'école de Médecine Anversoise voit diminuer fortement le nombre de ses élèves : elle n'en reçoit plus des Pays-Bas, surtout de Zélande ou du Brabant hollandais.

En 1835, survient la loi concernant l'enseignement supérieur : c'en est fini de la profession de chirurgien : on ne formera plus dorénavant que des docteurs en médecine et chirurgie que dans les Universités. Les écoles médicales du degré inférieur n'ont plus de raison d'exister. Les pharmaciens VERBERT et RIGOUTS continuent à donner leurs cours, VERBERT en chimie et en botanique, RIGOUTS en pharmacie et en histoire naturelle médicinale jusqu'à la promulgation de la loi organique sur l'enseignement supérieur du 15 juillet 1849 qui enlève aux commissions médicales le droit de diplômer des pharmaciens. Dès 1850, l'école de l'hôpital cesse d'être une institution officiellement reconnue pour l'enseignement de la médecine, de la chirurgie et de la pharmacie et l'administration communale prie, en 1856, le pharmacien RIGOUTS de mettre un terme à son cours de pharmacie mais le charge d'un cours de botanique pure et lui confie la direction du Jardin Botanique.

Antwerpens Plantentuin, 1797-1926

(VERVOLG)

ONDER FRANÇOIS-JOSEPH RIGOUTS (1856-1867)

Apotheker François-Joseph RIGOUTS (20) wordt op 8 februari 1856 tot directeur van de Plantentuin benoemd. RIGOUTS heeft onder de apothekers van de 19de eeuw een voorname plaats in de Antwerpse pharmaceutische wereld bekleed. Geboren te Lier op 28 november 1796 en na zijn humaniteiten, gaat hij in de leer bij een Lierse apotheker, daarna volgt hij de leergangen van VERBERT in het Sint-Elisabethgasthuis; op 21 september 1821 krijgt hij de plaats van inwonend apothekersleerling in het gasthuis. Naast zijn belangstelling voor scheikunde en pharmacie is hij een vurig bewonderaar en trouwe leerling van SOMME, voor wat plantkunde en praktische tuinbouwkunde betreft. Hij behaalt het diploma van apotheker voor de Jury ingesteld door de Provinciale Geneeskundige Commissie op 3 mei 1823, en in 1825 neemt hij de privé-officina van VERBERT over, wiens schoonzoon hij intussen geworden is.

Na de dood van Professor EMERI, wordt hij tot professor van pharmacie en natuurhistorie aan de school van het gasthuis benoemd (4 oktober 1829) (17). Hij is medestichter in 1841-42 van de Maatschappij voor Dierkunde. Samen met Dokter André UYTTERHOEVEN en andere liefhebbers sticht hij in 1857 de « Société Paléontologie de Belgique ».

Na de dood van apotheker VERBERT wordt hij door de « Commission administrative des Hospices civils » tot « opperapotheker van het gasthuis » benoemd (23 juni 1854) (21).

Als hij dus op 8 februari 1856 (17) tot directeur van de Plantentuin benoemd wordt, geniet hij al heel wat aanzien. Maar toch gaat het begin van zijn directeurschap met enige moeilijkheden gepaard! Hij houdt een drastische opruiming onder wat hij de « oude en zieke bomen » die de plantentuin ontsieren, noemt. Op 1 maart 1856 (14) krijgt hij van het gemeentebestuur een scherp bericht: het gemeentebestuur gaat niet akkoord met het vellen van die bomen. RIGOUTS antwoordt op 5 maart (14) met even scherpe pen. Als de Heren van het Schepencollege zich de moeite willen geven even ter plaatse te komen zien, dan zouden ze dra merken dat die « mooie bomen » in feite hoogstens als brandhout kunnen dienen. Hij heeft reeds nieuwe bomen aangekocht bij de boomkwekerij te Perck bij Brussel.

RIGOUTS heeft de aanleg van de tuin grondig willen veranderen en zo een vernieuwing eist onvermijdelijk slachtoffers bij de bestaande boomvegetatie. RIGOUTS neemt een andere classificatie aan voor het rangschikken van de planten, voor zover wij weten moet het die van de Franse botanist

Achille RICHARD (1794-1859) geweest zijn. RIGOUTS heeft gepoogd de tuin wetenschappelijk aantrekkelijk te maken voor de ongeschoolde wandelaar. De naambordjes worden vernieuwd, krijgen conventionele kleuren en tekens, waardoor niet alleen naam en herkomst, maar ook het industrieel, commercieel of geneeskundig gebruik kenbaar gemaakt wordt. Dit is een nieuwigheid, die enkel in de Antwerpse Plantentuin bestaat (20).

Op 5 augustus 1857 (14) trekt RIGOUTS de aandacht van het Gemeentebestuur op de onvoldoende ruimte in de serres en hun slechte staat; van stadswege was enkele jaren vroeger een krediet van 3.500 fr. hiervoor gestemd geworden. RIGOUTS vraagt nu een bijkomende subsidie om de hoognodige herstellingen en vergrotingen uit te voeren. Op 4 april 1859 (14) gaat de stad eindelijk akkoord met het vernieuwen en uitbreiden van de serres : dit werk wordt in 1860 uitgevoerd. Op 12 juni 1864 (14) vraagt RIGOUTS nogmaals de grote serre te verruimen en een tweede ingang tot de tuin te maken, rechtover de Willem Tellstraat, maar het college besluit, dat zijn aanvraag pas later zal besproken worden : er is momenteel geen geld beschikbaar !

In de zomermaanden hebben de rustige bezoekers en studenten, evenals de tuin zelf, veel last van de straatridders uit de nabije volksbuurt; RIGOUTS vraagt dan ook op 8 april 1862 (14) alle dagen van het zomerseizoen (15 april tot 15 september) van 15 tot 20 uur de orde te doen handhaven door een « pompier » of een « garde-ville ». Te zelfder tijd doet hij een oproep in de pers, om te waarschuwen tegen het gevaar van de giftige planten in de tuin, voor kleine kinderen die onbewaakt aldaar rondlopen.

RIGOUTS heeft gedrukte lijsten van zaden aangelegd, die aan alle Belgische en buitenlandse botanische instituten, alsook aan het Schepencollege verzonden worden : door gratis zaden uit te wisselen wil hij de verzamelingen van de tuin verrijken. Zo in januari 1858 (14) voor de oogst van 1857 : 427 verschillende zaden, en in 1860 (14) voor de oogst van 1859 : 926 verschillende zaden.

In 1859 (14) moeten de Italiaanse populieren langs de scheidingsmuur van het gasthuis geveld worden ; zij zijn te ver uitgegroeid en door insecten aangetast ; zij worden door esdoornen vervangen. In de plantentuin worden ook de bloemen voor de versiering van de « Promenade des Glacis » gekweekt. De hortulanus verzorgt de bomen en de plantsoenen van de promenade en krijgt hiervoor een speciale vergoeding (14).

Zoals gezegd was RIGOUTS als professor van pharmacie en natuurhistorie sinds 1829 aan de school van het gasthuis verbonden. Op 10 oktober 1869 (14) schrijft RIGOUTS aan de administratie van de godshuizen, dat de lessen van plantkunde jaarlijks gegeven worden tijdens de zomersemester, tweemaal per week, het aantal toehoorders schommelt tussen 15 en 20 ; het zijn vooral professoren van het middelbaar onderwijs en van de zeevaartschool, officieren van de genie, handelsbedienden en leerlingen-apothekers en drogisten. RIGOUTS was een schitterend lesgever zoals wij van zijn geleerde vriend, Cornelis BROECKX vernemen (20) : « Il (Rigouts) avait soin d'entremêler d'attrayants épisodes ce que la science pure pouvait avoir d'aride et de couper cette partie de son cours par de fréquentes parenthèses dont l'horticulture, l'industrie, l'économie domestique ou la médecine four-

nissent la matière. C'était surtout l'exposé de ces applications qui était écouté avec le plus d'intérêt et qui lui attirait un nombre toujours croissant d'auditeurs... Il s'occupa de la formation d'un cabinet de botanique... »

Het is onder het directeurschap van RIGOUTS dat een aanvang gemaakt wordt met het oprichten van een degelijke woonst voor de hortulanus.

Op 28 september 1866 (21) doet de administratie der godshuizen aan het stadsbestuur het voorstel, een nieuwe tuinierswoning te bouwen, rechts voor de ingang van de tuin ; ze zal opgetrokken worden in de stijl van een Zwitsers landhuis en een verfraaiing voor de tuin worden.

Pas op 26 september 1870 kan stadsbouwmeester DENS het lastkohier voor het « bouwen van eene Hovenierswoning in den Botanikenhof » opstellen.

Op 16 september 1872 kan de toenmalige jonge hortulanus Willem Henri SEBUS de nieuwe woonst betrekken nadat zijn vader en grootvader met hun familie jaren lang enkele ongezonde kamertjes in het gastuis betrokken hadden (21). De hovenerierswoning staat nog steeds in de tuin en is thans de ambstwoning van de directeur van het Sint-Elisabethgasthuis.

Op 15 februari 1867 overlijdt François-Joseph RIGOUTS, 70 jaar oud.

TIEN OVERGANGSJAREN 1867-1877

Na het overlijden van RIGOUTS, stelt Henri VAN HEURCK zich kandidaat voor de plaats van directeur van de tuin en van professor van plantkunde. Wie is Henri VAN HEURCK ? Edward FRISON geeft een uitgebreide levensbeschrijving van deze bijzondere en geleerde persoonlijkheid in zijn « Henri, Ferdinand Van Heurck (1838-1909), sa vie, son œuvre. 1959 » (23).

Henri VAN HEURCK is de zoon van een Antwerps industrieel. Zijn vader, Pierre, Ferdinand VAN HEURCK, is directeur-eigenaar van een fabriek van verven en vernissen, aan de Gezondstraat. Henri is enige zoon, verstandig en zeer begaafd. Hij heeft een voorliefde voor de natuurstudie. Vader wil van zijn zoon een bedreven industrieel maken maar vindt het toch jammer zijn sterke drang naar de natuurstudie te fnuiken. Op aanraden van zijn vriend François RIGOUTS, laat hij Henri aan het Sint-Ignatius Instituut zijn humaniteiten voltooien. Henri heeft er als professor voor de fysica, de scheikunde en de natuurwetenschappen, Pater Vincent GAUTIER, wiens geleerde lessen een diepe en blijvende invloed op de jonge man uitgeoefend hebben. Henri VAN HEURCK heeft zich steeds voor de botanica geïnteresseerd. In 1857 geeft hij samen met zijn vriend Jan-Ignaas DE BEUCKER (1827-1906) zondaglessen in botanica en tuinbouwkunde in het Nederlands. Samen richten zij in hetzelfde jaar het « Antwerpsch Kruidkundig Genootschap » op. In 1968 geven DE BEUCKER en VAN HEURCK een « Antwerpsche analytische Flora » uit. In 1859-60 is VAN HEURCK zich gaan toeleggen op de praktische microscopie en de planten-anatomie. In 1861 heeft hij in Bonn privé-lessen van planten-anatomie gevolgd bij de beroemde botanist Herman SCHACHT (1814-1864). Hij onderneemt onder meer botanische studiereizen naar de grote herbaria van de CAN-

DOLLE en BOISSIER te Genève, naar de collecties DELESSERT en de herbaria van het « Muséum d'Histoire Naturelle » te Parijs, naar die van Alexis JORDAN te Lyon en naar het « British Museum » te Londen. Hij werkt samen met verschillende botanici en geeft Flora's uit. Hij is medestichter van verschillende geleerde genootschappen. Hij richt wintervoor- drachten in, geeft kosteloze leergangen in plantkunde en microscopie en stelt zijn eigen microscopen, preparaten en zijn herbaria ter beschikking van de toehoorders. In 1865 verschijnt de eerste uitgave van zijn handboek « Le Microscope ». Hij maakt microscopische preparaten voor de planten- anatomie en stelt ze met veel succes te koop, ook in het buitenland. In 1865 wordt hij tot professor in de scheikunde benoemd aan de Nijverheidsschool te Antwerpen, post die hij 38 jaar lang zal bekleden. Zijn collectie herbaria is intussen zo groot geworden, dat ze in speciale lokalen moet ondergebracht worden (40.000 soorten — 250.000 monsters), zijn bibliotheek bevat 5 à 6.000 volumens. In 1867 koopt hij de beroemde herbaria SIEBER - VON REICHENBACH. In 1869 trekt vader VAN HEURCK zich uit de zaken terug. Henri VAN HEURCK draagt nu alleen de verantwoordelijkheid voor de vervenfabriek. Maar hij gaat onvermoeibaar verder met zijn wetenschappelijk werk. Een tweede uitgave van « Le Microscope » verschijnt. De Universiteit van Rostock in Mecklenburg-Schwerin vereert hem met de titel Doctor Honoris Causa voor de wetenschappen en de filosofie.

Met zijn kandidatuur tot directeur van de plantentuin stelt Henri VAN HEURCK enkele voorwaarden : de lessen in de school van het gasthuis beantwoorden niet meer aan de moderne eisen van de botanische wetenschap ; de tuin is aftands en moet grondig worden vernieuwd ; bovendien moeten lessen en tuin een stadsinstelling worden, volkomen gescheiden van het gasthuis. Stadsbestuur en Administratie van de Godshuizen gaan niet akkoord. Het is F.L. ACAR, opperapotheker van het gasthuis, die benoemd wordt (24) !

In de periode van tien jaren die nu volgt, hebben ACAR en VAN HEURCK elkaar meer dan eens stokken in de wielen gestoken. De praktische cursus van plantkunde van VAN HEURCK ontnemt heel wat leerlingen aan de lessen in het gasthuis. ACAR heeft er aan gedacht zijn lessen te hernieuwen door microscopische preparaten bij de micrograaf-preparateur Eugène BOURGOGNE te Parijs aan te kopen. Maar een serie blijvende preparaten en een microscoop volstaan niet voor het welgelukken van een praktische leergang van microscopie. We horen er dan verder ook niet meer van (14).

Wat is er in deze periode in de tuin zoal gebeurd ?

In 1869 wordt het standbeeld van Pieter Coudenberg van de « Promenade des Glacis » bij het afbreken van de wallen, overgebracht naar de Plantentuin. Dit standbeeld, van de hand van beeldhouwer J. DE CUYPER, was ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de « Société de Pharmacie d'Anvers » opgericht, om haar beroemde zestiende eeuwse confrater te huldigen.

In 1871 (22) vraagt de administratie van de Godshuizen aan het Stads- bestuur, 3.360 m² van de tuin te mogen afnemen om een wandelplaats van 2.680 m² voor de herstellende zieken in te richten en de tuin van het

« Maagdenhuis » met 680 m² te vergroten. De tuin zou nog slechts 4.995 m² groot zijn. Van deze oppervlakte moet dan nog een openbare wandelweg van 16 m breed langs de Leopoldstraat afgenomen worden ; ten slotte blijft er dan maar 2.500 m² over voor de eigenlijke tuin ! Maar gelukkig wordt dit onzinnig voorstel niet door het stadsbestuur aanvaard ! Integendeel zelfs : er wordt aan verfraaiing van de tuin gedacht. Stadsbouwmeester DENS stuurt op 15 juli 1871 een plan in dat : 1° een centrale ingang met monumentale trap aan de Leopoldstraat voorziet, 2° de oude oranjerie van Bourla, in het midden van de tuin gelegen, tegen de achtermuur van het « Maagdenhuis » verplaatst en vergroot met twee zijvleugels, 3° Coudenberghsstandbeeld verplaatst. Van dit plan is niets terecht gekomen ! VAN HEURCK die zich steeds op de hoogte houdt van al wat er met en in de tuin gebeurt, zendt aan het Stadsbestuur zijn gedrukte brochure : « Note pour la réorganisation du Jardin Botanique d'Anvers. 1871 » (14). Op duidelijke wijze zet hij uiteen, wat de tuin zou moeten zijn, wat er zou moeten aan toegevoegd worden, zo o.a. een botanisch museum voor de verzamelingen en de bibliotheek, lokaal dat meteen zou dienen voor het geven van openbare, kosteloze lessen van zuivere en medico-commerciële plantkunde. Zijn voorstellen vinden voorlopig geen gehoor. In 1872 vraagt VAN HEURCK die lessen in de tuin te mogen inrichten. De administratie van de Godshuizen vraagt het oordeel van apotheker ACAR, en schrijft op 26 november 1872 (14) aan het Stadsbestuur : « ... nous avons l'honneur de vous faire remarquer qu'un cours » gratuit et public de botanique est donné au jardin botanique depuis » nombre d'années. Ce cours, enseigné dans le temps par feu Mr. RIGOUTS- » VERBERT, est confié depuis cinq ans à Monsieur ACAR, pharmacien » en chef à l'hôpital et directeur du jardin. Le cours étant public et » l'auditoire se composant d'éléments divers, il est impossible de lui » imprimer une direction spéciale en vue d'une application déterminée » quelconque. » en verder « ... Nous croyons devoir relever une assertion » contenue dans une note insérée au bas de la lettre de Monsieur Van » Heurck. Cette note porte que la riche collection de produits rassemblés » par feu Monsieur Rigouts-Verbert, et qui servait à ces cours, fait actuelle- » ment partie du musée de Monsieur Van Heurck... le cabinet d'histoire » naturelle est resté intact et que rien n'y a été enlevé. Il est possible que » le prédécesseur de Monsieur ACAR se soit servi dans certains cas, » d'objets lui appartenant, et qui depuis sont devenus la propriété de » Monsieur Van Heurck, mais il n'est pas moins vrai que les collections » existantes, tant à l'hôpital Sainte-Elisabeth qu'au jardin botanique, renfer- » ment tous les matériaux nécessaires pour un cours de botanique. Quant » au local inoccupé que Monsieur Van Heurck réclame pour y installer ses » produits, réactifs, instruments, microscopes, etc., nous vous ferons observer » que toutes les places, serres et orangerie sont remplies et qu'il n'y a plus » la moindre petite place disponible.

» Nous estimons donc, Messieurs, en présence de ce qui précède, qu'il » n'est guère possible d'accueillir la demande de Monsieur Van Heurck. »

In 1875 richt VAN HEURCK dan zijn geplande lessen van medico-commerciële plantkunde in zijn eigen woning aan de Gezondstraat, in, blijkbaar met succes, want hij moet leerlingen weigeren. In 1876 krijgt hij dan eindelijk voldoening, zij het dan voorlopig en ook maar gedeeltelijk.

Op 22 september 1876 (14) meldt hem de administratie des Godshuizen :

« Nous avons l'honneur de vous informer que par délibération du » 4 août dernier, nous vous avons autorisé à donner gratuitement comme » professeur honoraire, un cours de botanique et que cette décision a été » ratifiée par l'administration communale. Veuillez-vous entendre à ce sujet » avec Monsieur Acar, directeur du Jardin botanique, dont le mandat » n'expire que le 1er avril 1877 et qui mettra à votre disposition le petit » bâtiment qui se trouve à l'entrée du jardin. »

Er wordt nu tussen ACAR en VAN HEURCK, voor de korte tijd dat zij moeten samenwerken een « gentleman's agreement » gesloten, ingevolge hetwelk zij om de beurt, of zelfs samen ijveren om voordelen te bekomen voor de tuin. Op 3 oktober 1876 (14) vraagt ACAR aan het gemeentebestuur de jaarlijkse subsidie van 5.600 fr. op 7.000 fr. te brengen (7.000 fr. is slechts de helft van wat de tuinen van Gent, Leuven en Luik bekomen), het zou dan mogelijk zijn een derde tuinier aan te stellen. Het schepencollege onder de dynamische leiding van Burgemeester Leopold de WAEL, schrijft op 9 januari 1877 (14) aan VAN HEURCK dat hem een bijkomend crediet van 1.000 fr. wordt toegekend voor het vormen van een botanisch museum in de plantentuin.

Op 30 januari 1877 (14) schrijven ACAR en VAN HEURCK samen aan Stadsbouwmeester DENS, voor het regelen van de hangende kwesties, o.a. het maken van de tweede ingang van de tuin, de oranjerie, het aanbrengen van een vijver met fonteintje, enz. Het is niet moeilijk in deze brief uitsluitend het proza van VAN HEURCK te herkennen.

Op 25 april 1877 (14) heeft ACAR een proces-verbaal opgesteld, waarbij hij zijn directeurschap overdraagt aan VAN HEURCK, hieruit blijkt tevens dat de verhoogde subsidie van 7.000 fr. door het gemeentebestuur was toegestaan, ook dat VAN HEURCK reeds met het inrichten van het museum begonnen is; ACAR meldt in zijn afrekening dat reeds 897,62 fr. van de 1.000 fr. speciale subsidie voor aankoop van mobiliair, boeken, drogerijen, bokalen en scheikundige produkten besteed zijn.

DE PLANTENTUIN STADSINSTELLING

Dr HENRI VAN HEURCK, DIRECTEUR-PROFESSOR, 1877-1909

Henri VAN HEURCK heeft nu zijn doel bereikt, in april 1877 is hij tot directeur van de plantentuin benoemd, voor zijn hele leven. Bij de overname zijn er slechts 800 à 900 planten in de tuin, meestal slechts bepaald. Reeds het eerste jaar na zijn benoeming, telt de tuin 1.600 planten, alle strikt geklasseerd volgens de Prodromus van de CANDOLLE.

Vele van de nieuwe planten komen samen met zaden van de plantentuin van Rouen en van de Rijksplantentuin van Brussel. Het « Botanisch Museum » wordt geopend in mei 1877; van 20 mei 1877 tot 1 december van hetzelfde jaar telt het reeds 6.926 bezoekers. VAN HEURCK vervangt de verouderde thermometer en barometer, die sinds 1804 aan de ingang van de tuin hangen; hij krijgt van het Observatorium te Brussel dagelijks de weerkundige kaart en stelt deze ten toon. Pas nadat de weerberichten via de radio doorgezonden worden, worden instrumenten en kaart weggenomen. Muur en hekken die de tuin langs de Leopoldstraat afsluiten, worden afgebroken en vervangen door een sierlijke lage hardstenen balustrade met

verlichtingskandelabers, zoals we die nu nog kennen. De tweede ingang komt recht over de Willem Tellstraat. In 1877-1878 (14) vindt VAN HEURCK dat de gang van diensten in de plantentuin heel wat belangrijker is dan de burgerwacht, en schrijft aan de Kolonel-Kommandant van de « Garde Civique d'Anvers » om vrijstelling van dienst voor de hortulanus te bekomen.

Van 1882 tot 11 januari 1884 (14 en 22) hebben tussen het Stadsbestuur, de Bestiering van de Burgerlijke Godshuizen en VAN HEURCK eindeloze discussies plaats over het bouwen van de nieuwe oranjerie en de nieuwe ingedolven broeikassen. De zijvleugels van de oranjerie zouden oorspronkelijk slechts 4 m diep worden. VAN HEURCK weet te bekomen dat de Burgerlijke Godshuizen 350 m² van de tuin van het « Maagdenhuis » afstaan voor het museum en de oranjerie, dan wanneer in 1871 gepoogd werd 680 m² van de tuin af te nemen (22) !

De plantentuin krijgt ook goede bekendheid in het buitenland. Michel SCHESTAKOFF uit Tomsk (Siberië) vraagt op 21 juli 1881 (14) aan VAN HEURCK raad voor het oprichten van een acclimatie- en botanische tuin aan de aldaar op te richten universiteit ; hij hoopt dat VAN HEURCK hem helpen zal met zaden en vooral met praktische raad. In 1883 (14) wordt in de Leopoldstraat waterkanalisatie aangelegd : wat zal toelaten de hele oppervlakte van de tuin te besproeien. Een hinderlijke lindeboom moet omgehakt worden, om het bouwen van de nieuwe oranjerie toe te laten.

Stadsingenieur Gustaaf ROYERS gaat akkoord, maar Schepen Joseph LEFEBRE niet. VAN HEURCK wordt verzocht de boom te sparen, hij zal zijn invloed laten gelden en de boom wordt geveld ! (collegiaal besluit van 10 mei 1884). Het lastkohier van het bouwen van de oranjerie, opgemaakt (1883) door de Stadsingenieur Gustaaf ROYERS vermeldt dat de oranjerie 23 m lang op 12 m diep en met gedeeltelijk een hoogte van 12 m, zal worden. Zij zal in de winter planten van de tuin en van de openbare wandelwegen herbergen. Naast de trap komt een bureau en een magazijn. Op de verdieping is een grote zaal voorzien voor het « Kruidkundig Museum », de voordrachten en de tentoonstellingen, verder is er een studievertrek en een bibliotheek. Het wordt het gebouw zoals het er nu nog staat, maar waar nu bureaus van de Commissie van Openbare Onderstand ondergebracht zijn (14-22). De gevel van de nieuwe oranjerie wordt versierd met bostbeelden van Linnaeus en Jussieu, en de namen van De l'Escluse, De l'Obel, Van Sterbeeck, Dodoens en Dumortier (14-22). In 1884 (14) heeft VAN HEURCK enkele moeilijkheden met het Stadsbestuur : kleine kinderen vertonen vergiftigingsverschijnselen na het eten van Belladonna vruchten, « gevonden » in de tuin. Maar VAN HEURCK zet de zaak onmiddellijk recht ; de kinderen hebben de vruchten afgerukt, alle giftige planten dragen een naambordje in het Nederlands en in het Frans wijzend op de gevaarlijke eigenschappen. Het reglement dat meer dan 40 jaren vroeger werd opgesteld, laat geen kinderen in de tuin toe, dan onder geleide. De tuiniers kunnen onmogelijk hun werk goed doen, als zij nog wachter moeten spelen. VAN HEURCK hoopt dat het Stadsbestuur het nodige zal doen, en dat politie-toezicht het naleven van het reglement zal mogelijk maken.

Antwerpen kende in 1885 een wereldtentoonstelling, de eerste in België. VAN HEURCK heeft van deze gebeurtenis geprofiteerd om degelijke

reclame voor zijn tuin te maken : op de perskaarten aan Belgische en buitenlandse journalisten overhandigd, wordt de Plantentuin als bijzondere bezienswaardigheid vermeld. VAN HEURCK weet het zo te schikken dat het « *Congres International de Botanique et d'Horticulture, 1885* » zijn zittingen in het nieuwe botanisch museum houdt (14).

In 1886 sterft de hortulanus Willem, Henri SEBUS. Op 23 juni 1886 wordt de kandidatuur van eerste tuinier, Henri DE BEUKELAER door de Bestiering van de Burgerlijke Godshuizen, aan het Stadsbestuur voorgedragen. Hieruit blijkt eens te meer dat de wederzijdse bevoegdheden van Stadsbestuur en bestuur van de Godshuizen, wat de Plantentuin betreft, nooit erg duidelijk geformuleerd werden (14).

In 1887 ontvangt de Stad van de Heren LE GRELLE et de COCK, een reusachtige *Zamia* uit de nalatenschap van Mevrouw LE GRELLE-DHANIS ten geschenke. VAN HEURCK krijgt van het Stadsbestuur een buitengewoon krediet (1.000 à 1.500 fr.) om de meest interessante planten uit de tuin en kassen te Walem gelegen, uit de nalatenschap van Mevrouw LE GRELLE te kopen (14).

VAN HEURCK wenst reeds lang een vijver in de tuin aan te leggen. Bij de afbraak van de wereldtentoonstelling 1885 te Antwerpen, wil hij graag rotsblokken hiervoor aankopen, verzoek dat door het Stadsbestuur evenwel niet ingewilligd wordt (14). Op 21 november 1890 krijgt VAN HEURCK eindelijk toelating een vijver te graven, op voorwaarde dat de kosten, geschat op 600 fr., uit het gewoon krediet voor de plantentuin geput worden. Einde maart 1891 is het vijvertje, zoals we het nu nog kennen, voltooid (14)!

In 1890 (14) wil VAN HEURCK een bacteriologische dienst voor wateronderzoek in één van de lokalen van het museum inrichten. Hierover is hij in briefwisseling met zijn vriend Docteur P. MIQUEL, die te Parijs de bacteriologische water- en luchtanalyse uitvoert in het « *Observatoire Municipal de Montsouris — Service Micrographique* ». Op 19 oktober 1892 krijgt VAN HEURCK toestemming een dergelijke dienst in te richten, en meteen wordt hem gevraagd het water van het « *Waterhuis* », bacteriologisch te onderzoeken, en op 29 oktober om de veertien dagen de lucht van de stad te analyseren, lucht die vanop « *Onze Lieve Vrouwentoren* » zal genomen worden. Het bacteriologisch wateronderzoek in de Plantentuin, is nochtans niet het eerste geweest dat te Antwerpen plaats had, het werd voorafgegaan door de onderzoeken (augustus 1888) van Dr. Adolf KEMNA (1852-1925), scheikundige en later directeur van de « *Antwerp waterworks* ». Ook in het toenmalig nieuwe « *Stuyvenberggasthuis* » werd een laboratorium voor microscopie ingericht. VAN HEURCK hoort ervan, herinnert het Stadsbestuur aan zijn laboratorium in de Plantentuin, maar kan het monopolie van het bacteriologisch onderzoek niet voor zich behouden (14). Hij gaat nochtans tot in 1897 voort met zijn bacteriologisch wateronderzoek. Ook het laboratorium van het slachthuis wordt met zijn hulp opgericht.

Tot driemaal toe heeft VAN HEURCK de onafhankelijke Congostaat geholpen bij transporten van planten uit overzeese gebieden, de eerste maal in 1893 voor guttaperchapplanten, de tweede maal in 1895 voor kruidnagelplanten en een derde maal nog eens voor guttaperchapplanten, die telkens een periode van hun transport in de Plantentuin hebben doorgebracht (14).

In de gemeenteraadszitting van 19 december 1900 (25) heeft een lid de heer STEGER, het nodig geacht op het museum van de Plantentuin een zo domme als onrechtvaardige kritiek uit te brengen ; hij zegt : « ...ce musée, qui ne signifie rien... » ; er zijn oppassers maar geen bezoekers ! Burgemeester Jan VAN RIJSWIJCK dient hem van antwoord en zegt o.a. : « La collection a une valeur scientifique réelle. » Pas in maart 1901 verneemt VAN HEURCK dit incident, schrijft een brief aan de Burgemeester om hem voor zijn tussenkomst te bedanken, en beklemtoont nogmaals de waarde van het museum, als hij zegt : « Tous les professeurs étrangers, dernièrement encore vers le Nouvel An, Monsieur Verschaffelt, professeur à l'Université d'Amsterdam, m'en expriment leur satisfaction et parfois leur envie » (14).

Omstreeks dezelfde tijd wil men een « Commissie voor Aanplantingen » oprichten, die advies geven moet over het minste dat in de tuin uitgevoerd wordt. VAN HEURCK doet zijn beklag bij zijn goede vriend Arthur GOEMAERE, schepen van Openbare Werken, blijkbaar met goed gevolg. We vinden verder niets over deze commissie (14).

In 1902-1903 richt VAN HEURCK een gedeelte van de pas gebouwde serre in, voor het kweken van planten die als voornaamste kunnen gelden in koloniale cultures, en dit op aanvraag van Professor A. LALIERE en ten behoeve van zijn studenten, 3de koloniaal studiejaar van het « Institut Supérieur de Commerce » te Antwerpen. De professor wil minstens honderd tropische species, waaronder talloze reuzebomen en palmensoorten, gekweekt zien worden, te veel echter om een serre te vullen die de afmetingen van de middenbeuk van een kathedraal zou hebben ! Gezien de beschikbare ruimte, beperkt VAN HEURCK zijn keuze tot enkele Congolese planten van economisch belang. In november 1903 ontvangt VAN HEURCK zes kleine kratten met levende planten, die hij onmiddellijk in cultuur zet en wacht op de komende gebeurtenissen. Onnodig te zeggen dat, na enkele beleefdheidsbezoeken, de grootspraakse professor met zijn studentengevolg geen voet meer in de Plantentuin heeft gezet. Half 1905 behoren deze bezoeken reeds tot het verleden (14) !

In zijn verslag over het jaar 1908, het laatste dat VAN HEURCK opstelde, betreffende de tuin, vinden wij dat de tuin met 76 instituten verspreid over de hele wereld, 2.116 zakjes zaden uitgewisseld heeft. De tuin levert plantendelen voor de lessen van de Academie voor Schone Kunsten, het Koninklijk Atheneum, de Nijverheidsschool en nog andere scholen. De tuin leent heesters en planten uit voor het versieren van stadsgebouwen bij feestelijkheden. Het « Museum » mocht op 4.395 bezoekers bogen. De leerlingen van het « Koninklijk Atheneum », het « Institut Supérieur pour Jeunes Filles », de stadsschool nr 7, het « Institut des Dames de Sion » en andere instituten bezoeken tuin en museum. Ook geleerden bezoeken de Plantentuin : Professor DANGEARD van Poitiers, conservator MASTERS-HILLIER van Kew Gardens te Londen, Paul YVOU van het Institut Pasteur te Parijs (14).

Hoe staat het nu onder het directeurschap van VAN HEURCK met het wetenschappelijk onderwijs in de Plantentuin ?

Als in 1877 het botanisch museum in de tuin geopend wordt, is VAN HEURCK terstond begonnen met praktische lessen van plantkunde, in feite

twee leergangen, een eerste over systematische botanica, een tweede over toegepaste plantkunde en botanische warenkunde. Hij tracht de lessen belangwekkender en moderner te maken dan voorheen. Het eerste jaar tellen de leergangen reeds 21 toehoorders : leerlingen-apothekers, professoren van het middelbaar onderwijs, onderwijzers en onderwijzeressen, officieren van het leger en liefhebbers. Buitengewone zittingen zijn voorbehouden 's avonds voor anatomisch plantenonderzoek met de projectie-gasmicroscoop en bij dag voor het praktisch gebruik van de microscoop. Tot in 1885 worden de lessen in de oude oranjerie gegeven, en dit slechts in de zomer, als de planten buiten staan. Uit het jaar 1884 zijn toevallig de originele inschrijvingsformulieren overgebleven van 20 leerlingen : hieronder vinden wij de naam van Henri VAN DEN BROECK, die later een uitstekend florist en onze beste bryoloog wordt. De lessen worden zelfs door enkele dames gevolgd (14).

VAN HEURCK demonstreert op de Wereldtentoonstelling van 1885 voor het eerst de elektrische verlichting van de microscoop.

In 1886 (14) wordt door het toenmalige gemeenteraadslid N.J. CUPERUS bij Burgemeester Leopold de WAEL kritiek uitgebracht op de taal, in « onzen Jardin Botanique » gebruikt. Alles staat er uitsluitend in het Frans of het Latijn, alleen een klein opschrift « Kruidkundige verzameling », of zo iets is in het Nederlands vermeld. De lessen, door het Stadsbestuur betaald, worden in het Frans gegeven. CUPERUS schrijft : « Zo iets zou bespottelijk kunnen genoemd worden ware het niet zo bedroevend en krenkend voor ons volksgevoel ! » De brief wordt aan VAN HEURCK overgemaakt met verzoek om antwoord. VAN HEURCK wacht ruim anderhalve maand met zijn antwoord, dat wij kennen uit kladschriften die bewaard bleven (14). VAN HEURCK's geestensgesteldheid is kenschetsend voor het klassenonderscheid gekoppeld aan taalgebruik in deze periode. Uit zijn antwoord lichten wij enkele passages : « ... je crois impossible de le donner (le cours) » **utilement** (onderlijnd in de tekst) en flamand... ils (les étudiants) auraient » d'abord à apprendre toute une terminologie spéciale et différent complètement de la terminologie française et ne pourraient ensuite utiliser les » connaissances acquises pour leurs lectures et leurs études subséquentes » car ni le flamand, ni le hollandais offrent les ouvrages nécessaires à des » recherches botaniques sérieuses... les étudiants ayant un examen à passer, » ils viendraient encore moins car ils ne pourraient tirer parti pour leurs » examens à passer en français de ce qu'ils auraient appris en flamand... Si » le cours se donnait en flamand on devrait supprimer ces exercices (pratiques) faute de livres nécessaires, ou faire ces livres. Est-ce moi qui les » ferai ? je m'en garderai bien Messieurs, je suis suffisamment édifié sur le » zèle scientifique de notre population flamande. »

Verder zegt hij dat zijn destijds in het Nederlands gepubliceerde « Antwerpsche Analytische Flora » geen succes kende, en hij hierdoor een geldelijk verlies leed, terwijl zijn « Synopsis des Diatomées » een groot succes kende, en dat de publicatiekosten geheel gedekt werden.

Voordrachten in het Nederlands die hij in 1858 en 1860 inrichtte, kenden geen succes. « Si Monsieur le Conseiller Cuperus veut m'assurer un » auditoire convenable, je me ferai un plaisir de donner de temps en temps » concurremment au français, un cours élémentaire en flamand... »

In deze brief staan een paar flagrante onjuistheden, ja onwaarheden. Uitmuntende Nederlandse leerboeken van plantkunde bestonden in 1886. VAN HEURCK bezit in zijn bibliotheek dit van C.A.J.A. OUDEMANS en Hugo DE VRIES, gepubliceerd in 1883, hij verloochent het standaardwerk « Het Mikroskoop » van Pieter HARTING (1859-60) waaraan hijzelf zoveel te danken heeft. Zijn vergelijk tussen zijn « Antwerpsche Analytische Flora » en zijn « Synopsis des Diatomées » houdt geen stand, dit laatste werk richt zich tot de toenmalige geleerden op dit gebied, van gans de wereld; het eerstgenoemde werk is slechts van lokaal belang. Hij minimaliseert de belangstelling voor zijn in 1858 in het Nederlands opgerichte leerlang in praktische plant- en tuinbouwkunde: 80 leerlingen voor het provinciestadje dat Antwerpen toen nog was, is voorwaar niet weinig! Wat er ook van zij, CUPERUS heeft VAN HEURCK geen behoorlijk Vlaams Auditorium aan de hand gedaan, en alles is bij het oude gebleven!

Op 14 januari 1908 (14) wordt VAN HEURCK door het Schepencollege verzocht, inlichtingen te verstrekken over zijn Vlaamse leergang van Plantkunde, het aantal leerlingen, dagen en uren van de lessen. Weer talmt VAN HEURCK met zijn antwoord. Pas op 26 november in een brief aan de dienstdoende Burgemeester, Schepen Victor DESGUIN, schrijft hij: « Le » cours de botanique français a été suivi assidument par 23 auditeurs dont » 5 dames. Malgré l'énorme travail que devait me donner la préparation de » deux cours, je n'ai pas hésité à vouloir encore faire un essai. Un cours de » botanique en flamand a été annoncé en avril dernier dans tous les jour- » naux flamands et un avis a été affiché au jardin pendant plus d'un mois » à côté de l'avis du cours français. »

» Le résultat n'a guère été satisfaisant. Cinq auditeurs se sont présentés. » Le premier, dès la première leçon, a demandé son inscription au cours » français. Deux autres ont demandé qu'on leur donnât les termes français » en même temps que les termes flamands et ont fini au bout de quelque » temps par ne plus assister au cours. Il m'est donc resté deux auditeurs » dont l'un, à la fin du cours, m'a déclaré que s'il avait prévu ce qui était » arrivé, il aurait préféré suivre tout simplement le cours français, qu'il eût » compris tout aussi bien. Ces faits démontrent une fois de plus qu'un cours » de botanique donné en flamand n'est appelé à aucun succès » (14).

Kort nadien is VAN HEURCK overleden: 13 maart 1909. VAN HEURCK heeft wereldberoemdheid verworven als diatomist, als micrograaf, als microtechnicus en als algemeen wetenschapsmens. Hij is een figuur geweest, zoals men er in de laatste twee eeuwen voor Antwerpen, moeilijk een tweede zou kunnen aanwijzen. De Plantentuin en het Museum, evenals zijn gastvrije woonst, zijn alom gekend geweest en steeds druk bezocht door al wie, zowel in België als in het buitenland, een naam verworven had in de plantkunde en de microscopie.

Henri VAN HEURCK heeft uitgebreide en kostbare natuurhistorische verzamelingen nagelaten. Per eigenhandig geschreven testament heeft hij zijn drogerijenverzameling en zijn herbarium van België aan de Plantentuin geschonken. De verdere collecties, waarvoor de familie VAN HEURCK geen belangstelling had, zouden per opbod verkocht worden. Dank zij twee gemeenteraadsleden, Dokter DE GUELDRE en Dokter TERWAGNE, is deze kostbare nalatenschap niet reddeloos verloren gegaan. In de gemeente-

raadszitting van 5 april 1909 verklaart Dokter TERWAGNE : « ... Ik maak » dit (voorstel) met het oog op de toekomst. Wij hopen dat Antwerpen » eens een hogeschool zal hebben, en als die hogeschool zal gesticht worden » zullen de verzamelingen van groot nut zijn. » In zitting van 5 juli 1909 wordt een buitengewoon krediet van 125.000 fr. gestemd voor de aankoop ervan. Jammer genoeg is in deze aankoop de wetenschappelijke correspondentie van VAN HEURCK niet inbegrepen ; historisch gezien is zij wellicht van grotere waarde dan de collecties zelf. VAN HEURCK's verzamelingen worden voorlopig ondergebracht in twee verschillende lokalen. Naar het Museum van de Plantentuin gaan de herbaria, de entomologische en mineralogische verzamelingen en al het ongemonteerd diatomiën materiaal, naar de Nijverheidsschool de fysische toestellen, de microscopencollectie, de microscopische preparaten en de bibliotheek. Bij besluit van Schepen Victor DESGUIN (9 februari 1910) wordt de bibliotheek naar de Plantentuin overgebracht. Later ook de microscopen (26). Al deze verzamelingen zijn in 1964 naar het Museum van de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde overgebracht, maar blijven stadseigendom.

VERVAL EN TEOLOOGAAN, 1909-1926 (26)

Op 2 oktober 1909 komt de Plantentuin onder toezicht van het 3de Bureel beheer Onderwijs, en er wordt een « Commissie van den Kruidtuin » samengesteld : Voorzitter Dr. Victor DESGUIN, Schepen van Onderwijs en gemeenteraadsleden : Dokters DE GUELDRE, TERWAGNE en VENESOEN en de heer Servaes DE BEUCKER. Na het overlijden van VAN HEURCK wordt Henri DE BEUKELAER, hortulanus, als dienstdoende directeur aangesteld. Wel had een jong Antwerpenaar, Gustaaf VANDER GUCHT, dokter in de Natuurwetenschappen (afdeling plantkunde) van de Rijksuniversiteit te Gent, zijn kandidatuur gesteld als professor-directeur ; zijn aanbieding vindt niet het minste gehoor.

De definitieve benoeming (22 december 1911) van de hortulanus DE BEUKELAER is hem naar het hoofd gestegen : in dwaze overmoed richt hij op 7 mei 1909 een leergang in plantkunde en microscopie in, en twee jaar later een cursus van plantenfysiologie. Maar het leerlingenaantal slinkt gestadig ; in 1913 behoren de lessen tot het verleden.

In 1915 was de heer E. FRISON in de gelegenheid het leven in de Plantentuin te volgen, o.m. constateerde hij de erbarmelijke toestand waarin de praktische microscopie onderwezen werd : onvoldoende elektrische verlichting, microscopen geplaatst op 1 m 50 hoge tafels, dus moest men staande werken, microscopen in onbruikbare toestand met fautief aangeschroefde frontlens en oculairen, met abusievelijk aangeschroefde veldlens ! DE BEUKELAER geeft met goedkeuring van de « Commissie van den Kruidtuin » een catalogus van de Bibliotheek uit, gedrukt in maart 1911. Het is een volkomen onding geworden. DE BEUKELAER was niet in staat een boek behoorlijk te klasseren, bv. onder de afdeling Natuurlijke wetenschappen vinden wij woordenboeken, boeken over geschiedenis, enz.

In februari 1912 zal DE BEUKELAER bovendien het willoos en onbewust slachtoffer worden van een intrigerend gelukzoeker, die bij het Museum een bezoldigde betrekking wil bekomen en zich « Monsieur le Professeur Meunier, Officier de l'Ordre de l'Aigle Rouge de Prusse et de

l'Instruction Publique » noemt ! De verzameling insecten die hij aanbiedt, wordt voor het Museum aangekocht ! In 1913 wordt door DE BEUKELAER en dit heerschap een gezamenlijk projekt opgemaakt voor het oprichten van een « Museum d'Histoire Naturelle » en ook wordt aan het Stadsbestuur een plan voor een « Koloniaal Museum », niet alleen van Congo, maar ook van alle tropische gebieden van de wereld, gezonden. Dit plan bevat een fenomenale opsomming van planten en plantaardige produkten, te veel om een museum van driemaal de capaciteit van het bestaande te vullen ! De bevoegde diensten zijn echter nuchter genoeg om op dit onzinnig voorstel niet in te gaan. De « geleerde » raadgever van DE BEUKELAER ziet in dat de zaken niet naar zijn wens gaan, en scheldt nu VAN HEURCK voor een oude pruik, die de instelling een halve eeuw achterstand bezorgd heeft, en het museum voor een hoop oude rommel ! Het uitbreken van wereldoorlog I zal in augustus 1914 aan dit alles een definitief stop zetten !

In 1916 is DE BEUKELAER overleden. Het Stadsbestuur is niet tot de benoeming van een nieuwe directeur overgegaan. Tot in 1926 heeft hortulanus VROOM getracht alles in goede orde te houden.

In september 1917 komt er voor de Plantentuin en het Museum een kleine opflakking. Nederlandstalige leergangen van plantkunde, praktische planten-anatomie en microscopie worden ingericht met als lesgevers Joris POMA, leraar natuurwetenschappen aan de stedelijke normaalschool en Edward FRISON. De cursussen worden ingericht met toestemming van het Stadsbestuur, maar zonder de minste geldelijke steun. Het wordt een onverhoopt succes : wegens plaatsgebrek worden leerlingen geweigerd ! Tot einde april 1919 worden de lesavonden trouw gevolgd.

Waarom dan worden zij stopgezet ? Edward FRISON vermoedt dat de Heer POMA, die naar de plaats van directeur dingde en niet bekwam, geen zin meer had de lessen verder te laten doorgaan.

In 1926 is het Botanisch Museum van de Plantentuin gescheiden geworden, het wordt een « Natuurwetenschappelijk Museum » ; de tuin wordt onder het beheer gesteld van de toenmalige dienst voor aanplantingen, nu « dienst voor Parken en Plantsoenen ». Dit betekent het jammerlijk einde van een instelling waar, ononderbroken, meer dan een eeuw lang (1804-1909) onder bevoegde leiding, botanisch onderwijs werd gegeven, onderwijs dat door Henri VAN HEURCK in 1877 totaal gemoderniseerd werd, en dat hij bovendien nog heeft uitgebouwd met een leergang in praktische planten-anatomie, waarvan hij in België de pionier is geweest.

Het was ook een, onder alle opzichten, onverantwoordelijke daad het Botanisch Museum van de Plantentuin af te zonderen ; museum en tuin horen bij elkaar en, zo desnoods een botanisch museum een plantentuin kan missen, dan is omgekeerd het wetenschappelijk voortbestaan van een plantentuin zonder museum (herbaria, botanische verzamelingen, bibliotheek, enz.) niet denkbaar !

Het was even onzinnig de leiding van de plantentuin toe te vertrouwen aan een dienst van parken en plantsoenen, die een zuiver technische instelling is ! Het beheer van een plantentuin is een bij uitstek wetenschappelijke

taak, die slechts naar behoren kan vervuld worden door een gespecialiseerd en degelijk onderlegd botanist!

† Edward FRISON,
Jul. Dillenstraat 62,
Antwerpen.

Regina AERNOOTS,
Koningin Elisabethlei 14/A,
Antwerpen.

Antwerpen, 20 oktober 1973.

REFERATEN

- M.A. : Modern archief in Stadsarchief Antwerpen.
C.O.O. : Archief van Commissie van Openbare Onderstand Antwerpen.
MUS. H.V.H. : Museum Henri Van Heurck, Antwerpen.
1. Dr. C. BROECKX : Histoire du Collegium medicum Antverpiense. Anvers Imprimerie J.E. Buschmann, rue des Israélites. 1858.
 2. M.A. 205¹ B/1.
 3. M.A. 205¹ B/1².
 4. M.A. 205¹ B/2.
 5. M.A. 205¹ B/6.
 6. M.A. 205¹ A.
 7. M.A. 205¹ B/5.
 8. M.A. 205¹ A.12.
 9. C.O.O. doos 31. 1798-1812 (Hôpital)
 10. Stadsarchief, kadasterplannen 41/DII.
 11. C.O.O. doos 39 — 1798-1812 (décrets et Lois) — en M.A. 204/2.
 12. Scientiarum Historia Jg. 3 — 1961 — nr. 3 : Claude-Louis Sommé. dokter en botanicus (1772-1885) — Regina Aernouts - Edward Frison.
 13. C.O.O. doos 16 — 1798-1812 (comité de Vaccine — Pharmacie).
 14. Mus. H.V.H. (losse documenten bewaard in Museum Henri Van Heurck in de Kon. Maatschappij voor Dierkunde — Antwerpen).
 15. M.A. 893/4.
 16. M.A. 893/5.
 17. M.A. 204/2.
 18. Pharm. Tijdschrift voor België — 36ste jaargang — nr. 4, 1959 en 38ste jaargang — nr. 2, 1961.
 19. M.A. 886.
 20. Dr. C. Broeckx : Notice sur François-Joseph Rigouts, Anvers 1868
 21. M.A. 171.
 22. M.A. 956 + 957.
 23. Ed. Frison : Henri, Ferdinand Van Heurck (1838-1909), sa vie, son œuvre. 1959. Communication n° 111 du Rijksmuseum voor Geschiedenis der Natuurwetenschappen. Leiden.
 24. C.O.O. Compte Moral 1870-1876.
 25. Bulletin communal n° 16 — 1900.
 26. Persoonlijke nota's van Edward Frison

RESUME
LE JARDIN BOTANIQUE D'ANVERS (1797-1926)
(Suite.)

De 1856 à 1867, RIGOUTS se montre un directeur très actif du Jardin botanique d'Anvers. Les cours qu'il donne pendant les semestres d'été sont assidument suivis par 15 à 20 élèves : professeurs d'enseignement moyen et de l'école de navigation, officiers du génie, employés commerciaux, élèves-pharmaciens et droguistes.

Sa succession fut difficile et elle le restera pendant 10 ans, Henri VAN HEURCK, fils d'un industriel anversois et féru de botanique, de microscopie et d'anatomie végétale donne des cours du dimanche en botanique et en horticulture, édite des flores, écrit un ouvrage sur la microscopie, prépare et vend des préparations microscopiques durables. Nommé professeur de chimie à l'école industrielle d'Anvers, il pose sa candidature auprès de l'Administration Communale de directeur du Jardin botanique avec l'intention déclarée de tout renouveler (enseignement de botanique et jardin) et d'en faire des institutions communales et non plus hospitalières. L'Administration des Hospices Civils n'est pas d'accord et c'est ACAR, pharmacien-chef de l'Hôpital qui est nommé directeur. Pendant 10 ans, ACAR et VAN HEURCK se sont cherché noise. Vers la fin de son mandat, ACAR se réconcilie avec VAN HEURCK et tous deux signent ensemble des demandes de subsides pour les projets de VAN HEURCK qui, nommé directeur à vie du jardin botanique, obtient l'installation d'un musée botanique (l'actuel siège de la C.A.P. d'Anvers), d'une orangerie (pour mettre à l'abri les plantes qui supporteraient mal les rigueurs de l'hiver), d'un étang. Dans les locaux du musée, un laboratoire de bactériologie est installé vers 1892 pour le contrôle des eaux). Le jardin abrite, à la demande de l'Institut supérieur de Commerce d'Anvers quelques plantes congolaises présentant un intérêt économique (il a fallu faire un choix, faute de place). Lorsqu'en 1877, s'ouvre le musée botanique, Van Heurck crée aussitôt des cours pratiques de botanique : il s'agit en fait de 2 cours, l'un de botanique systématique, le second de botanique appliquée et de produits végétaux ; des séances extraordinaires sont consacrées le jour à l'emploi pratique du microscope et le soir à l'examen anatomique des plantes au moyen du projecteur-microscope à gaz. A sa mort, en 1909, il lègue au jardin botanique ses collections de droguerie et son herbier de Belgique, et laisse de vastes et précieuses collections dans le domaine de l'histoire naturelle, collections que la ville d'Anvers achète (cf. Musée Henri Van Heurck) à l'exception toutefois de sa correspondance scientifique qui aurait une valeur historique encore plus grande.

De 1909 à 1926, c'est le déclin et la décadence. On ne nomme pas de directeur de jardin mais les fonctions sont confiées à un jardinier. La mégalomanie de ce dernier et son incompétence notoire, ses relations avec un chevalier d'industrie et la première guerre mondiale hâtent le processus de déclin.

De 1917 à 1919, des cours du soir en néerlandais organisés par POMA et FRISON, avec l'autorisation de l'Administration Communale mais sans aucun subside ont un succès certain, mais il semble que le professeur POMA a été découragé de donner cours, alors qu'il n'obtenait pas la place de directeur du Jardin Botanique qu'il brigait.

En 1926, le musée botanique devient le Musée d'Histoire Naturelle et le jardin est placé sous la direction des Parcs et plantations de la ville.

Ainsi prend fin une institution où pendant un siècle entier (de 1804 à 1909) se donna un enseignement de botanique sous une direction compétente ; séparer le musée du Jardin Botanique est une aberration ; d'une part la direction d'un jardin botanique est, par essence, une tâche scientifique qui ne peut être menée à bien que par un botaniste spécialisé et érudit, et d'autre part un jardin botanique sans musée (herbiers, collections botaniques, bibliothèque) n'est pas concevable, sur le plan scientifique.

L.J. VANDEWIELE

De triakel in verzen
uit het Sint-Janshospitaal
te Brugge

Overdruk uit Biekorf - Westvlaams Archief, 1975-1976, 5-6

DE TRIAKEL IN VERZEN UIT HET SINT-JANSHOSPITAAL TE BRUGGE

Bij de voorbereidingen van de Tentoonstelling « Het Sint-Janshospitaal te Brugge » (5 juni - 31 augustus 1976) werd door Mevr. H. Lobelle, wetenschappelijke medewerkster van de C.O.O. te Brugge, een aantal cartouches met verzen gevonden in een spanen doos, in de Memlingkamer, die toen als rommelzolder werd gebruikt.

Deze gedichten zijn in 17e eeuws geschrift en bezingen de kruiden en andere geneesmiddelen die voor de samenstelling van de triakel gebruikt werden.

Wanneer de Theriacum (theriak of triakel) bereid werd, moesten de ingrediënten vooraf tentoongesteld en gekeurd worden. Het is duidelijk dat deze Cartouches gediend hebben bij het exposeren van deze ingrediënten en een dichtelijke ziel geïnspireerd hebben om de uitleg in verzen erbij te voegen.

De triakel, de panacee tegen alle ziekten, een tegengift bij vergiftigingen, die vooral tegen pest, cholera en andere epidemieën gebruikt werd, heeft reeds vroeg tot dichtelijkheid gestemd. Andromachus uit Kreta had reeds in de tweede helft van de eerste eeuw na Kristus een verbeterde samenstelling van de Triakel in 174 Griekse verzen bezongen.

De Brugse apoteker Jan Bisschop (Brugge 1590 - Gent 1664), toen hij lekebroeder-jezuïet geworden was, vertaalde deze verzen : *Triakel van Andromachus de Oude, in Grieksche verssen beschreven ende in Neder-duytsche na-ghevolght*. Dezelfde schrijver heeft ook verscheidene verhandelingen, zowel in het Latijn als in het Nederlands, geschreven over de bereiding en de deugden van de Triakel, waaronder ook een gedicht : *Versheyden krachten der jonghe ende oude Triakel, soo oock de hindernissen, die de selve veroorsaect, als sy sonder bescheydentheynt wort inghenomen, in de Neder-duytsche verssen tot verlichtinghe ghestelt*, waarin onder meer te lezen staat :

Der Apotheken Prins en Coningh de Triakel
Der gantscher medicijn groot wonder en mirakel...
Hebt ghy door ongheluck, oft wel door quaedt bedrijf,
Een doodelijck fenijn ghenomen in het lijf,
Neemt stracks van stonden aen Triakel jongh van daghen,
Sy sal het hert bevrijen, en 'tghift van 't selve jaghen...
Want s'is het tegengift, den vyant der fenijnen,
Der Apotheken vrou, Princes der Medicijnen...

De gedichten van het Sint-Janshospitaal zijn niet een dergelijke lofzang op de Triakel, maar over het algemeen een zakelijke beschrijving van de verschillende ingrediënten. Wie de auteur van deze verzen is, is moeilijk te achterhalen; zonder twijfel zijn zij van de hand van een der « susters apotekeressen » van het hospitaal, misschien van Zuster Isabella Brilleman of van Zuster Marie Van den Kerckhove, die in de 17e eeuw deze functie hebben waargenomen in het St.-Janshospitaal.

Enkele teksten laten er geen twijfel over bestaan, dat het wel degelijk om tentoongestelde produkten gaat :

zo bv. bij *Acatia* : « twrange sap hier voor gestelt » ;
bij *Mel* : « Al die dit deel komt aen te sien » ;
bij *Opoponax* : « soc ghy hyer voor u ooghen siet » ;
bij *Pentaphyllum* : « de wortel hier ten toone leyt ».

Sommige passages zijn plaatsgebonden, zodat we zeker van origineel werk mogen spreken :

bij *Asarum* : « is hier int gasthuys noch te sien » ;
bij *Calamintha montana* : « gelyckt by na het kattedruyt
dat wel in onse hoven past » ;
bij *Calamus aromaticus* : « en groeyt veel inde Damsche vaert » ;
bij *Lignum aloes* : « ghesonden naer ons vlaems ghewest ».

Enkele woorden wijzen ook op Brugs, zeker Westvlaams dialect :

bij *Cassia lignea* : « Dees schorsse *brunder* als caneel » ;
bij *Meum* : « al is de wortel lanck en *din* » ;
bij *Petrocelinum Macedonicum* : « Het Macedoons *Porcelle* saet », voor *percelle*, *peterselie* (zie De Bo 1) en bij *Rosa rubra* : « *blom* » en « *rom* » voor bloem en roem (zie De Bo 2).

Tenslotte is het opvallend, dat de dichteres heel wat afweke van planten en geneesmiddelen, over de organoleptische eigenschappen, de herkomst, de krachten (droog-vochtig-koud-warm) en de 4 graden van werkzaamheid.

Het loont zeker de moeite deze ongekunstelde verzen eens aandachtig te lezen, te kommentariëren en met andere oudere schrijvers te vergelijken. Wij geven ze hier in alfabetische volgorde.

ALFABETISCHE LIJST VAN DE KWATRIJNEN

Acacia

Den acatiboom die groeyt
in Egipten onghesnoeyt
wt wiens vruchten wort gheknel
twranghe sap hier voor ghestelt. (1)

Acorus Verus

Moscovien gheeft ons een lis
waer van de rechte wortel is
voor waeren Acorus bekent
die sij alhier te lande sendt. (2)

Ammeos

't is Candien dat ons dit saet
sendt heet tot in den derden graedt
al is het klein ghelooft het mij
het heeft een goede reuck daer bij. (3)

Amomum

Dit klein amomum is bekent
vol heete kraghten en het sendt
een scherpe reuck ten neusen in
alwaer het bydt verslaet den sin. (4)

Anisum

Annys-saet is ghenoegh bekent
van 't volk dat selfs hier woont ontrent
het beste groen is ende soet
en als men 't knauwt dan rieckt het goet. (5)

Aristolochia Tenuis

De oosterluci wortel klein
is wel de beste soo ick meen
en heeft oock wel de meest kracht
daeromme wordt sij best gheacht. (6)

(1) Het gaat hier om het verdikte gomachtige sap uit de onrijpe vruchten van de *Acacia vera* seu *Aegyptica*: *Acacia vera* Willd., dat inderdaad zeer bitter en wrang van smaak is.

(2) « Voor waeren Acorus bekent » duidt op *Acorus verus* seu *Calamus officinarum*; *Acorus calamus* L., Kalmoes, Liskalm (Wvl). « Hy word uit Litthauwe en Tartarië tot ons overgebracht » (Lemery), vandaar: « Moscovien ».

(3) *Ammeos semen*. Het zaad van Bisschops-Kruid (Pharm. Gand.); *Ammi majus* L., Akkerscherm. Werd ook *Ammi veri cretici* genoemd (van Kreta of Candia).

« Het saet van Ammi is verdroogende ende verwarmende van crachten / heel hoog *inden derden graed* » (Dodoens).

(4) *Amomi semen*. De zaden van Jerusalems-Kruid (Pharm Gand.). Het is een piment van het plantengeslacht der *Zingiberaceae*, dat bekend was als *Poivre de Jamaïque*.

« alwaer het bydt (= prikkelt) verslaet (= geneest het) den sin (= de hersenen) »

(5) *Pimpinella anisum* L. Anijs, « ghenoegh bekent ».

(6) Er werden 3 soorten *Aristolochia* in de geneeskunde gebruikt: *longa*, *rotunda* en *tenuis*; verm. wordt met dit laatste de *Aristolochia*

Asarum

Dees kleene wortel van het kruydt
Mansoore op het 't gheberghte spruyt
der Pyreeneen en bovendien
is hier int gasthuys noch te sien (7)

Bunias

Dit steeckrapsaet dat is seer rondt
roodachtigh bitter inde mondt
het buytenlandsche dat ghy siet
is best want hier en deught het niet (8)

Bytumen Iudaicum

Dit 's peck dat ons Gomorra iondt
wiens stadt verbrandt is tot de grondt
en wt wiens poel dit wordt ghehaelt
het bruynste roodt wordt meest betaelt (9)

Calamintha Montana

De groene Calaminthe spruyt
ghelyckt bij na het kattedruydt
dat wel in onse hoven past
maer dese op 't gheberghte wast (10)

Calamus Aromaticus

Dees wortel van het waterlis
seer aenghenaeme van reucke is
oock bovendien seer heet van aert
en groeyt veel inde Damsche vaert (11)

Clematitis L, de pijsbloem of oosterlucie bedoeld In de Pharm Gand
Geboorte Kruid (vgl Aristolochic, een geneesmiddel dat de uitdrijving
van de placenta bevordert)

(7) *Asarum europaeum* L, mansoor, hazelwortel, wordt nu vaker in
onze tuinen aangetroffen, maar was vroeger alhier zeer zeldzaam « uit
Daufiné, Languedok, Auvergne, zelfs ook uit de Levant tot ons ge-
droogt overgebracht » (Lemery) Werd zoals uit de tekst blijkt, in de
kruidentuin van het gasthuis reeds gekweekt

(8) In de Latijnse formule van Triakel staat *Napi semen*, dus gewoon
raapzaad, doch dit is niet goed in de geneeskunde volgens de dichte-
res, het moet « het buytenlandsche » zijn, dus de steekraap *Cakile*
maritima Scop, *Eruca marina* L, zeeraket, steekraap, bunias Deze heeft
« byna ronde roodachtige om naer 't purper trekkende zaden van een
scherpen en prikkelende smaek vervult » (Lemery)

(9) Jodenpek of Jodenlijm, ook *Asphaltum* geheten « Men vind het
dryven op de oppervlakte van de Doode Zee, daer eertyds de Steden
Sodom en Gomorra gelegen waren » (Lemery) Er bestond zwarte en
bruine, deze laatste had blijkbaar de voorkeur

(10) *Calamintha officinalis* L, bergsteentijm, bergmunt Het vertoont
inderdaad veel gelijkenis met *Nepeta cataria* L, kattedruydt, door Do
doens « de derde soorte van Calament » geheten

(11) *Iris pseudo-acorus* L, welriekend lis, boeklis (Wvl) Het gaat hier
om het « Geel Lisch » van Dodoens, die nochtans niet akkoord is met
de dichteres « De wortel van Geel Lisch schijnt coudt ende droog te
wesen in den tweeden graet », zij volgt in tegenstelling de *Herbarius*
in dyetsche « *Calamus aromaticus* es wel riekende riet ende es hee
ende droge inden tweden graet »

Cartouches 7 en 11.

Calcithis

Dit roomsche vitriool alhier
ghesmolten in een kroes op 't vyer
en 't geen schuymaechtigh boven leyt
dan wordt Calcithis dan gheseyt. (12)

Caneel

Oost Indien sendt wt sijn deel
Ceylon de fijnste pijp Caneel
die licht lanck root is van couleur
en gheeft den alderbesten geur. (13)

Cardamomum

Natolien sendt Cardamoom
tot ons ghebruyck van eenen boom
maer die vol saet is inghescheurt
en taey om breken wordt ghekeurt. (14)

Cassia Lignea

Dees schorse brunder als caneel
komt wt het Indiaensche deel
des weerelts en het heydens ryck
in reuck en smaeck caneel ghelyck. (15)

Chamedrys

Chamedris groeyt inde Son
ontrent Bourgoenien en Calon
sijn peersche blomkens overal
die groeyen daer op bergh en dal. (16)

Castoreum

De Swarte Zee of daer ontrent
dit bevergheyl veel tot ons sendt

De Iris pseudo-acorus is een inheemse plant en het is goed aan te nemen dat ze veel voorkwam langs de Damse vaart.

(12) Roodijzeroxide, dat in natuurlijke staat moeilijk te verkrijgen was, werd kunstmatig bereid uitgaande van « roomsche vitriool » of ijzersulfaat.

(13) Kaneel is de verpulverde bast van de kaneelboom, *Cinnamomum zylanicum* Breyne. Kaneelbast wordt opgerold tot stangen (pijpen) en aldus verstuurd, vandaar de naam « pijp caneel ».

(14) Kardamoom of Paradijskoren is het zaad van *Elettaria cardamomum* (Roxb.) Maton var. *minor*. Het zaad werd verstuurd in de peulen, die volgens de dichteres « ongescheurt en taey om breken » moeten zijn. « Men moet ze niet openen voor dat men ze wil gebruiken omdat haer zaed beter besloten als ontwonden bewaert kan worden » (Lemery).

« Natolië is, meen ik, de naam van Anatolië, de moderne naam van Klein Azië ». Vanaf de eerste uitgave van het *Theatrum* of de *Atlas* van Ortelius in 1570, komt als nr. 52 een kaart: « *Natoliae, quae olim Asia Minor, nova discriptio* » (mededeling van Dr. Ant. De Smet, Brussel).

(15) De schors van *Cinnamomum Cassia* (Nees) Blume, aangezien als een minderwaardige kaneelsoort.

(16) *Teucrium chamaedrys* L., gamander.

« die moeten wel ter sonnen staen » (Dodoens). « De Bloemkens. van verwe wat purper rootachtich » (Dodoens).

want daer onthoudt hem tBeverwijn
dat aen ons gheeft dees Medecyn. (17)

Centaurium Minus

Dit purperblomken kleen en dicht
is lievelick in het ghesicht
syn kruydt is bitter als Gal
en 't groeyt in 't noorden overal. (18)

Chamepithis

De groene Veltcipressche plant
groeyt aen het duyn in Enghelant
is heet en droogh in al sijn doen
en s'Wynters Somers even groen. (19)

Costus Verus

In Siryen de Costus bloeyt
en als de ginebeere groeyt
's is best die hier te land gheraect
die wit is, scherp en bitter smaectt. (20)

Crocus

Het Safferaen dat laechen doet
dat wast in grooten overvloed
maer 't gone dat ons 't oosten sendt
is voor het beste hier bekend. (21)

(17) Bevergeil, produkt uit de perianale klieren van de bever (beverzwijn, castor), die vroeger voor diens testikels werden gehouden.

De Pharm. Gand. zegt dat bevergeil uit arctisch Europa en Amerika wordt aangevoerd, maar dat de Russische de beste is, « praefertur Ruscicum ».

(18) Erythraea centaurium Pers., Klein duizendguldenkruid, koortskruid, galle boven d'eerde (Wvl), kutsekruid (Wvl).

« de bladeren en de bloemkens van tselve cruyt hebben in heur een geweldige en overwinnende bittere eygentheyt » (Dodoens).

(19) Ajuga chamaepitys Schreb., akkerzennegroen, hoe langer hoe liever (Pharm. Gand.), Velt-Cypres (Dodoens).

« Velt-Cypres / nae het seggen van Galenus / droogt inden derden graed / ende verwarmt inden tweeden » (Dodoens).

(20) Een van de 140 variëteiten van het plantengeslacht Costus, verm Costus speciosus (König) Smith., kostwortel, « Oostindische eertyds Arabische costus » (Pharm. Gand.).

« Costus Arabicus... hebbende een scherp speceryachtigen smaak gemengt met eenige bitterheit / men krygt hem van een heester / die veel naer den Vlierboom gelykt (De dichteres vergelijkt hem met « ginebeer », gember) en in overvloed in 't gelukkige Arabië groeit » (Lemery).

(21) Saffraan, de stempels van Crocus sativus L.

« dat lachen doet » heeft de dichteres uit Bisschops boek p. 284 : « het Safferaen, het welke lacchen doet », een allusie op hetgeen Dodoens schrijft : « verheucht den mensche ende doet hem alle droefheit aen een sijde laeten ».

De Pharm. Gand. verkiest eveneens de Crocus orientalis ; « dat in orienten dats in oestlant wast » (Herb. in dyetsche).

Cubebe

Cubeben warm inderdaet
bijna tot in den derden graet
gheknauwt soo trecken sij terstont
het slym wt d'herssens door de mondt. (22)

Daucus Creticus

Het beste saet dat Daucus gheeft
de alderkleenste blaeren heeft
het komt wt Creetsche konijnckryck
't is wit en 't saet Comyn ghelyck. (23)

Dictamnus

In Candia wt d'aerde spruyt
Dictamnus als een heylsaem kruyt
en sijn de geyten daer ghewondt
van tyser, dit maect hun ghesondt. (24)

Feniculum

Het Venckelsaet alhier vermaent
dat is wat langher van ghedaent
als wel Annys, maer sij hun twee
in krachten kommen over een. (25)

Gummi Arabicum

De beste gumme die ons gheeft
Arabien voorseker heeft
een wormachtig klaer ghewas
en is doorluchtigh als een glas. (26)

(22) Piper cubeba L., staartpeper.

« men seydt dat de Cubeben verwarmen ende droogen tot in 't uterste vanden tweeden / oft 'tbeginsel vanden derden graed » (Dodoens)
« lang ghecnauwt trecken de vochtige overvloedichheden wtten hoofde / suyveren de herssenen » (Dodoens).

(23) Athamanta cretensis L., Kandische belwortel.

« De zaaden van Krooten van Creta » (Pharm. Gand.).

« Deen heet daucus creticus om dat gerne wast in cretegen landen ende is die beste. Dander heet aysinus om dat die ezels gerne eten » (Herbarijs). Ook de Herb. in dyetsche heeft het over beide soorten daucus creticus « es van meester cracht... dander es daucus asininus, want het die ezelen eeten ». Daucus carotus silvestris L., Wilde peen. — Het zaad gelijkt op « comyn », Cuminum cyminum L., komijn.

(24) Origanum dictamnus L., Kandische majoraan, dictame de Crète (Candia = Kreta).

« In het eylant van Candien / soomen seydt / plegen de Geyten / wanneer sy eenige flitsen / schichten / oft pylen geschoten ende gequetst zyn / die in 't lijf gebleven zijn / terstont dat cruyt Dictamnus te soecken ende te eten : ende daer door vallen de pijlen haestelijck wt / ende de wonden genesen » (Dodoens).

(25) Foeniculum vulgare Hill., venkel.

« den smaect heeft van den Anys, corter ende cleyn van stelen » (Dodoens).

(26) Arabische gom, witte geelachtige glasglanzige brokstukken, is het vanzelf verdikt gomachtig sap van onderscheiden soorten van het geslacht acacia en meer bepaald van Acacia Senegal Willd.

« het heet gummi arabicum want in Arabien vint men die beste » (Herbar. in dyetsche).

Hypericum

Hypericum soo seer befaemt
dat wordt sint Janskruyt oock ghenaemt
de blommekens alleene zyn
maer dienstigh tot de Medecyn. (27)

Hypocistis

Dit swarte hypociste sap
is kout tot inden vierden trap
het treckt te saemen en 't veriaecht
't fenyn dat aen het herte knaeght. (28)

R. Ireos

Den witten Ireos is best
die soet van reuck is met de rest
en effen oock van swaer ghewicht
want slechten Ireos is licht. (29)

Lignum Asphalatum

Dit is het Aspalathen hout
ghegroeyt in 't Indiaensche wout
gheeft eenen lievelicken geur
en is seer warm van nateur. (30)

Lignum Aloes

Dit is het hout van Aloe
't wordt uyt Oostindien over zee
ghesonden naer ons vlaems ghewest
't is soet van reuck en 't geel is best. (31)

Maiorana

Dees aenghenaeme Marieleyn
is wel bekend by groot en kleyn

(27) *Hypericum perforatum* L., Sint Janskruid, Godeware (Wvl), Peerke (Wvl), Perikamp (Wvl)

De dichteres vergist zich hier wel waar ze zegt dat enkel de bloemen medicinaal zijn « De bladeren, bloemen en zaden van S Jans-Kruid » (Pharm Gand)

(28) *Cytinus hypocistis* L., hypocistis, een parasitaire plant die op de Cistus groeit Het uitgeperste sap van de hypocistis werd op het vuur tot de dikte van een extract uitgedampt, zo hard en zwart als drop.

« es cout ende droge in den 2 graet » (Herbarijs)

« Ende dat heeft cracht zere ter bloet zucht » (Herbarijs)

(29) *Iris florentina* L., Florentijnse lis « Yreos draget eene witte bloeme » (Herbarijs) « Men moet hem wel gevoedt, zwaer, vast, zuiver zeer wit, van een zachten en aengenamen violierreuk. verkiezen » (Lemery).

(30) Foutief voor *Lignum Asphalatum*, Hout van de *Aspalathus*, « me eenen seer lieflicken reuck / die lange by blyft » (Dodoens)

« *Aspalathus* / schrijft Dioscorides / heeft een verwarmende cracht » (Dodoens).

(31) *Lignum aloes* of *Xyloaloe* of *Agallochum* is het welriekend hout van talrijke planten (Thymelaceen, Bursaceen, Rosaceen enz.) He heeft behalve de naam niets met aloe te maken Het moet « van bin nen geelachtig zijn een lieflyken en aengenamen reuk van zich ge ven » (Lemery)

de reucke van dit kruydt bequaem
is lievelick en aenghenaem. (32)

Mastix

In 't eylandt Chio seere vast
Den boom *Lentiscus* geeren wast
Waer wt dat vloeyt in overvloet
den masticgomme wit en goet. (33)

Mel

Al die dit deel komt aen te sien
het is den Honigh van de byen
die welrieckt suyver is en soet
en spaignen oversendt is goet. (34)

Meum

De wortel van dit heete kruyt
op d'Alpes wt de berghen spruyt
al is de wortel lanck en din
daer steken heete kraghten in (35)

Mirrha

Dees *Mirrhe* sendt den Arabier
Wt Indien naer ons quartier
de beste naer ons ooghemerck
is bitter en van reucke sterck. (36)

(32) *Origanum majorana* L, Echte marjolijn, Dubbel pijnloen (Wvl), Palingkruid (Wvl). Een welriekend kruid. Let op de mooie benaming *Marieleyn*.

(33) Het aan de lucht hard geworden harsachtig sap van *Pistacia lentiscus* L, mastikboom. — « het is een gumme eens boems waer af te verkyesen es die wit ende claer es, die doncker es sal men laten of wech worpen » (Herb in dyetsche).

« Sedert zeer vele jaren wordt op het zuidelijk en zuidwestelijk deel van het eiland Chios in de Egeze Zee de mastikboom gekweekt » (Dequeker). Het komt voor als « Kleine, ronde of peervormige, droge, broze, bleekgele doorschijnende korrels, glazig van breuk, vaak met wit overstoven » (Dequeker).

(34) Het kan verwonderlijk schijnen dat Spaanse honig hier wordt aangeprezen, daar de kwaliteit van honig grotendeels van de bloemen afhangt werd aan honig uit bepaalde streken soms de voorkeur gegeven, zo prijst de Pharm Gand de Mel Narbonense aan. « De schoonste beste witte Honig en die de aengenaemste van smaak is, wordt in Languedok gemaakt en Honig van Narbonne genaemt » (Lemery).

(35) De wortel van *Meum athamanticum* Jacq, varkenswortel, beerwortel.

« Dit cruyt op veel velden van de berchachtige ende openluchtige landen van Italien / Hooch-Duytschlant / Spaegnien ende Vranckryck » (Dodoens).

« De wortelen van dit cruyt, . zijn warm inden derden graen / drooch in den tweeden / daerenboven dun van deelen » (Dodoens).

(36) *Mirrhe* is het vanzelf verdikte gomharsap van *Commiphora Myrrha* Holm. Meestal komt Myrre uit Noord-Somaliland, doch wordt ook gewonnen in Zuid-Arabie. Het zijn samenklevende korrels, kenmerkend van reuk, bitter en scherp van smaak.

Opium

Den witten Heul die gheeft een sap
dat kout is inden vierden trap
wanneer sijn saet bol is ghewondt
soo vloeft het Opium terstondt. (37)

Oppoponax

Dees Gomm die is van buyten geel
maer wit van binnen is sijn deel
soo ghye hyer voor w ooghen siet
maer syne reuck en deughe niet. (38)

Pentaphyllum

Het Vijfbladt draeght hier van de naem
omdat vijf bladeren te saem
in een ghegroeyt zijn soo gheseyt
de wortel hier ten toone leyt. (39)

Petrocelinum Macedonicum

Het Macedoons Porcelle saet
is swart en half rondt van ghelaet
het is van eygendom een saeck
seer sterck van reuck en heet van smaeck. (40)

Piper Album

't Moluucksche Eyland wt den Oost
gheeft witte peper voor ons troost
die beter is voor Medecyn
als wel die is van swarten schijn. (41)

(37) Opium was het aan de lucht vanzelf gedroogde melksap, verkregen uit de onrijpe zaadhuisjes van *Papaver somniferum* L., slaapbol heul, maankop, meekop (Wvl), oliette (Wvl). De Pharm Gand. spreekt van heulsap, het verdikte sap van maankoppen.

« Het wort onder de vercoelende dingen gerekent » (Dodoens).

(38) Gomhars uit *Oppoponax chironium* (L) Koch. Ze is inderdaad van buiten geelachtig, van binnen wit.

« sterk en zeer onaengenaem van reuk » (Lemery).

(39) *Potentilla reptans* L., vijfvingerkruid, ganzerik; hazetjok (Wvl), herterooze (Wvl), hanekloten (Wvl).

De wortel van « Vyfblad of Vijfvinger-Kruid » (Pharm Gand.) werd in de Triakel gebruikt

(40) « *Petrocelinum macedonicum* dats persijn van macedonien of alexander » (Herbarijs) Voor de identifikatie bestaan er verschillende meningen. Het is zeker een soort peterselie, verm *Bubon macedonicum* L., *Athamanta macedonica* Spray

« cleyn saet / dat bruyn oft swartachtigh is aromatycker van reuck / wat scherpachtich van smaeck » (Dodoens).

(41) De drie pepersoorten, *Piper album* en de twee uit de volgende kapitels, *Piper longum* en *Piper nigrum*, zijn in werkelijkheid alle drie de steenvruchten van dezelfde klimplant *Piper nigrum* L., de lange peper wordt geplukt bij het begin van het rijpen, de witte peper zijn de onrijp geplukte vruchten, waarbij de vruchtwand werd verwijderd en de zwarte zijn de onrijpe geplukte vruchten, waarvan de zaadhuid niet werd verwijderd

De Molukken en de andere eilanden van de Indische archipel zijn inderdaad grote voortbrengers van peper.

Piper Longum

De Langhe peper metter tydt
als wit en swarte stercker bydt
de vers ghepluckte stercker is
als die wat out is, dat 's ghewis (42)

Piper Nigrum

De Swarte Peper op de plant
wordt door de sonne schier verbrandt
en komt gherimpelt in ons landt
ghesonden van den Oosten kant (43)

Polium Montanum

De berghpoley groeyt en staet
seer geeren in het Dolphinaet
alwaer dat vele berghen zijn
is soet van reuck en medecyn. (44)

Rhaponticum

De wortel die Bosphoren sendt
is voor Rhaponticum bekendt
maer die ons Barbaryen gheeft
de naeme van Rhabarber geeft (45)

Rosa Rubra

De aenghenaeme Rooseblom
die magh wel draghen haren rom
van schoonheyt maer in medecyn
moet 't wit al afgesneden zijn (46)

Sagapenum

Siet Meden gheeft de Sagapeen
en 't is de beste soo ick meen

(42) « stercker bydt » t t z prikkelt meer dan de andere

(43) Het was inderdaad een ingewortelde overtuiging, dat zwarte peper een andere varieteit was en in de zon gerijpt « de welcke swart zijn alsse rijp zijn / ende gerimpelt alsse drooch zijn » (Dodoens)

(44) *Teucrium montanum* L., berggamander, bergpolei

Het « Dolphinaet » is wel degelijk Le Dauphiné « Deze plant groeit op de bergen en ander hooge en steenachtige plaetsen, in warme landen als in Languedok, Provence en 't Daufine » (Lemery)
« zeer gering van reuk » (Lemery)

(45) *Rhaponticum* of *Rhabarbarum* zijn beide benamingen voor *Rheum* rabarber « *Rhaponticum* dat is te zeggen wortel van Pontus omdat dees wortel eertyds uit het Ryk van Pontus gebragt werd » (Lemery) Daarop slaat « die Bosphoren sendt » Komt de rabarber van aan de Zwarte zee of verder uit het land der barbaren, zoals *Dioskorides* en *Plinius* zeggen, dan wordt hij *rheum barbarorum*, *rhabarbarum*, geheten

(46) Rode Roos

« Die onderste witte endekens van de bladeren der Roosebloemen / waer mede sij aen de knoppen vast houden / ende die men afsnijdt ende wech worpt als men van de Roosen Conserve oft Syroope maect » (Dodoens)

die licht en vet bevonden wordt
en wit wordt wt de plant gestort (47)

Scilla

De scherp en heete Zee Ayuyn
die groeyt in Spaigen op het duyn
sijn rauwigheyt ons hinder doet
maer wel ghebacken is sij soet (48)

Scordium

Dit kruydt een wonder werckyngh heeft
en van hem reuck als knofloock gheeft
Dit Waterlooock in overvloet
groeyt in het noorden wonder goet (49)

Seselis Masiliensis

Dit hoeckigh en lanckworpigh saet
groeyt by marsilien waer het staet
ghelyck de Dille met een kroon
sijn wortel rieckt seer soet en schoon (50)

Squenanthum

Dit bies ghewas is wonder moy
en wordt gheheeten Kemelshoy
groeyt in het Arabiersche landt
ghelyck het gras hier 't allen kant (51)

(47) Gomhars afkomstig uit verschillende soorten van het geslacht *Ferula*, vooral *Ferula Szowitziana* DC

« vet » « digitis adhaesit » (Pharm Gand), plakt aan de vingers « en wit wordt wt de plant gestort », hiermede wordt bedoeld dat zij het best gebruikt wordt zoals ze is en niet na oplossing iets waar vele oude schrijvers voor waarschuwen

(48) *Urginea scilla* Steinh, zeeajuin zeeandjoen (Wvl)

Zeeajuin groeit op zandige bodem in de landen om de Middellandse zee en werd voor veel zaken inwendig en uitwendig gebruikt (van de aanwezigheid van hartwerkzame glycosiden wist men toen vanzelfsprekend niets af, doch men had wel enig idee van de giftigheid, daarom trachtte men de « hinder » te vermijden door de zeeajuinbollen te bakken « hets beter dat men squilla verst braye oft siedet ende dan ghevet op dat syn sterckheyt ende scerpheyt vermindert worde, ghebrayen tuschen dye coelen of in deech of slijck omwonnen ende zo in den hoven toet dat hij ghebrayen es heeft seer vele ende grote helpinghe oft duegt » (Herbar in dyetsche)

(49) *Tuecrum scordium* L, waterlook, watergamander

Dat dit kruid in hoog aanzien stond « een wonder werckyngh heeft » is juist, men noemde het daarom de boeretriakel « ende somege meesters heetent dorpers triacle » (Herbarijs), omdat het zoals de echte Triakel tegen alle ziekte door koude veroorzaakt dienstig werd geacht

(50) *Seseli tortuosum* L, Venkel uit Marseille, Seseli van Marsilien

« De Saden zijn lanckworpigh van gedaente » (Dodoens)

« De bladers gelyken bynaer als die van de Dille » (Lemery) Dille = *Anethum graveolens* L

« De wortel is goet ende behaecklyck van reuck » (Dodoens)

(51) *Andropogon Schoenanthus* L, kemelhooi, welriekende bies

« Het wast in Afriycken veel waer de Kemels de tsopkens daer van seer geerne eten » (Dodoens)

Spicanardi

Dit Nardus sendt ons den Syrier
't groeyt aen d'Euphrates hun revyer
is lievelick en soet van geur
en droogh en warm van nateur. (52)

Stechas

Den Stechas met den roosmaryn
is by na van ghelycke schijn
ryeckt als een violet soo soet
en by na als lavendel doet. (53)

Storax

Wat is den Storax soet ghetraen
ghedropen wt een boomken, aen
de neus een soete reucke gheeft
waer van den mensche schier herleeft. (54)

Succus Liquiritiae

Wt Soethout wordt dit sap ghehaelt
dat swart en soet is; niet en faelt
oock niet verbrandt is van het vyer
dat is het beste van alhier. (55)

Terebinthina

De klare suyver terbenthyn
dient voor een goede Medecyn
die ons gheeft d'Afrikaansche kant
is wel de beste van het landt. (56)

Terra Lemnia

Dit is de roode vette aerd
die 't eyland Lemnos heeft bewaerd
voortijts gheseghelt met Diaen
eer dat sij moghte verder gaen. (57)

(52) *Nardostachys jatamansi* (Jones) DC, spijknardus, Indische nardus
« Heet in den eersten graet, droeghe in tweeden » (Herb. in dyetsche).
Er bestaat een varieteit, die Dioskorides en na hem Dodoens *Nardus*
Syriaca noemt en die door de dichteres vermoedelijk wordt bedoeld
« Die van Syrien is best / alse versch is ende licht... seer welriekende »
(Dodoens) De Syrische varieteit is niet met zekerheid geïdentificeerd.

(53) *Lavandula stoechas* L., *stechas*, mottebloemen.

De vergelykingen zijn een persoonlijke appreciatie van de dichteres.
(54) Het hars verkregen uit stamverwondingen van *Liquidambar*
orientalis Mill., amberboom — « Jodenwierook » (Pharm. Gand.), « om
dat zy willen dat deze de wierook was die de Wyzen aen 's weerelds
Herland bragten » (Lemery) « van een zachten speceryachtigen en zeer
aengenamen reuk » (Lemery).

(55) Drop (kalissiebrood Wvl), gemaakt door koken, indikken en dro-
gen van het sap uit de worteltakken van *Glycyrrhiza glabra* L., zoethout,
kalissiehout

Bij te felle verhitting is drop minder oplosbaar.

(56) Terpentijn verkregen uit verschillende soorten van het geslacht
Pinus — De terpentijn van Chio (Angola) werd als de beste soort aan-
gezien en moest dan ook gebruikt worden in de triakel.

(57) Zegelaarde. De rode aarde werd met veel ceremonieel uitgegra-
ven door de priesters van de tempel van Diana op het eiland Lemnos

Thus Masculus

't ghebruyck van Wierook hier ontrent
dat is aen yder een bekent
maer dat de naem van manne draeght
ist beste dat ons hier behaeght. (58)

Valeriana

Het Speerkruyt is van groote kracht
van outs altijd voor Phu gheaght
sijn wortel dwers in daerde leyt
die hier dient voor ghesondigheyt. (59)

Vinum

De beste druyve die daer bloeyt
en op de wyngaerd rancken groeyt
gheeft wijn van smaeck naer yders gedy
en heeft de naem van malvesey. (60)

Vipera

De Viperslangh is boos fenyn
haer vlees ghesuyvert medecyn
haer beet heeft menigh mens ghedoot
haer vlees helpt menigh mens in noot. (61)

Xilo Balsamum

Het lieve Joodsche Balsemhout
groeyt in Egypten menich fout

en in de handel gebracht, gezegeld met de afbeelding van een hinde symbool van de godin Diana.

(58) Wierook, gomhars uit bomen van het geslacht *Boswellia*.

Thus masculum, « manne », « is een Wierook Mannetje, welke in kleene zeer ronde en zuivere korrels uitgezocht is en de kleur van schoone Manna heeft » (Lemery), i.a.w. wierook van de beste kwaliteit (59) *Valeriana phu* L., grote valeriaan.

« De wortel . in de aerde vastgehecht door vele dikke vezelen, die uit zijne zyden voortkomen » (Dodoens), werd bij voorkeur in de triakel gebruikt.

« is van groote kracht », woordspelling op de naam *Valeriana*, van *valere*, grote kracht hebben.

« Speerkruyt » wordt ook door Lemery als vertaling voor *Valeriana* aangebracht, ofschoon wij nu onder speerkruyd eerder de addertong *Ophioglossum vulgare* L. zouden verstaan.

(60) Voor de triakel wordt alleen van de beste wijn « *vinum optimi* » voorgeschreven, voor het maken van de *Hedychroi* tabletten, die in de bereiding van de triakel voorkomen, wordt vereist: « *vinum veteris canarini* aut *alterius optimi* q.s. (goede oude Canariesekt of andere zeer goede wijn, zoveel als nodig). De dichteres geeft de voorkeur aan « malvesey » d.i. *vinum Malvaticum* « eene soort van zoete en fyne Wynen, die speceryachtig en zeer aengenaem van smaek, en van de Ouden veel gebruikt is: dees naem komt mogelyk van *Valvasia*, eene stad die 't oud *Epidaurus* is in Morenland; men maekt hem ook in Itale en Kandië » (Lemery).

(61) Het was inderdaad het vlees van adders, dat het hoofdbestanddee. uitmaakt van de Triakel, volgens de oude schrijvers en er de naam aan gaf (Ther, wild dier).

en traent by wijlen groen en fris
dat dese goede Balsem is. (62)

Zinziber

De knobbelighe Zinziber
die komt wt Indien van Verr
hoe stercker sij komt op den dis
en witter hoe sij beter is. (63)

INSPIRATIEBRONNEN

Behalve een paar kruiden, waarvan de cartouches vermoedelijk verloren gingen, zijn hier dus al de ingrediënten van de triakel samengebracht, volgens de samenstelling, die in het Sint-Janshospitaal van tijd tot tijd, waarschijnlijk jaarlijks, werd bereid en waarvan verscheidene bladen met de volledige formule erop, in het Archief van de C.O.O. te Brugge nog bewaard gebleven zijn.

Men kan zich afvragen, waar de « suster apotekeresse », die zeker geen gediplomeerde apothecaris was, haar wijsheid vandaan haalt.

Als inspiratiebron komt *Herbarius oft Cruydt-Boeck van Rembertus Dodonaeus* op de eerste plaats. Een exemplaar van dit kruidboek uit 1644 was voorhanden in de apoteek van het Sint-Janshospitaal; op de rug staat gedrukt: CRUYDT-BOECK VAN S. IANS-HUYS.

Het Woordenboek van N. Lemery (Rouen 1645 - Parijs 1715), dat wij ter staving van de beweringen, die in de verzen voorkomen, dikwijls hebben aangehaald, kan moeilijk als inspiratiebron aangezien worden, vermits de Ed. princeps slechts dateert van 1697 en de cartouches ongetwijfeld ouder zijn.

Eén passage wijst erop dat zij hoogstwaarschijnlijk de *Pharmacia Galenica & Chymica van Apr. Jan Bisschop*, jezuïet kende: « saffraen dat lachen doet ».

We hebben ook nagegaan of er invloed te bespeuren valt van *Tfundament der medicinen* (Ed. princ. W. Vorsterman, Antwerpen 1540, herdr. Rotterdam, 1622), waarvan een exemplaar in de bibliotheek van de apoteek in het St.-Jans-

(62) De takken van de Balsemboom, *Commiphora opobalsamum* (L.) Engl., waaruit bij inkervingen een gomhars vloeit, dat genoemd werd *Balsamum album Aegyptiacum seu judaicum*.

menich fout = menigvoud.

(63) *Zinziber officinale* Roscoe, gember.

« een wortel knobbelig... van binnen wit, prikkelende, scherp en wat speceryachtig van smaak » (Lemerey). « Men mengt hem onder de speceryën en voornamentlyk als de Peper duur is » (Lemery).

hospitaal voorhanden was. wij konden er geen enkele aanwijzing in vinden, die ons tot deze konklusie zou machtigen, evenmin als van de *Herbarijs*, de *Herbarius in dyetsche* noch *Den groten Herbarius die Ortus sanitatis genaemt is*.

L.J. Vandewiele
Destelbergen

LITERATUUR

Bisschop : [Jan Bisschop], *Pharmacia Galenica & chymica* Dat is : De vermeerderde ende verbeterde Apotheke en Alchymiste Licht ende Distilleer-konst. t'Antwerpen, 1667.

De Bo 1 : *Deken De Bo's Kruidwoordenboek* bewrocht en uitgegeven door Joseph Samyn. Gent, 1888.

De Bo 2 : *Westvlaamsch Idioticon* bewerkt door L.L. De Bo en heruitgegeven door Joseph Samyn. Gent, 1892.

Dodoens : *Cruydt-Boeck* van Rembertus Dodonaeus. Leyden, 1618.

Herbarius in dyetsche : L.J. Vandewiele, *Den Herbarius in dyetsche en de verwantschap met Herbarius Latinus en Herbarius in Latino cum figuris* Biolog. Jaarb. Dodonaea. Gent, 1965, 419-514.

Herbarijs : L.J. Vandewiele, *De « Liber magistri avicenne » en de « Herbarijs »*. Brussel, 1965.

Lemery : *Woordenboek of Algemeene Verhandeling der Enkele Droogeryen* door Nicolaes Lemery. Rotterdam, 1743.

Pharm. Gand. : *Pharmacopœa Gandavensis*. Gent, 1786. De laatste Gentse farmakopee, de enige met Nederlandse vertaling van de enkelvoudige geneesmiddelen

DIRCK OUTGAERTSZ CLUYT

Een woord vooraf

Een zestiende eeuwse apotheker, die bekendheid heeft gekregen door zijn belangrijk aandeel bij de inrichting van de Leidse Hortus Academicus, was Dirck Outgaertsz Cluyt. Wij weten tot nu toe het meeste over hem uit zijn Leidse tijd, die ligt tussen de jaren 1594 en 1598. Over deze periode zijn veel gegevens gepubliceerd door Witkam (1).

Na de opening van de Leidse universiteit op 8 februari 1575, werd in 1587 de Hortus gesticht. Voor het medische onderwijs bleek het noodzakelijk om geneeskrachtige planten te kweken. Het zou echter nog tot 1594 duren, voordat de Hortus definitief aangelegd en beplant was. De beroemde botanicus Charles de l'Escluse (Carolus Clusius, 1526-1609) werd na veel aandringen overgehaald naar Leiden te komen. Curatoren benoemden hem in 1592 als directeur van de aan te leggen Hortus en hij arriveerde op 19 oktober 1593 te Leiden vanuit zijn toenmalige verblijfplaats Frankfurt am Main (2). Op 2 mei 1594 wordt Cluyt voorgesteld om Clusius te assisteren bij het inrichten en aanleggen van de Hortus. De aanstellingsacte van 8 mei 1594 zegt het als volgt: „dat, zoe ten opzichte van des voors. D. Clusii zwacheyt ongesteltenisse ende onvermogentheyd als om andere redenen ende insichten, den selven 't behulp van een goet naerstich ende getrouw persoon heeft moeten werden bijgevoucht” (3).

De vraag rijst nu waarom men juist deze Delftse apotheker benoemde en niet bijvoorbeeld de Leidse apotheker Christiaan Porret, die een groot plantenliefhebber was en ook veel contact had met Clusius (4). Om te trachten deze vraag te beantwoorden moeten wij zoveel mogelijk te weten zien te komen over Cluyt, vooral over de periode voordat hij te Leiden werd benoemd. Wij zullen dan zien, hoe voor de komst van Clusius naar Leiden, er een kring van botanisch, zoologisch en medisch geïnteresseerden bestond, waartoe onder meer Cluyt behoorde. Dat, hoewel hij in de literatuur altijd in de schaduw van Clusius heeft gestaan, hij een bekend man was, met gewaardeerde wetenschappelijke activiteiten.

Zijn levensperiode

Wij weten dat Cluyt is overleden te Leiden, tussen 10 april en 18 juni 1598. Slechts gedurende vier jaren heeft de Leidse universiteit kunnen profiteren van zijn grote ijver en kennis van zaken. Twee feiten hebben ons nader geïnformeerd omtrent zijn overlijden. Op 10 april 1598 compareert hij voor de weeskamer te Delft (5). Leidse studenten sturen op 18 juni 1598 een request (6) aan Curatoren, waarin zij verzoeken om de oudste zoon van Cluyt te benoemen.

als opvolger van zijn overleden vader In dit request wordt gesproken over „sijn gants leeven tot 52 toe” Omstreeks 1546 zal Cluyt dus geboren zijn Zijn geboorteplaats wordt genoemd in de Leidse aanstellingsacte van 8 mei „vande persoon van Dirck Outgaertsz Cluyt, Apothecarijs geboren van Haarlem, tot noch toe zijn bewoninge gehadt hebbende binnen Delff’

De oudste doopboeken van Haarlem beginnen in 1578, zodat wij de juiste datum niet verder konden achterhalen

Apotheker te Haarlem

In het archief van de Ned Herv Gemeente te Delft (7), wordt in april 1578 bij de nieuw aangekomen lidmaten genoteerd „Dirck Outgaertsz, apteecker an de mart” Cluyt zal toen ongeveer 32 jaar oud geweest zijn en dus voordat hij in Delft kwam zeker zijn apothekersberoep elders hebben uitgeoefend Hierover worden wij nader ingelicht door de werken van de beroemde zestiende eeuwse medicus Pieter van Foreest (Petrus Forestus, 1521-1597) Forestus heeft bijna veertig jaren als stadsgeneesheer te Delft zijn praktijk uitgeoefend (van 1557 tot 1596) Hij was een van de meest beroemde geneeskundigen van zijn tijd en lijfarts van Willem van Oranje (8) Zijn „Opera Omnia”, waarin hij zijn talloze medische observaties heeft vermeld, geven behalve de medische uiteenzettingen, tal van persoonlijke gegevens over zijn patienten en over personen, waarmede hij te maken had Zo lezen we in een der observaties over dysenterie, dat er na het beleg van Haarlem, toen deze besmettelijke ziekte was uitgebroken, recepten werden gebruikt, die door een medicus uit Haarlem waren samengesteld Forestus vertelt dan, dat hij deze recepten had ontvangen van „Clutio, pharmacopoeo tunc Harlemensi, et cognato nostro” (9) Als hij dit dateert december 15/3, blijkt hier dus uit, dat Cluyt in 1573 apotneker was te Haarlem Wij kunnen veronderstellen, dat hij het beleg van Haarlem (11 december 1572 - 12 juli 1573) zal hebben meegemaakt Na de capitulatie volgden er nog tot 1 maart 1577 jaren van Spaanse bezetting, waarin de bevolking veel leed ondervond en de stad met economische ondergang werd bedreigd (10) Misschien is dit een van de redenen dat Cluyt uit Haarlem vertrekt en wellicht mede door zijn familierelatie met Forestus naar Delft komt

Het gezin Cluyt

Als Cluyt in 1578 te Delft woont, blijkt hij getrouwd te zijn met Josina Adriaensdr van Teylingen (1550-1585) Zij was een volle nicht van Eva van Teylingen, de vrouw van Pieter van Foreest (De vader van Josina was een broer van Eva (1525-1595) (11) Curatoren van de Leidse universiteit noemen Cluyt dan ook „de neve van D Peter van Foreest” (12)

Uit zijn huwelijk worden Cluyt drie zonen geboren, Outgaert, Pieter en Theobaldus Deze kinderen zijn op 3 april 1585 resp 7, 5 en 1 (of 2) jaar oud Hun moeder stierf en in verband met de voogdij compareert Cluyt voor de weeskamer (13) Hij hertrouwt in hetzelfde jaar met Grietgen Willemsdr uit Haarlem, een zuster van de burgemeester aldaar Gerrit Willemsz van Schoterbosch (Ondertrouw op 19 oktober 1585 te Delft) (14), huwelijk te Haarlem op 10 november 1585 (15) Cluyt had dus blijkbaar nog relaties met zijn geboor-

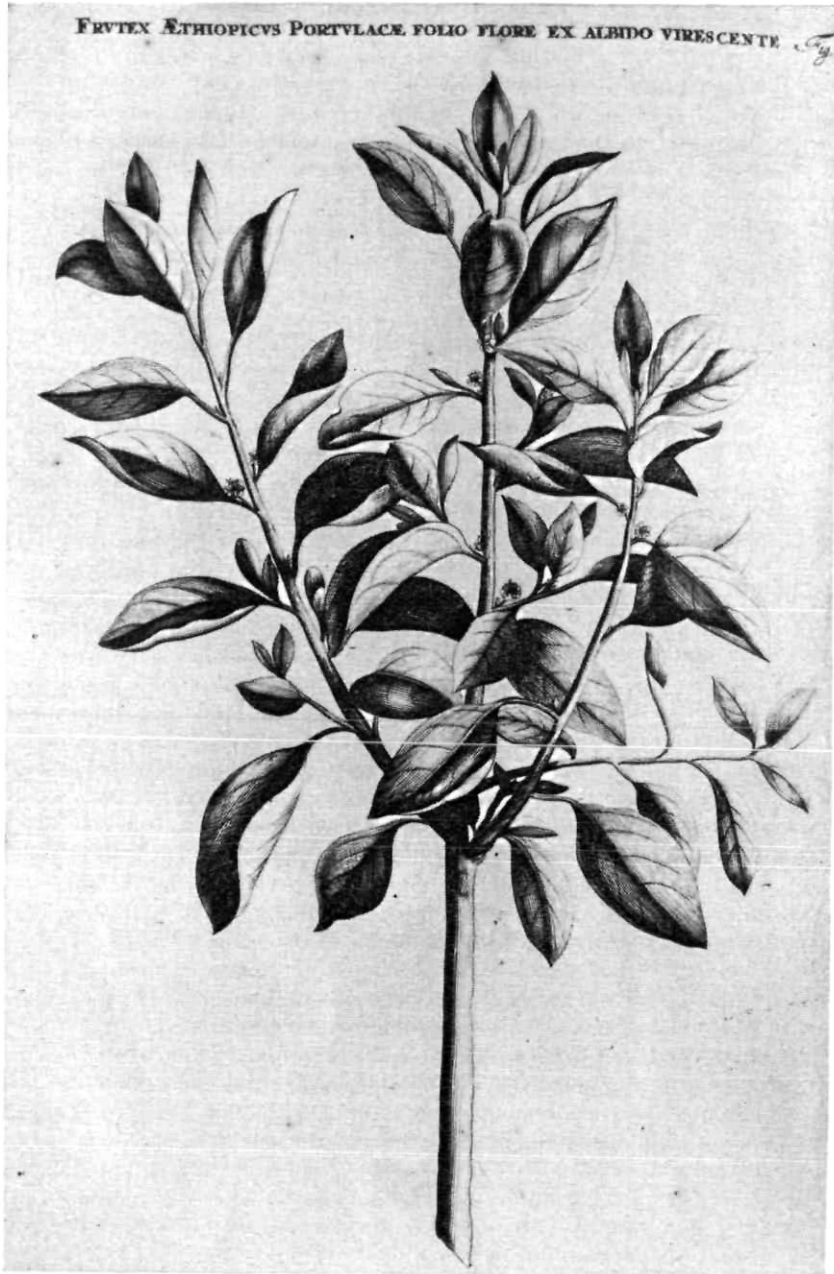
testad Ook een van de voogden over de kinderen komt uit Haarlem Een der andere voogden is Forestus, een bewijs voor de goede verstandhouding tussen beide families Uit het huwelijk met Grietgen Willemsdr wordt in 1586 een zoon (Willem) geboren en in 1592 nog een dochter (Josina) Willem wordt later (1610) notaris te Amsterdam Zijn moeder, inmiddels weduwe geworden, verhuist ook daarheen en overlijdt er Haar begrafenis op 12 februari 1624 in de Oude Kerk wordt bijgewoond door een grote stoet familieleden en vrienden De namenlijst van deze stoet is bewaard gebleven (16) en men krijgt daaruit een goede indruk van de voornaamheid der familie Cluyt

Outgaert Cluyt

Deze oudste zoon van Cluyt (1578 - 1636), erft van zijn vader de liefde voor de botanie Hij reist naar Duitsland, Frankrijk, Spanje, zelfs naar Marokko om zeldzame planten en zaden te verzamelen, die hij overstuurt naar de Leidse Hortus Voor zijn schenkingen werd hij door Curatoren met „vereeringen” beloond Van een lange reis (1602 - 1607) doet hij verslag in brieven aan Paaw (17) Volgens het Leidse „Album Studiosorum” is hij op 15 oktober 1594 en op 26 oktober 1601 ingeschreven in respectievelijk de literaire en medische faculteit In deze periode heeft hij ook nog gereisd, want in oktober 1600 bevindt hij zich in Frankrijk (18). In ieder geval is hij op 21 november 1607 weer in Holland (19) Hij vestigt zich als geneeskundige te Amsterdam, waar hij op 3 juni 1609 in ondertrouw gaat met Haesgen Pietersdr (20) Als weduwnaar hertrouwt hij op 30 maart 1613 met Suzanna Sprangers (21) Wij hebben uit vele verschillende archiefstukken kunnen concluderen, dat hij steeds, in ieder geval tot april 1635, te Amsterdam is blijven wonen Hij wordt aldaar begraven, op 6 oktober 1636, in de Westerkerk In de literatuur wordt vermeld (22), dat hij in 1636 toch nog werd aangesteld als prefect van de Leidse Hortus In de bronnen, die deze schrijvers opgaven, was in het geheel geen bevestiging te vinden van deze mededeling Ook het Curatorenarchief vermeldt niets hierover Het lijkt ons, gezien ook zijn begrafenis te Amsterdam, zeer onwaarschijnlijk en geloven wij te kunnen stellen, dat de mededelingen over de aanstelling te Leiden op een vergissing berusten

Zijn grote kennis van de botanie, zijn bekendheid bij de studenten te Leiden (hij nam de plaats van zijn vader wel in bij het uitleggen in de Hortus), zijn vele relaties in het buitenland en zijn vriendschappelijke betrekkingen met o.m. Clusius, Lobelius, Paludanus (een opdracht van Augerius Clutius vindt men in het Album Amicorum van Paludanus (23)), leidden er toe, dat Leidse studenten hem als opvolger van zijn vader wensten (6) Dit is niet gebeurd Boerhaave noemde, om de vele diensten, die Outgaert Cluyt de botanie heeft bewezen, een plantengeslacht naar hem Clutia (24) (zie ook afbeelding 1) Het is zeker waar, wat Banga (25) heeft opgemerkt „Beide, vader en zoon, zijn sprekende voorbeelden, hoe men tegen het einde der zestiende en in het begin der zeventiende eeuw, met opoffering van eigen gemak, geene moeiten, kosten of gevaren ontzag om zijn weetlust te voldoen, eene nuttige zaak te ondersteunen en de eer en roem van zijn vaderland te bevorderen”

FRUTEX ETHIOPICVS PORTVLACE FOLIO FLORE EX ALBIDO VIRESCENTE

Afbeelding 1 : De plant, door Boerhaave genoemd : Clutia.
De afbeelding is uit Commelin : Horti Med. Amstel. (1697).

Pieter Cluyt

Deze tweede zoon, geboren in 1581, op 26 juni 1596 te Leiden ingeschreven als student in de letteren, is 23 jaar oud een leerling van de beroemde Delftse schilder Michiel Jansz van Mierevelt Van Mander (26) zegt van hem „een grooten lust tot uitvindingen en voor een begin een goede hand van schilderen hebbende Pieter wendt zijn uiterste vlijt aan om in de schilderkunst tot volkomenheid te geraken en is zeer geestig in het uitvinden, tekenen en schilderen” De jonge schilder heeft deze artistieke eigenschappen voor een deel zeker van zijn vader geerfd Als De l'Obel nl in 1580 Cluyt in zijn apotheek te Delft bezoekt (27) ziet hij bij hem een afbeelding van „Cleyne wit bilsen” (= *Hyoscyamus albus minor*), door Cluyt zelf gemaakt „Dit hebbe ick in dit voorleden iaer inden winckel van den zeer goeden verstandigen ende gheleerden apoteker M Dierick Cluyt tot Delft inden Granaet-appel gesien / ende daer naer heeft mij de vorseeyde Dierick et conterfeyt sel door syn eyghen handt ghemaect / ghelijck hij in alle dinghen / aerdich subtyl ende constich is” De goede relatie, die er was tussen Cluyt en Forestus blijkt ook weer uit het testament van de laatste (28), waarin Pieter Cluyt, zijn petekind, als volgt wordt bedacht „Pieter Dirckz Cluyt alias Pieter van Foreest des testateurs pille een lijfrente brief van sestyen gulden tjaers gecoft op die steede van Delft bij hem Pieter genooten te werden sijn leven lanck gedurende”

Door zijn leerlingentijd bij Van Mierevelt is Pieter de enige van de kinderen Cluyt, die weer is teruggekeerd naar Delft Hij woont aan de Nieuwe Langendijk als hij op 11 februari 1607 trouwt met Jannitgen Jansdr (29) In deze periode is hij verwickeld in een discussie met de kerkeraad der NH kerk door zijn opvattingen over de predestinatieleer van Calvijn Zijn vader, die te Delft in 1589 en 1590 (30) op de nominatie stond voor resp ouderling en diaken, zal niet hebben kunnen denken, dat in de kerkeraadshandelingen op 27 oktober 1606 het volgende verslag wordt uitgebracht (31) „hoe dat Gerrit Claesz met Pieter Cluyt de schilder, die tot de secte der wederdoperen is afgeweken ende den wederdoop al heeft ontfangen, lange ende breedt gesproken heeft, ende dat hij soo hertneckich is in die doolinge, dattet seer te beclagen is, geen moedt hebbende dat yet aen hem door vole vermanens sal uut te richten sijn’ En later, in 1608 „afgevraegt den oorsake zynen afvalle, brocht voor reden bij dat hem mishagde, dat men inden gereformeerde kercke leert dat men totte volmaektheyt in desen leven niet en can comen ende vande predestinatie” Volgens Oosterloo (32) verlaat Pieter onmiddellijk na zijn leertijd Delft Hij komt dan ook niet meer voor in het meesterboek van het St Lucasgilde te Delft Uit de verschillende boeken en lexicons over kunst, die zijn naam vermelden, krijgt men de indruk, dat hij een van de beste leerlingen was van Van Mierevelt Men zegt dat zijn stijl geleek op die van Rubens Waarschijnlijk zijn de door hem vervaardigde schilderijen verdwenen in de grote massa van die van Van Mierevelt Een schilderij van Rebecca wordt genoemd in een inventaris te Delft in 1637 (33)

Theobaldus Cluyt

Van deze derde zoon weten wij alleen zijn geboortejaar 1584 en zijn inschrij-

ving te Leiden als student in de letteren op 26 juni 1596. In het jaar 1602 is hij nog in leven, maar in 1606 al gestorven (34).

De moeder van deze drie jongens, was een nicht van de vrouw van Forestus. Na de dood van deze Eva van Teylingen (1585) en van Forestus (1597) erven zij ieder 100 Car. Gld. Daarom compareert Cluyt op 19 januari 1598 voor de notaris te Leiden (35) als volgt : „Herbarist vanden Hoff vanden Universiteyt als vader ende voocht van zijne drye kinderen gewonnen bij Za Josyna Adriaensdr van Teylingen (en sulcx mede erfgenaam van Eva den huyswyf Za Dr Peter van Foreest)”. Later, op 10 april 1598 te Delft (5) : „bekende ontfangen te hebben die somma van drie hondert guldens gecomen van seeckere testament van de voorn. foreest ende sijn huysvrouwe”.

Willem Cluyt

De zoon (1586-1645) uit het tweede huwelijk van Cluyt, is te Leiden als student in de letteren ingeschreven op 26 oktober 1601. Hem wordt als notaris admmissie verleend te 's-Gravenhage op 15 september 1609. (geen minuten aanwezig). In 1610 is hij notaris te Amsterdam. Hij is drie maal getrouwd geweest (36). Zijn testament op 20 september 1636 (37), benoemt zijn zuster Josina tot algeheel erfgename ; zijn halfbroer Outgaert krijgt een legaat. Maar na zijn overlijden bijna tien jaar later (begrafenis op 2 mei 1645 in de Oude Kerk te Amsterdam (38), blijken er zelfs geen middelen om zijn doodschulden

*Afbeelding 2 : Het wapen van Willem Cluyt.
Zegel op het Gem. Arch. Amsterdam.*

te voldoen Familie van zijn moeder besluit om „uyt pure vriendschap ende goede affectie”, alles te betalen (39) De beroorde omstandigheden waaronder Willem Cluyt is gestorven, werpen een bepaald licht op een contract dat hij op 25 november 1636 sluit met zijn zwager Mathijs van Lievendael (deze was notaris te Haarlem) (40) Willem transporteert een lijfrentebrief van 300 Car Gld aan Van Lievendael, deze laatste zal daarvoor aan Willem, zolang deze leeft, 300 Car Gld per jaar betalen Wij vermoeden, dat Willem Cluyt door dit contract in ieder geval verzekerd wilde zijn van zijn levensonderhoud Immers, op deze wijze voorkwam hij een mogelijke beslaglegging door schuldeisers op zijn lijfrentebrief

Het wapen van Willem Cluyt is een keper met drie lelies, vergezeld van drie half geopende granaatappels Wellicht combineerde hij het wapen van zijn vader (een half geopende granaatappel) met die van zijn moeder (Van Schoterbosch een keper met drie lelies) Zie afbeelding 2

Josina Cluyt

Twee jaar voordat Cluyt naar Leiden vertrok werd zijn dochter, Josina, geboren (Waarschijnlijk vernoemd naar zijn eerste vrouw) Zij was pas zes jaar oud toen haar vader stierf Samen met haar moeder verhuisde zij naar Amsterdam Wij veronderstellen, dat zij bij haar moeder heeft gewoond, tot diens overlijden op 12 december 1624 Zij is al 34 jaar oud als zij daarna in ondertrouw gaat met Mathijs van Lievendael (op 27 maart 1626 (41)) Deze notaris had goede relaties met Willem Cluyt (zie boven)

Apotheker te Delft

Locatie van de apotheek

Door een aantal feiten in chronologische volgorde de revue te laten passeren is het mogelijk ons een idee te vormen, waar deze apotheek zal hebben gestaan

April 1578 Als nieuw aangekomen lidmaat (7), „Apteecker an de mart”

Nov 1578 Registratie van de 100ste penning (42) Cluyt huurt een huis van „Huych Jacobsz Inden Engel Het huis ligt aan de Wijnstraat ten Z van Levaert Yemantsz, coorencoper Deze Huych Jacobsz woonde in 1561 zelf in dit pand, hij wordt dan als apotheker genoemd (43)

1580 (of later) Het „Register der belaste huizen” (44), vermeldt Cluyt in hetzelfde huis aan de Wijnstraat

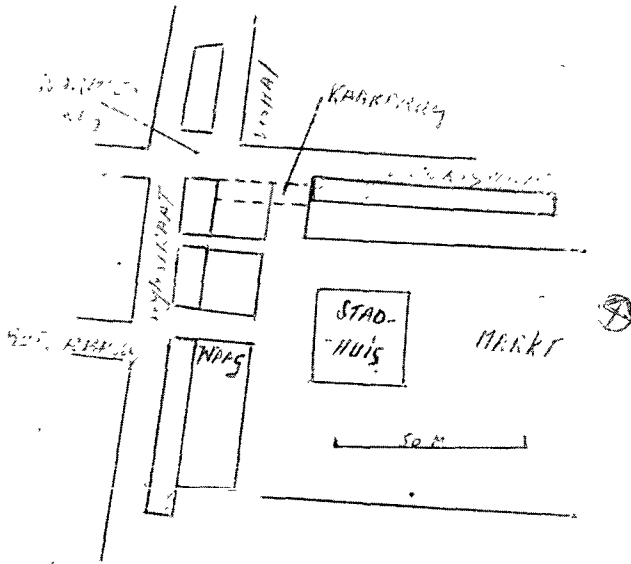
1580 De beroemde Mathias De lObel (Lobelius, arts en botanicus, 1538-1616) vermeldt in zijn „Kruidboeck” zijn bezoek (27) „Inden winckel (= apotheek) vanden apoteker Cluyt tot Delft in den Granaet-appel”.

April 1584 Aanvraag voor een consent (45) „Dirck Outgaertsz apotheecker inde granaet wordt geconsenteert tusschen zijn stoupen onder zijn nederslaende veynsteren een pothuysken (46) te moghen maicken”

April 1585 Cluyt compareert voor de weeskamer te Delft (13), men schrijft aldus „sijn huys ende erffve staende indie wijnstraet aldernaest Levaert Yemantsz coorencoper die suytsijde”

Okt 1585 Als weduwnaar „woonende achter het stathuys”, gaat hij in ondertrouw met Grietgen Willemsdr uit Haarlem (14)

Juni 1589 : Voor een Delftse poorter is borg : Adriaan Jansz, cramer, wonende naast de „Granaetappel” (47).
 Maart 1591 : In verband met de verkoop van een belendend huis wordt Cluyt genoemd. De situatie is „s-Herenbrugge” (48).

Afbeelding 3 : Situatie-schets van de omgeving van de Wijnstraat te Delft.

Oppervlakkig bezien scheppen al deze plaatsaanduidingen misschien enige verwarring. Toch is één en hetzelfde huis aan de Wijnstraat bedoeld. „An de mart”, hieronder moeten wij verstaan : aan de Botermarkt. Er was in die tijd een ordonnantie, die ervoor waakte, dat de boter alleen mocht worden verkocht op de Boterbrug. De oude naam voor de Boterbrug is 's-Herenbrugge. Ook werden er kaas, spek en eieren verkocht. En de vogelmarkt had hier zijn standplaats. Als wij ons realiseren (zie afbeelding 3), dat vlak bij dit stuk van de Wijnstraat ook de visbanken waren, de Warmoesbrug met zijn groentemarkt, de Kaakbrug, waarop de kwakzalvers hun plaats hadden, dan is de uitspraak van Van Bleyswijck (49) : „De toevloeynghe en 't samenlopinge der menschen is hier te gesetter tijd soo groot dat daer naulycx doorkomen is en voor die haestig te passeren hebben veel eer andere straet dienen om te gaan”, zeker niet overdreven en ook van toepassing op de tijd waarin Cluyt er zijn apo-

theek had. Ter aanduiding „achter het stathuys”, zal zeker duiden op de Wijnstraat. Immers, vóór oktober 1585 en ernà, woonde Cluyt volgens onze andere gegevens aan de Wijnstraat. De benaming „achter het stathuys” zal nog wel dateren uit de tijd, dat de bebouwing aldaar nog niet zo was, als bv. de plattegrond van Blaeu uit 1649 aangeeft. Bovendien heeft in vroeger tijden (vóór de stadsbrand van 1536) het stadhuis op een andere plaats gestaan en zijn achterkant gehad aan de Wijnhaven (50). De plaats van de „Granaetappel” is in het Poorterregister (47) exact aangeduid: de buurman van Cluyt, die hier wordt genoemd, is dezelfde, die volgens het „Register der belaste huizen” naast hem woont. De naam „Granaetappel” voor de apotheek is weer verdwenen met het vertrek van Cluyt naar Leiden. Hij zal deze naam aan zijn apotheek hebben gegeven, gezien het feit, dat zijn lakstempel (zoals die voorkomt op zijn brief aan Clusius van 15 juli 1593 (51)) een half geopende granaatappel is, waarboven de letters D. O en C (zie afbeelding 4). Wij kunnen veronderstellen, dat Cluyt zelf de Granaatappel als wapen heeft aangenomen. Deze vrucht van de Granaatappelboom (*Punica granatum*) was in de 16-de eeuw al een zeer waardevol geneesmiddel. Ook geldt deze vrucht, die honderden zaden in zich sluit, als zinnebeeld van vruchtbaarheid en rijke zegen.

Afbeelding 4: Lakstempel van Cluyt op de brief aan Clusius.

De registratie van de 100-ste Penning in 1578 (42) geeft de taxatie van alle huizen te Delft. Het bedrag van de huurwaarde wordt in het kohier genoemd. We zien uit de grootte van de bijdrage (waarschijnlijk berekend naar de koopwaarde) ad 14 Pond, 8 Schellingen, dat Cluyt één van de hoogst aangeslagenen was van de gehele buurt. Het bedrag is vergelijkbaar met de aanslag, die door vele grote brouwers moest worden betaald. Door de ligging van de apotheek in het hart van de stad zal het Cluyt niet slecht zijn gegaan. Hij heeft dan ook spoedig het pand aan de Wijnstraat in eigendom: dààrom de vermelding van zijn naam in het „Register der belaste huizen”. Ditzelfde register noemt Cluyt ook als eigenaar van een huis aan de Zuidzijde van het Rietveld. De reeds genoemde comparitie voor de weeskamer op 10 april 1589 (5), vermeldt ditzelfde

pand „sijn huys en erfve staende aen die suytsijde van het rietvelt aldernaest Pieter die backer” In de loop van de jaren heeft Cluyt zijn eigendom aan het Rietveld uitgebreid tot vijf huizen met een totaal van vijftien haardsteden Uit het Haardstedenregister van 1600 (52) kunnen we zien, hoe de erfenamen van Cluyt deze vijf huizen verhuuren Een van deze huizen was verhuurd aan „doctor Fabianus a Nijehoff” en had vijf haardsteden Het was het grootste van de hele buurt, daar alle andere huizen slechts een haardstede hadden Volgens het weeskamerarchief (34) wordt op 2 februari 1605 dit eigendom van Cluyt verkocht „in openbaer naer aengeslagen billieten te vercopen der kinderen portien inde huysen ende erven staende int rietvelt”

Het woonhuis

De bijdrage voor de 100-ste penning wordt „ontfangen by Dirck Outgaertsz huysvrouw” In 1578 woonde Cluyt dus bij zijn apotheek aan de Wijnstraat Ook later, bv in 1585, wijst de plaatsaanduiding „woonende achter het stathuys”, in de richting van het wonen bij de apotheek Het huis zal zeker groot genoeg geweest zijn, een houvast hiervoor is de hoge huurwaarde De huizen aan de Wijnstraat hadden alle 3 tot 4 haardsteden Het huis van Cluyt 5. Wij zouden een andere aanwijzing kunnen vinden in het door Cluyt geschreven boekje „Vanden Bijen” (53) Cluyt schrijft daarin „ick hebber op gelet in mijn hof tot Delft wonende / ende ooc in mijn winckel van Apotekerije / dat een Bijeken des daegs seeven ofte acht mael is gecomen / en heeft van mijn groen zegelwas gehaelt dat ic vercochte riep tot dien eynde mijn huysgesinne (54) (om die geneuchte) ende gebueren / dat sij toch eens souden aenmercken / hoe en in wat manieren sij mij mijn was onthaelden / 't welck haerlieden een grote verwondering was om te sien / Wij moeten wel opmerken, dat in deze 16-de eeuw het woord „huysgesinne” niet identiek hoeft te zijn met „vrouw en kinderen” Later verkoopt Cluyt het huis aan Aelbrecht Aelbrechtsz, cramer (55) Het achterhuis wordt op 14 september 1599 aan de stad Delft verkocht (56) „Aelbrecht Aelbrechtsz cramer wonende inde Gulden Elle verkoopt aende Burg en Reg der stad seeckere sijne achterhuysinge te reekenen van de plaets van sijn huys aff westwaerts op tot achter aent meyskenshuys eertijts het Heilige geest susterhuys responderende aen de suytsijde opte boterbrugge De oostgevel van tvoors achterhuys sulx die tegenwoordelick betymmert is, een gemeene muur sal blijven” Het Haardstedenregister van 1600 heeft de eerst opgetekende 5 haardsteden later doorstreept tot 4 haardsteden We zien dus, dat het huis aan de Wijnstraat een uitgang had op de Boterbrug (s-Herenbrugge)

De hof van Cluyt

We hebben zojuist uit het citaat van het Bijen-boekje kunnen lezen, dat Cluyt te Delft een hof (57) had Waar was die hof? Deze vraag is moeilijk te beantwoorden In de brief aan Clusius (51) schrijft Cluyt „ick verhoope een beeter ordre in mijnen hoff te hebben als ick tot noch toe gehadt hebbe, t welck mij Godt gunne” Waar hij in het begin van de brief zich verontschuldigt, dat hij een schrijven van Clusius zo laat beantwoordt „deur mijn groote sieckte

Van de
B Y E N,
 Hare wonderlicke oorzpronc/
 Natuer/ Eynſchap/ crachtige/ ongehoorde
 ende ſeltſame wercken: Warrin gemerct werden
 hare wonderlicke Politien en ordentlicke Regeeringe/
 die ſp met haren Coning ende onder melcander
 onderhouden.

Verbatet in drie Boecken: Seer genuethtlic om te leſen,
 Waer af het inhoud inde navolgende ſyde in't
 corte begrepen ſtaet.

Geſtelt in forme van een Tſamen-ſprekinge :
 door
 THEODORVM CLVTIVM.

*Classicus et doctissimus
 Viri Do. Paolo G.
 Merito professori
 in illustri Academia
 Lugd: Bonarum
 Literarum dignissimo
 Theod. Cluytius
 amicor*

TOT LEYDEN,
 Op Jan Claesz. van Dooy/ In de bergulde Son.
 Anno, M. D. XCVII.

Afbeelding 5 : Het titelblad van het door Cluyt geschreven boek over de bijen.
 Dit exemplaar is aanwezig in de Artis-bibliotheek, Amsterdam.

ende occupatie, soe en heb ick nyet connen gedaen, oyck meede dat ick nu gans geenen dinaer in mijnen winckel en hebbe", is het duidelijk dat hij onder de gegeven omstandigheden geen gelegenheid had

In zijn boekje spreekt hij verschillende malen over zijn hof Bijv op pag 55 „het is mij eens gebeurt / wesende tot Delft in mijnen hof / daer ick quam op een voormiddag", en op pag 61 „het is gebeurt in het jaar 1593 / dat ick met een potteken met gesmolten warmen honich in mijnen hof ginc / en als ick haer (= de bijen) gevoedet hadde / soo ben ick naer huys gegaen Na den middag wederom in mijnen hof comende, " Deze citaten doen vermoeden, dat die hof niet achter zijn apotheek lag De speciale mededeling, dat hij er komt en weer gaat, wijzen in die richting Ook zal er achter de huizen aan de Wijnstraat niet veel ruimte voor geweest zijn Deze huizen grensden groten-deels aan het terrein van het Meisjeshuis

In Delft hadden verscheidene apothekers een tuin, meestal buiten de Veste, maar ook wel in de stad zelf Het zou zeer wel mogelijk zijn, dat de hof van Cluyt gelegen heeft achter zijn huizen aan het Rietveld Volgens oude plattegronden waren daar tuinen Vooral door de contacten van Cluyt met Van Hogelände (58) uit Leiden, weten we, dat Cluyt niet alleen geneeskrachtige planten kweekte, maar ook bv tulpen, narcissen e d, verkregen uit het buitenland Niet voor niets zal bij zijn aanstelling te Leiden door Curatoren de voorwaarde zijn gesteld (3) „dat hij inde voors Cruythoff mitte eerste gelegentheyte zal overbrengen ende planten alle de cruyderen plantsoenen spruytels bloemen ende diergelijcke simplicia, die hij jegenwoordelicken heeft" De hof van Cluyt herbergde ongetwijfeld kostbare bolgewassen Ook vruchtbomen groeiden er, want, weer volgens het Bijenboekje op pag 151 „ick heb selfs in mijnen hof gevonden / datter inden somer op mijne kersselaren ende crieckelaren seer veel was gevallen (peoœia wera de zgn aauw-honing) Er was dus wel een reden om deze hof binnen de Veste te houden In het Gemeente-archief van Delft komen misschien nog wel eens aanwijzingen tevoorschijn, die ertoe kunnen leiden, dat wij de juiste plaats definitief kunnen vaststellen

Relaties met anderen

Wij zullen in dit gedeelte zien, hoe Cluyt relaties had met verschillende geleerden Zijn wetenschappelijke belangstelling en activiteiten lagen vooral op het gebied van de Botanie Daarnaast oefende hij in Delft zijn apothekersberoep uit Hierover kunnen wij iets te weten komen uit de Thesauriersrekeningen (59) Dat hij ook de instelling van een koopman had, moge blijken uit de volgende post „den 30 sten martii betaelt Dirck Outgaertsz Cluyt aptheecker de somme van twaelf gld over de coop ende leveringhe van 2° capravens (60), blijkende bij sijne quitantie" Blijkbaar heeft hij deze „capravens" gekocht en doorgeleverd Wij weten dat hij relaties had met een zekere Wessemio, een houthandelaar uit Dordrecht (61) Het is best mogelijk, dat hij via deze bekende, de daksparren aan de stad heeft geleverd

In oktober 1585 is er in Delft ter gelegenheid van de komst van de Engelse ambassadeur een maaltijd in de herberg „De maecht van Antwerpen" Cluyt levert hiervoor „sekere bancket" Al in de middeleeuwen verkocht men naast alle mogelijke kruiden e d in de apotheek ook wijn, confituren, suiker- en banket-

werk Dit nevenbedrijf van de apotheker bleef tot zeker in de 17-de eeuw bestaan (62) Ook de Leidse apotheker Porret, een tijdgenoot van Cluyt, levert marsepein en banket op de inauguratiemaaltijd van het College van Curatoren (63)

Cluyt was diegene, bij wie de doctoren op uitnodiging van de stad Delft, in 1589 bijeenkwamen om wijn te drinken „den 21-sten augustii hebben Burge-meesteren geschonken den doctoeeren ten huysen van Dirck Outgaertsz apteeker vyer stedekannen wijn yder kanne inhoudende twee stoop ”

Maar naast deze zeer verschillende leveringen, zullen de voornaamste werkzaamheden voor Cluyt geweest zijn het klaarmaken en afleveren van medicijnen De stad betaalt hem op 23 mei 1582 een bedrag van 99 gld 12 st „van sekere medicinen dye hij int nyeuwe weeshuys ghelevert hadde . In de werken van Forestus wordt ook enige malen vermeld, dat er medicijnen gehaald zijn in de apotheek van Cluyt (64) Forestus was geen voorstander van het argeven der recepten aan de patient zelf Hij bezigt de Italiaanse methode: de arts dient Latijnse recepten te schrijven, die hij zelf bij de apotheker afgeeft (65) Ook in hun functies van arts en apotheker zullen Forestus en Cluyt dus zeker vaak met elkaar in contact geweest zijn De goede relatie tussen hen beiden, al enige malen vermeld, laat zich ook weer vaststellen uit de beschrijving van de wijze, waarop het lijk van Willem van Oranje is gebalsemd, na de moord op 10 juli 1584 (66) Forestus heeft deze balseming, samen met de andere stads-geneesheer, Busennius, meteen na de lijkschouwing verricht Uitvoerig worden de samenstelling en de bereiding der recepten gegeven, die men nodig had Deze recepten zijn klaargemaakt en gehaald „in officina Theodori Clutii Delpnensis, 10, die juli” Gezien de belangrijke opdracht, die Forestus had te vervullen, heeft hij zich vanzelfsprekend van de beste en meest betrouwbare ingrediënten willen voorzien. Niet alleen zijn familieband met Cluyt, maar ook de bekwaamheid en de eerlijkheid van deze apotheker zullen een reden zijn geweest de benodigde preparaten uit diens apotheek te betrekken Onder de relaties van Cluyt met verschillende geleerden moeten wij in de eerste plaats Clusius noemen Hij was tenslotte diegene, met wie Cluyt in Leiden intensief heeft samengewerkt Zij kenden elkaar al voor deze Leidse tijd Waarschijnlijk niet persoonlijk, maar in ieder geval door wederzijdse brieven Er is ons een brief bekend, geschreven door Cluyt, vanuit Delft op 15 juli 1593 (51) Clusius verbleef toen nog te Frankfurt Cluyt noemt hem „Eedele zeer goetgunstyghe heer ende vrundt Dr Clusii”. Deze brief maakt ons duidelijk, dat zij zeer regelmatig via brieven met elkaar in verbinding stonden Er blijken zaden en planten over en weer te worden verzonden en de correspondentie handelt over de resultaten nadat het ontvangene geplant is

Het valt op, dat bolgewassen een belangrijke plaats innemen (narcis, tulp, hyacinth) Wij moeten hierbij bedenken, dat in die tijd door bemiddeling van Clusius vele van deze bolgewassen naar de Noordelijke Nederlanden zijn gekomen (67) Cluyt spreekt ook over de aanstaande komst van Clusius naar Leiden „ick sal den bolle tegen u Lieder overcoomste bewaren” en later „ick bidde Godt mijnen goet hertighen heere te neemen in sijn heylighe hoede ende te gunnen dat hij met sijne dinghen geluckelijcken mach overcoomen” Voor hij de brief beeindigt „met groote haest snachts te elff uren”, lezen we nog dat Cluyt ook relaties had in het buitenland, want „ick verwacht eenighe

dinghen uut spangien ende italien van mijne dinaers eertjds geweest, die mij oeyck vele fraye dingen hadden overgesonden" In de werken van Clusius komt dit eveneens ter sprake, als bij het hoofdstuk over de Colchicum een bloem wordt vermeld, die Cluyt uit Portugal had ontvangen (68) Herhaalde malen wordt in deze verzamelde werken van Clusius gesproken over Cluyt als „de geleerde en nauwgezette apotheker uit Delft" (69) De grote belangstelling van Clusius voor exotische naturalien, is te vinden in zijn boek „Exoticorum" Ook daarin wordt Cluyt genoemd, onder meer bij „Exotici fructus a Clutio" Twee van deze vruchten worden beschreven en afgebeeld (zie afbeelding 6)

De liefde van Cluyt voor de bijen en de waarnemingen, die hij sedert 1570 over het leven van deze diertjes heeft gedaan, zijn vastgelegd in het reeds genoemde bijenboekje Het is geschreven in de vorm van een samenspraak met Clusius Hij laat zich door Clusius noemen „mijn goede vriend Theodorus Clutius" Cluyt beschouwde zich dus als een goede vriend van Clusius Op pag 22 komen we een andere bekende van Cluyt tegen Sprekende over het onderwerp „wespen en horzelen" „waer van ons onser goede vrunt ende ervarenen Walich Zyverts, apteker tot Amsterdam mij die beschrijvinge seer ordentelijk overgesonden heeft" De eerste tulp te Amsterdam was te zien bij deze apotheker (70) Hij zal dus zeker via de bolgewassen ook veel contact met Cluyt hebben gehad

Door een andere beroemde arts-botanicus uit die tijd, Mathias De l'Obel, die ons in zijn „Kruidboek" uitvoerig inlicht over plaatsen en personen, waar hij de planten, die hij beschrijft, heeft aangetroffen, komen wij ook weer iets meer te weten over Cluyt Wij schreven reeds over het bezoek in de „Granaet-appel" Ook onder het hoofdstuk „Aspalathus roseus" (71) (= hout van een Aquilaria-soort) leest men „ick hebbe een schoon blocksken van dit ghesien inde handen vanden gheleerden / gheestighen ende nerstighen Apoteker M Dierick Cluyt van Delft Ick bewaere noch sommige stuckens daer af / die mij vanden selven Cluyt gheschoncken zijn gheweest"

De Nederlandse vertaling van het Dispensatorium van Valerius Cordus, „Den Leytsman ende Onderwijzer der Medicijnen", is van commentaren voorzien door de Antwerpse apotheker Peeter van Coudenberghen en door De l'Obel. Deze laatste noemt daarbij ook verschillende apothekers, waar onder Cluyt (72) Een verklaring bij de vervalsing van kaneel „ick ben oock gewaerschoemt geweest van eenen goeden gheleerden Apothecker met name M Dierick Cluyt als nu regeerder van den Medicijn kruythoff vande Universiteyt van Leyden, dat sommige daer in Indien, de langhe pijs daer de beste cracht af geweyckt is tot haerlieder dranck / opgheraept zijn ende in canne-korven gepackt ende voor goet hier overghesonden" Sprekende over de rode lak der schilders (een preparaat uit de Cochenille) „so is mij aldereerst het maecsel gewesen door den ervarenen ende behendigen Apothecker Meester Dierick Cluyt, inde kennisse vande Compositien / simplicia ende aerdighe distillatien / ende heden onder-regeerder vanden nieuwen Medicijn-hof tot Leyden" Het valt op, dat De l'Obel hem noemt als directeur, resp onderdirecteur van de Leidse Hortus Uit correspondentie van Clusius met Johan van Hogelande in de jaren 1591-1593, blijkt dat de laatste veel persoonlijk contact had met Cluyt Johan van Hogelande (73) was afkomstig uit Middelburg, woonde in Leiden Hij was een man van groot aanzien, die behoorde tot de kring van Lipsius, Scaliger,

solum suæ urbis unum ex his fructibus edisse scribebat, ex cuius esu morbum contraxisset: quæ adeo ~~quædam~~ ~~foris~~ ~~ut~~ ~~quædam~~ ~~lexiter~~ ~~dumtaxat~~ ~~quæ~~ ~~latere~~ ~~vellem~~, nihilo minus (an ex odore, an verò ex degustatione accidenti, ignoro) caput mihi dolere cepit, & haud dubie pejus mihi accidisset, si devotissimè.

Fructus VI.
Wid. Fardys.

NVDVS omnino, & variz formæ erat *Sextus*, quem lobo inclusum fuisse arbitror: etenim nonnulli plani erant, & quasi quadranguli, alii oblongiores, & altera parte obtusi, eà verò quæ se motuò contingerant, compressi, omnes tamen foris rugosi, nigricantes, & candidantibus quibusdam venis distincti, in binas partes dividui, ut reliqua legumina: substantia autem interior subfusca & solida, & ejus sapor etiam adstringens, perinde ac fructus *Coles*, quem cap. VII. lib. III. sequentis describentis.

Fructus VII.
Wid. End.

SEPTIMVS, ex Guinea allatus, quo se à naua donatum scribebat ossiculi mespili appellatione: quod sane ab illius forma non erat valde absumile, præsertim prægrandium mespilorum (qualia nonnumquam octo vel novem unciarum ambitu videre memini) verum non scabrum ut illorum, at laxe, & spadicei coloris, in medio nonnihil tumens, & paululum ab uno latere scabrum & subalbidum. Honestissimus vir Franciscus Peninus, similia etiam mittebat anno nonagesimo octavo supra millesimum & quingentesimum, recens allata ex Guinea ab ipsius filio Petro, asserente mali, esui apti, semina esse. Is autem insequente anno in Guineam denudò profectus, paulò diligentius hunc fructum observabat, ut incunte anno millesimo sexcentesimo intelligebam. Porro, ipso referente *Lata* (sic illum fructum appellabat) exigui pyri est magnitudine, magis tamen rotundus, coloris ex auro flavi, interdum etiam rubentis instar pomi, tenui cortice præditus, qui detrahus, in tenuia stamina sili modo abieci sapor cum dulcedine adstringens, ut ut valde refrigeret, eam ob causam Lusitanæ sitic degentes in febribus ardentibus exhibebant: ipsam pulpam esse dicebat coloris aurei saturi ad rubrum inclinantis, lentam nonnihil & viscidam. Singulis autem fructus, quinà ossicula continere surrecta, quemadmodum mespila, easque separatim tenui involuacro tecla, serico crudo candido simili. Nasci in arboribus pyri similibus, humanam tamen altitudinem non superantibus, cujus folia ex atro vindia essent, pyrique foliis magis orbiculata.

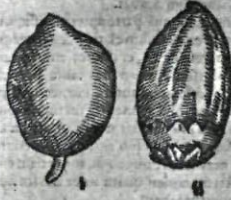
Lata.

Exotici fructus à Clusio.

CAP. XXIII.

OSTENDEBAT mihi Theodorus Clusius, dum vivebat, aliquot exoticos fructus, inter quos binos videbam, quos nondum descripseram: illos peculiaris capite describere volui, & in tabella expressos lectoris oculis subicere.

Fructus I.
Clus.

Fructus II.
Clus.

PRIMVS, quem à Guinea allatum dicebat, pruni ferè magnitudine & formâ erat, duas pæne uncias longus, fescunciam latus, infimâ parte mucronatus, cortice, siue ipso corpore satis crasso, & veluti fungosâ materiâ constante, foris aliquantulum rugoso, & subfusco colore, internc cavo & pulpam quandam continente in globum convolutam, albicantem, friabilem, inspidam, in quâ tenella quædam semina.

ALTER fescuncialis erat longitudinis, uncialis crassitudinis, cutaceo putamine præditus, cineracei foris coloris, interne multus fibris constans, pæne instar involucri nucis *Fausel*, siue *Arece*, infernâ parte veluti gemino & duplicato calice munitus, extrinâ siue supremâ mucronatâ: nucleum siue verius nucleum continebat nigram, valde rugosam, durum, fausel non dissimilem, ad cuius genus non ineptè referri posse arbitror. Similem deinde aliunde accipiebam, cujus ossiculum erat durum, nigrum, nullis villis obatum, nucleum continens rugosum, durum, inspidum.

Exotici

Afbeelding 6: De exotische vruchten van Cluyt, zoals beschreven in Clusius' *Exoticorum libri decem*. p. 50.

Douza, Heurnius e a Hij en Marie de Brimeu, Prinses van Chimay (een enthousiast plantenliefhebster) (74) hebben tesamen veel moeite gedaan om Clusius te bewegen naar Leiden te komen Deze Marie de Brimeu, een grote vriendin van Clusius, zal ook wel een bekende van Cluyt geweest zijn In 1586 verbleef zij te Delft Haar hovenier, woonde in 1600 aan de Zuid-zijde van het Rietveld, niet ver van de huizen, die Cluyt in eigendom had (75) In 1590 kwam Marie de Brimeu naar Leiden, waar zij aan het Rapenburg een groot huis bewoonde, met een tuin, die grensde aan de latere Hortus

In deze tijd kwamen er bij Johan van Hogelande een aantal botanisch geïnteresseerden waaronder wij naast Cluyt, de volgende namen tegenkomen Wessemio, de houthandelaar uit Dordrecht (zie noot 61), Jacob Cool, een koopman uit Antwerpen met veel botanische belangstelling (76), Hieronymus Scholier door De l'Obel genoemd als „coopman van Antwerpen" (77) In de brief van Cluyt aan Clusius wordt deze ook genoemd „ick ben oyck besich geweest met Hiero Scholierii saecken tot Leyden" Een brief van Scholier aan Clusius spreekt ook over planten van Cluyt (78) Wij krijgen uit de correspondentie van Van Hogelande de indruk, dat de genoemde kooplieden een rol speelden bij het verkrijgen van verschillende planten Ook werd er bv door Scholier wel gezorgd voor het bezorgen van brieven en pakketten bij Clusius (die toen te Frankfurt verbleef)

Verblijf te Leiden

Op 8 mei 1594 werd Cluyt te Leiden benoemd

Deze benoeming was reeds jaren eerder (in 1591) het onderwerp in een vergadering van Curatoren en Burgemeesters geweest Bernardus Paludanus, stadsgeneesheer te Enkhuizen (79) had men toen aangezocht, maar deze bedankte op 9 november 1591 In de vergadering van 4 december 1591 besluit men (12) „omme tot de professie die D Paludanus als hiervoren naerlaet, te beroupen eenen Dirc Outgartszoon Cluyt Apothecarijs tot Delff wesende de neve van D Peter van Foreest, de welcke als daer toe nut ende bequaem van verscheyden personen wert gerecommandeert" Dit wordt in bedenking gehouden, omdat men eerst wil bekijken of zijn kwaliteiten, in het bijzonder zijn talenkennis, voldoende zijn voor een dergelijke functie Uit een brief van Burg en Reg van Leiden aan Francois Maelson (80) op 25 maart 1592 leest men dat Cluyt niet wordt benoemd „hoewel ons zijn persoon van goeder handt es gerecommandeert van sijne zonderlinge ervarentheyt in re herbaria, zoe es ons nochtans niet mogelick dat wij uwe E^s andere goede vruinden daerinne te believen, alsoe wij zijn geresolveert geen en anderen persoon te stellen dan die ad gradum doctoratus gecomen zijnde" Uit deze brief blijkt ook, dat Maelson er al verschillende malen op had aangedrongen, dat men Cluyt zou nemen Maelson was een man van groot aanzien, die in belangrijke zaken werd geraadpleegd Hij was medewerker van Willem van Oranje en een groot vriend van Van Oldenbarnevelt

De situatie was dus als volgt

Paludanus was een beroemdheid, doctor in de medicijnen en zeer bereisd Hij bezat een prachtige verzameling van exotische naturalien Zijn taak te Leiden zou omvatten het inrichten van de Hortus en het les geven aan de studenten

Ook was het de bedoeling van Curatoren, dat hij zijn beroemd naturalienkabinet zou overbrengen naar Leiden. Paludanus weigerde echter. Cluyt is toen door verschillende personen naar voren gebracht om de plaats, die Paludanus weigerde, te bezetten. We zien dan, dat de Universiteit iemand wenste, die in opleiding en bekendheid ten minste de gelijke van Paludanus was en is dus het besluit, zoals vervat in de brief van Maelson, wel begrijpelijk.

Inmiddels is men in onderhandeling met een andere beroemdheid, Clusius, en tot diens eventuele komst belast men Paaw (81) met de verzorging van de „cruythoff”. Clusius arriveert op 19 oktober te Leiden. Zijn lichamelijke gebrekkigheid is er de oorzaak van dat op 2 mei 1594 er opnieuw een voorstel komt om Cluyt te beroepen. Uit dit schrijven van Curatoren en Burg aan Douza (82) zien we dat Johan van Oldenbarnevelt met Rombout Hogerbeets (de raadpensionaris van Leiden) een gesprek heeft gehad over Cluyt. Ook zal Douza, na overleg met Van Oldenbarnevelt, Cluyt bij zich ontbieden en met hem over de gestelde voorwaarden spreken. In verband met het laatste is het belangrijk mede te delen, dat er in de marge van deze brief staat: „Hem es zo hij zeyt, vrijdom toegeseyt als een professor”. In de aanstellingsactie van 8 mei 1594 (3) worden twee redenen genoemd waarom Cluyt is benoemd: „om 't goet anbrengen ende de loflicke getuychnissen hem bij verscheyden personen van qualite gedaen”, en „van zijne goede kennisse cloucheyt ende ervarentheyt, die hij mit lancheyt van tijde van zaecken de medicinale cruyderen heeft becomeen”. Hij staat onder gezag van Clusius en belangrijk is ook de voorwaarde dat hij al zijn eigen kruiden erd moet overbrengen. Zijn salaris bedraagt 400 gld per jaar, hetzelfde bedrag had men Paludanus toegezegd (400 gld was in die dagen een vrij behoorlijk bedrag). Daarbij geniet hij verscheidene emolumenten, evenals de andere professoren, waaronder een vrije woning. De overschietende kruiden mag hij ten eigen bate gebruiken. Op 11 juni 1594 vervoegt Cluyt zich op het stadhuis en informeert naar de hem toegezegde woning. De pedelswoning op de Achtergracht zal voor hem worden verbouwd. Tot die tijd kan hij op kamers gaan wonen, terwijl zijn vrouw en kinderen nog te Delft blijven. Cluyt heeft niet stil gezeten, eind september is de Hortus aangelegd en heeft hij een plattegrond met lijst van alle aanwezige planten. Deze „inventaris vande cruyden die in septembri anno 94 inden cruythoff geaert zijn” wordt op 8 februari ter gelegenheid van de Dies Natalis der Universiteit aan Curatoren aangeboden. Voordien op 17 november 1594, wendt Cluyt zich met een request tot Curatoren, waarin hij verzoekt een redelijke vergoeding te mogen ontvangen voor zijn verhuizing, voor het overbrengen van zijn kruiden, alsmede ook voor de kruiden zelf, die een behoorlijk bedrag vertegenwoordigen, en die, in het geval zijn vrouw spoedig weduwe zou worden anders door haar hadden kunnen worden verkocht. Er blijkt uit dit request dat hij op dat moment nog steeds kruiden van Delft naar Leiden overbrengt. Curatoren zijn evenwel niet van plan iets voor de overgebrachte kruiden te betalen. Het is niet in de aanstellingsacte vermeld, en hij mag toch de overblijvende kruiden ten eigen bate gebruiken! Mocht hij binnen twee jaar komen te overlijden, dan zullen zij aan zijn erfgenamen een redelijke „verering” uitkeren. Alsnog willen zij voor verhuis- en transportkosten 100 Gld verstrekken. Deze som vindt Cluyt te laag. Ook lijdt hij grote schade, als zijn simplicia eigendom van de universiteit worden. Zijn woning zag hij gaarne gereedkomen. Hij wil kostgan-

gers gaan houden om bij te verdienen Aldus zijn klachten op 12 december 1594 Waarop Curatoren vinden, dat in zijn salaris plus de diverse vrijdommen, ook de simplicia begrepen zijn Hij moet vooral niet tegen zijn zin blijven Zij zijn bereid hem een vergoeding te geven, indien hij ergens anders zou willen wonen, dan in de hem toegewezen pedelswoning Ook verwachten zij meer dank van hem ten opzichte van de gedane aanbiedingen De dag na het inleveren van de genoemde „Inventaris”, op 9 februari 1595, verklaart Cluyt, dat zijn ingebrachte kruiden („zijnde vervatet in den inventaris”) wel 1500 Gld waard zijn en van hem moeten blijven Het antwoord hierop is veelzeggend „dat hij vande Curateurs ende Burgemeesteren nyet en was beroupen, mer dat mit hem was gecontracteerd deur bidden ende anlopen van zijne vrunden ende goetgunstigen” Hij moet anders maar weggaan, of een bedrag noemen, waarmee hij tevreden is Een dag later is er weer een woordenwisseling over het eigendom van de kruiden Curatoren zijn bereid („ten opzichte van goede vrunden die voor hem spraecken ende intercedeerden”) hem 400 Gld te geven voor de kruiden plus nog 100 Gld huishuur Hij moet zich dan verder aan het contract houden en elk jaar een inventaris van de kruidhof overleggen Nadat Cluyt zich heeft beraden en overlegd met zijn vrouw, neemt hij het voorstel aan

Ten aanzien van dit meningsverschil valt het volgende op te merken

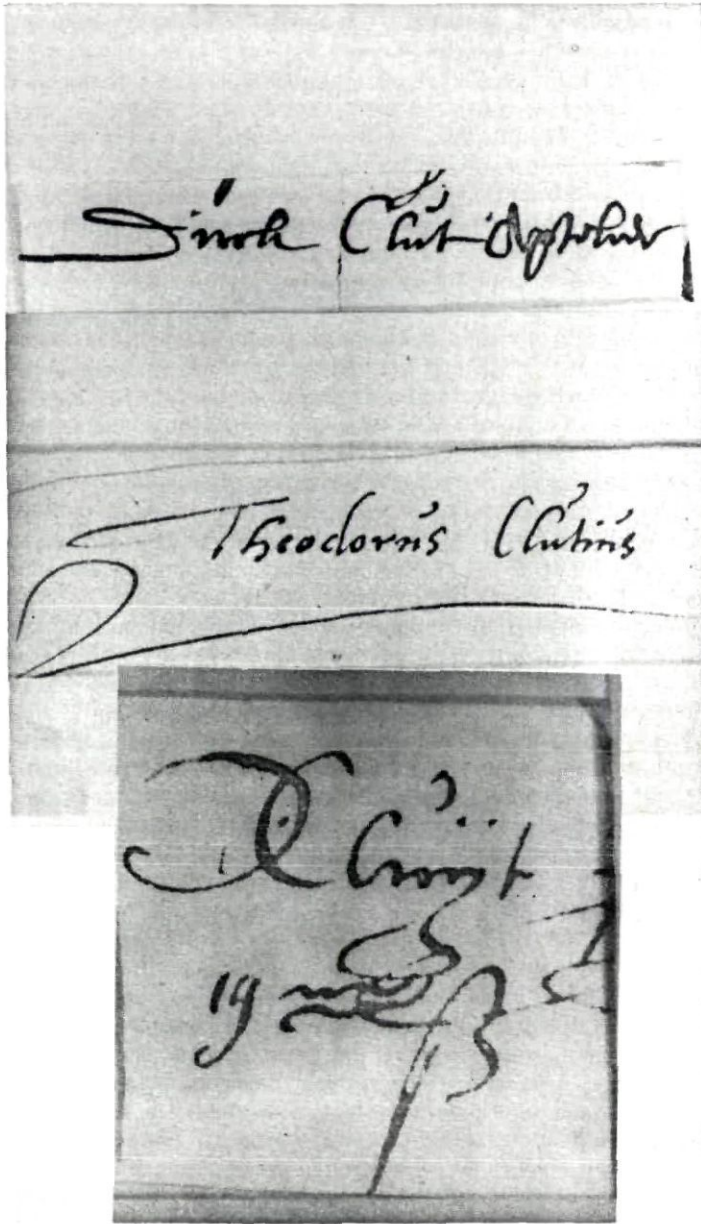
De klachten van Cluyt waren zeker niet ten onrechte In zijn request van 7 november laat hij blijken, dat hem mondeling een en ander was toegezegd „alsoe hem suppliant oock belooft was, dat men hem zoe ten regarde van zijn opbreekinghe ende verhuysinge, als ooc voor sijne voors cruyderen ende simplicia, die hij in voors cruythoff gehouden was te brengen, eenen redlicke penning souden toeleggen, gelijc 't selfde eenige van mijne Heeren genouch bekent es (d i waarschijnlijk Douza) ende nochtans in t ontwerp van zijne acte, hem nu onlancx geleverd, gans geen mentie daer af gemaect en wert” We lezen hieruit ook, dat hij zijn contract pas veel later heeft gezien Hij zal zich toen hebben gerealiseerd, dat hij geen aanspraak meer kon doen gelden op zijn ingeleverde planten Bovendien vonden wij in de bijlagen van het Curatorenarchief een afschrift van het contract (83), waarop door Cluyt zelf een opmerking is geschreven bij het gedeelte, dat spreekt over zijn jaarlijkse toelage „hier inne is oyck niet geteykent van die oncosten die ick souden hebben vande saden, planten ende tgeene dat ick tot verbeeteringe van de cruythoff out ander landen souden ontfangen, 't welck mij oyck vrij belooft is”. Ook hieruit proeven we de sfeer van gedane beloften, die niet werden gerealiseerd De kwestie over de vergoeding van de kruiden komt nog een keer aan de orde, als na het overlijden van Cluyt, zijn weduwe op 11 augustus 1598 een verzoek richt tot Curatoren (84) om een redelijke vergoeding voor de grote schade, die haar man heeft geleden door het verloren eigendom van zijn kruiden, die hij, volkomen te goeder trouw, had overgebracht naar de hof van de universiteit Curatoren zijn bereid haar het salaris van haar man Za plus de vergoeding van de huishuur nog het hele jaar uit te betalen, bovendien ontvangt zij nog 150 Gld „tot vereeringe”

Het enig overgebleven exemplaar van de Hortus-inventaris uit 1594, die op 8 februari 1595 is aangeboden, kunnen wij terugvinden in het „Dachbouck van Jan van Hout” (85) Als volgt aangekondigd „Dirck Outgaertsz Cluyt simplicista heeft den curateurs ende burgemeesteren overgelevert Inventaris van

alle de cruyden die jedenwoordelicken in de Cruythoff zijn de welcke belast es alhier te werden innegelijf, ende verstaen dat 't doubelt geleverd zal werden in handen vande professoren der medicijnen" Het is zeer twijfelachtig of deze inventaris door Clusius of Cluyt zelf is geschreven Het handschrift vertoont heel veel gelijkenis met elders in het „Dachbouck" voorkomend schrift van ingekomen stukken en het lijkt waarschijnlijk, dat een klerk de tekst van de originelen placht over te schrijven in het „Dachbouck"

Anders is het gesteld met de Inventaris uit het jaar 1596 Deze bevindt zich in de bijlagen van het Curatorenarchief (86), tesamen met een lijst van op 3 juni en 3 juli 1596 uit Italie ontvangen zaden Dit handschrift is hoogstwaarschijnlijk dat van Cluyt Wij kunnen dit concluderen na vergelijking met een schrijven van Cluyt aan Curatoren, ook aanwezig in de bijlagen (87) Deze brief is verstuurd naar aanleiding van een bezoek der professoren in de medicijnen, aan de kruidhof op 6 juli 1596 Deze hebben bij de inspectie aangetekend, welke planten waren vergaan en gestorven Hoewel het jaartal 1596 niet als zodanig wordt genoemd, kan dit wel als juist worden aangenomen, omdat Cluyt schrijft „dat den cruythoff veel rijckelijcker gestoffeert soude sijn geweest 't waer dat wij onse saden eerder uyt Italien ende andere plaetschen hadden mogen ontfangen" Hij wijdt het grote verlies van kruiden aan de strenge winters en aan het overbrengen en weer planten bij het aanleggen van de tuin Ook zijn er uitheemse zaden (o m uit Kreta) gebruikt, die het klimaat niet konden verdragen Naar de aantekeningen der professoren stelt Cluyt een lijst samen van 182 stuks verloren gegane kruiden Hij heeft daarna zo snel mogelijk dit verlies opgevangen door het planten van 217 nieuwe exemplaren, waarvan hij een lijst opgeeft Zoals hij schrijft „niet sonder mijne schade ende kosten" Volgens het contract kreeg hij dit niet vergoed Tenslotte volgt een lijst van medicinale kruiden, die als onkruid zijn gewied, om plaats te krijgen in de hof Volgens de aanstellingsacte stond Cluyt „onder 't gesach ende gebodt" van Clusius In de praktijk zullen beide mannen wel als goede vrienden, naast elkaar, in onderling overleg, de zaken hebben geregeld Bij de aantekeningen betreffend betaling van salarissen, staat Cluyt, naast Clusius, temidden van de andere professoren vermeld (88) Op 8 februari 1596 staat er zelfs „beheffens ende onder Clusio"

Een goede vriend van Cluyt in Leiden was Cornelis van Pijnacker Deze was afkomstig uit Delft, werd later hoogleraar te Leiden Hij schreef achter in het Bijenboekje een „Ad Lectorem" Ook was hij diegene, die voor de weduwe Cluyt, samen met haar broer, de zaken bij Curatoren behartigde Het overlijden van Cluyt is plotseling gekomen Het request der Leidse studenten (6) spreekt over zijn „subytelyck overlijden" Hetzelfde request vermeldt zijn simplicia-verzameling van 4000 stuks, die ten huize van de overledene was aangetroffen, verder ook zes boeken met afbeeldingen van planten en bloemen, naar de natuur geschilderd Een archiefstuk uit de Delftse weeskamer (89) van 12 maart 1599 licht ons in over de nagelaten simplicia-verzameling De voogden van de kinderen, twee mannen uit Delft, nl Francois Hessels, lakenkoopman, die ook in de Wijnstraat woonde, en de bekende chirurgijn Jacob van Poelenburch, hebben „geauctoriseerd omme seeckere herbariu(m) gedaen maecken by Za Dirck Outgaertsz voornt ten meesten openbaer mooghen vercoopen"

Afbeelding 7 : verschillende handtekeningen van Cluyt. De eerste van de brief aan Clusius. De tweede van een brief aan de Curatoren te Leiden. De derde van een notariële acte te Leiden.

Ook hebben de weesmeesters goedgekeurd „die taxatie vande schilderie (90) bij Sinjeur Jacqe de geyn ende Mr Pieter sijn swaeger gedaen” Waarschijnlijk zijn dit de zoeven genoemde zes boeken met afbeeldingen, die dus getaxeed zijn door de bekende schilder Jacques de Gheyn (91) Volgens Van der Aa (92) zou zich in een van de uitgaven van het Bijenboekje een portret van Cluyt bevinden Navraag hierover bij verschillende bibliotheken heeft totnutoe geen resultaat opgeleverd Men zou bijna gaan twifelen aan de juistheid van Van der Aa s bewering, daar ook bij de catalogi van gegraveerde portretten van Muller en Van Someren dit portret niet wordt vermeld

Afbeelding 7 laat verschillende handtekeningen van Cluyt zien

Uit het Leidse missivenboek (93) blijkt op 2 april 1599, dat de boedel is afgewerkt door de Delftse weeskamer In de stukken, die daarvan nog behouden zijn gebleven na de brand van het stadhuis in 1618, hebben wij de schaarse gegevens, die reeds vermeld zijn, gevonden

Curatoren notuleren op 7 februari 1600 naar aanleiding van een studentenvechtpartij „verorsaect door een student genaamt Beeck, wonende ten huysse van de wed van Dirck Cluyt” Terecht heeft Van der Wielen (94) opgemerkt „Het getuigt zeker niet van grooten rijkdom, wanneer men dergelijke gasten woning en verzorging moet geven”

Cluyt is niet gaan wonen in de hem toegezegde, voormalige pedelswoning aan de Achtergracht Volgens een brief van hem op 8 februari 1596 (95) waarin hij vraagt om een doorgang in de scheidingsmuur, staat „hebbende de huysinge aende noortsijde aldernaest den hoff” Volgens Witkam (96) betreft het hier het voormalige „waschhuys” met het pannendak, noordelijk naast het tot pedelswoning verbouwde „molckenhuys” De weduwe Cluyt is hier blijven wonen, zij verhuurde aan studenten, zeker tot in 1603, maar zij staat niet meer in het schoorsteengeld 1606 Zij verhuisde naar Amsterdam Als haar zoon Willem op 23 februari 1619 in ondertrouw gaat vergezelt zij hem De acte vermeldt Willem Cluyt brengt alleen enige meubelen en wat huisraad in, „alsoe hij sijn moeder sijn vaderen goederen tot haere alimentatie ende in haer ouderdom haer leven lanck toegeseyt ende belooft heeft” (97) Zij wordt op 12 februari 1624 in de Oude Kerk begraven (98)

Conclusie

De stichting van de Leidse Universiteit op 8 februari 1575 had tot doel een eigen intellectueel centrum in bevrijd gebied Men streefde naar een universiteit, die op een lijn te stellen was met die van Parijs, Padua, Bologna e a Curatoren spaarden kosten noch moeiten om beroemde geleerden aan te trekken De begintijd der Leidse universiteit kenmerkte zich door deze sfeer het verkrijgen van wetenschappelijke medewerkers, die door opleiding en bekendheid de naam van de universiteit moesten hoog houden De benoeming van Cluyt moet zeker in dit licht worden gezien Terugblikkend op datgene wat hiervoor is behandeld zouden wij het volgende willen concluderen

De apotheker Cluyt was een zeer integer, ijverig en begaafd man Hij had veel belangrijke relaties, vooral ook bij de Leidse universiteit Hij zal zeker de hem

aangeboden functie als „praefectus” van de Hortus hebben geambeeld. Gemakkelijk heeft hij het niet gehad, vooral in het begin, tijdens de bewegingen Curatoren-vergaderingen. Het noodlot wilde, dat de namen Clusius en Clutius maar een letter van elkaar verschilden, zodat in de literatuur er wel eens verwisseling optrad ten gunste van Clusius. Cluyt heeft misschien, ook daardoor, te weinig bekendheid gekregen. Wij hebben, zoveel mogelijk, met behulp van gegevens uit de archieven, willen laten zien wie hij was: een zestiende-eeuwse apotheker, die vooral bekendheid heeft gekregen door zijn groot aandeel bij de inrichting van de Leidse Hortus.

's-Gravenzande, december 1975.

BIBLIOGRAFIE

- 1 Witkam, H J (1969-1975) De dagelijkse zaken van de Leidse universiteit van 1581-1596 10 delen
- 2 Hunger, F W T (1927) Charles de l'Escluse Deel 1, p 210
- 3 Witkam, *ibid* Deel 2, p 6
- 4 Hunger, *ibid*, p 268
- 5 G A Delft, Weeskamer voor 1618, Reg 17, f 168 vo
- 6 Molhuysen, P C (1913-1924) Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit 7 delen Deel 1 Bijlage nr 325
- 7 G A Delft NH Kerk Nr 201 Lidmatenlijst 1573-1580
- 8 Fruin, R (1901) Verspreide Geschriften Deel 3, p 40
- 9 Foresti, Petri (1653) Observationum et curationum medicinalium ac chirurgicarum Deel 3, boek 12, observatio 38
- 10 Verwer, Willem Janszn Memoriaelbouck Dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581 Uitgegeven in 1973, t g v de 400-jar herdenking van het beleg
- 11 De Van Teylingens behoorden tot een zeer aanzienlijke familie. Zie R Kaptein, in de „Nederlandsche Leeuw” (1942)
- 12 Witkam, *ibid* Deel 2, p 3
- 13 G A Delft, Weeskamer voor 1618, Reg 17, f 168
- 14 G A Delft, Trouwboeken 1584-1596 f 31
- 15 G A Haarlem Trouwboek N G G
- 16 G A Amsterdam Not Nr 373, nrl
- 17 U B Leiden, afd Handschriften BPL 1886
- 18 G A Delft, Weeskamer voor 1618, Reg 17, f 175 vo
- 19 G A Delft, *ibid* f 197 vo
- 20 G A Amsterdam, DTB, Nr 414, p 80
- 21 *ibid* Nr 1100 a, f 20
- 22 O m Van der Aa, Biograf Woordenb der Nederl Veendorp, H en Baas Becking, L G M (1938), Hortus Acad Lugd Bat 1587-1937
- 23 Kon Biblioth Den Haag afd Handschriften Nr 74 H 39
- 24 Boerhaave, H (1720) Index Alter Plantarum, Deel 2, p 260
- 25 Banga, J (1868) Gesch v d Geneesk pp 248
- 26 Van Mander, C (1764) Het leven der schilders
- 27 De l'Obel, M (1581) Kruydtboeck, deel 2, p 296
- 28 G A Delft Not Nr 1509 f 142 e v
- 29 G A Delft Trouwboeken Nr 117
- 30 G A Delft Arch Kerkenraad Nr 2

- 31 Ibid Nr 4
- 32 Oosterloo, J (1948) De meesters van Delft, p 62
- 33 Thieme, U (1912) Lexikon d Bild Kunstler, band 7, p 127
- 34 G A Delft, Weeskamer voór 1618, Reg 17, f 176 en 178 vo
- 35 G A Leiden, Not Nr 62, f 19 vo
- 36 G A Amsterdam DTB Nrs 423, 431, 434
- 37 G A Amsterdam, Not Nr 1045, f 249 e v
- 38 G A Amsterdam, Oude Kerk Nr 1046, f 40 vo
- 39 G A Amsterdam, Not Nr 993a
- 40 Ibid Nr 1045
- 41 G A Amsterdam, DTB Nr 431
- 42 ARA, Staten van Holland na 1572, Nr 1290
In 1569 voerde Alva vaste belastingen in, w o de 100-ste Penning l h a 1 % van`
de waarde van alle goederen als heffing ineens De hier geheven belasting is vlgs
de gedrukte resolutien der Staten van Holland op 22 oct 1578 aangekondigd Het
was een taxatie van de huizen binnen Delft
- 43 ARA, Staten van Holland voor 1572, Reg 10-de Penning Nr 1240
- 44 G A Delft, 1-ste afd Nr 731 Deze voorloper van het huizenprotocol is aangelegd
omstreeks 1580
- 45 G A Delft Consentboek 1-ste afd Nr 650 f 13 vo
- 46 Pothuysken = een laag huisje, half boven, half onder de grond, tegen een ander
huis aangebouwd
- 47 G A Delft RA Nr 167 Camerbouck
- 48 G A Delft 1-ste afd Nr 708
- 49 Van Bleyswijck, D (1667) Beschrijvinghe der stad Delft, p 667
- 50 Raue, J Gem Inform Krant Jaarg 3, Nr 35 (1975)
- 51 UB Leiden, afd Handschriften Vulcanius nr 101
- 52 G A Delft Haardstedenregister van 1600 Dit was een belasting naar het aantal
stookplaatsen (schoorstenen, ovens, fornuizen)
- 53 Afbeelding 5 geeft het titelblad van het exemplaar, wat Cluyt persoonlijk heeft op-
gedragen aan de Leidse hoogleraar Paulus Merula Deze laatste was in 1597, toen
de eerste uitgave van het boekje te Leiden verscheen, bibliothecaris van de univer-
siteits-bibliotheek Het boekje is vijf maal te Amsterdam herdrukt (1608, 1619, 1648,
1652, 1705), ook te Antwerpen in 1618 Er bleek dus wel belangstelling te zijn voor
dit handboek van Cluyt
- 54 „Huysgesinne” betekent in deze eeuw nog de gezamenlijke personen, die bij iemand
inwonen en hem ondergeschikt zijn, dus ook inwonend personeel
- 55 G A Amsterdam, Not Nr 37 Hieruit blijkt, dat Outgaert en Pieter van hun vader
een schuldbrief hebben geerfd van 1254 gld, die op naam staat van de genoemde
cramer Op 4 mei 1609 machtigt Outgaert zijn broer Pieter te Delft om zijn helft van
deze brief te verkopen Waarschijnlijk had hij geld nodig i v m zijn aanstaand huwelijk
- 56 G A Delft, 1-ste afd Nr 461
- 57 „Hof” = aanvankelijk een omsloten stuk grond, met bloemen, bomen e e a gewas-
sen beplant In Holland een deftig woord, in Vlaanderen het gewone woord voor
tuin (zie Woordenboek der Ned Taal, 1903)
- 58 Correspondentie Clusius-Van Hogelande UB Leiden, Vulcanius Nr 101
- 59 G A Delft, Thes Rek 1582-1590
- 60 „capravens” = kapraaf, een uitdrukking in de bouwkunde voor dakspaar
- 61 G A Dordrecht, ONA 2, f 138 vo Wessemio = Jan van Wessum, een houthandelaar
- 62 Van der Wielen, P Pharm Weekbl, 1915, p 996 e v
- 63 Witkam, ibid Deel 7, p 114
- 64 Foresti, ibid Deel 2 en 3
- 65 Van der Kley, JJ Bijdr Gesch Geneesk Jaarg 4 (1924)
- 66 Foresti, ibid Deel 3, Boek 29, Observatio 29

- 67 Janse, J A (1966), In geuren en kleuren, p 28 e v
- 68 Clusius, C (1601) Rariorum plantarum historia Boek 2, p 200
- 69 Ibid Boek 1, p 114 Boek 6, p 210
- 70 Krelage, E H (1942) Bloemenspeculatie in Nederland, p 17
- 71 De l'Obel, ibid Deel 2, p 174
- 72 In genoemd boekwerk vindt men in de uitgave anno 1632 op p 74 en p 122 Cluyt genoemd
- 73 Jaeger, F M (1919) Historische studien
- 74 Zie over haar het artikel van Van der Gouw in de „Nederlandsche Leeuw” (1947)
- 75 G A Delft, Haardsteden 1600
- 76 Hunger, F W T (1925), Vier onuitgegeven brieven van Ortelius aan Clusius
- 77 Ibid Ook De l'Obel, ibid Deel 1, p 785
- 78 U B Leiden, afd Handschriften, Vulcanius, Nr 101
- 79 Witkam, ibid Deel 4, p 144
- 80 Ibid Deel 2, p 4 Ook Nw Biogr, Woordenb Deel IX
- 81 Witkam, ibid Deel 4, p 173
- 82 U B Leiden A C , Nr 19, f 319 vo
- 83 Ibid, Nr 40, 88
- 84 Ibid, Nr 20
- 85 Ibid, Nr 101
- 86 Ibid, Nr 225
- 87 Ibid, Nr 41, 86
- 88 Ibid, Nr 264
- 89 G A Delft, Weeskamer voor 1618, Reg 17, f 175 vo
- 90 „schilderie” = in de ruimste zin schilderwerk In de 16-de eeuw neemt het woord de betekenis aan van het schilderen naar het leven, naar de natuur
- 91 Jacques de Gheyn (1565-1629), graveur, etser, schilder Hij woont te Leiden in de periode, dat Cluyt er ook woonde Nw Biogr Woordb Deel VII
- 92 Van der Aa, Biogr Woordenb der Ned
- 93 G A Leiden, 2-de missivenboek 1587 p 174
- 94 Van der Wielen, P Pharm Weekbl 1926, p 767
- 95 U B Leiden, A C 41, Nr 39
- 96 Leids Jaarboekje (1971) Dienstwoningen der pedellen
- 97 G A Amsterdam Not Nr 193
- 98 G A Amsterdam, DTB Nr 1044, f 95 vo

Drs H A BOSMAN-JELGERSMA
Apotheker
Hoflaan 140
NI - 's-Gravenzande

DE OUDSTE APOTEKERS TE GENT IN HET ARCHIEF VAN DE ST PIETERSABDIJ *

In het fonds van de voormalige Benediktijnse St Pietersabdij te Gent en welbepaald in de bundels van de infirmerie, hadden wij het geluk enkele voorheen onbekende gegevens te vinden over Gentse apotekers die aan de abdij leverden (1) en die tot hiertoe de oudste Gentse apotekers zijn waarvan de namen bekend zijn. Wij hadden reeds kort geleden de gelegenheid de inhoud van dit fonds te belichten (2), maar thans willen we in het bijzonder aandacht schenken aan de apotekersrekeningen die er in weer te vinden zijn.

De St Pietersabdij telde dus geen eigen apoteker onder zijn monniken of personeel. De Capucijnen te Gent (3) schenen er bv. van hun kant wel een te hebben, terwijl de Cisterciënzerinnen van de Bijloke die dan toch de zorg hadden over een beroemd hospitaal ook hun geneesmiddelen van buitenuit ontvingen (4).

De St Pietersabdij wiens infirmerie — expliciet in elke abdij voorzien door de Regel van de H Benedictus (5) — te zien is op het plan dat Sanderus in 1641 in zijn *Flandria Illustrata* opnam, en later in 1777 een onderdak vond in nieuwe gebouwen (6), had sinds oudsher ook een eigen beheer (7). In de verschillende bundels van dit archief vinden we bv. inkomsten van onroerende goederen en renten terug. De fermier had een eigen boekhouding. Aldus kunnen we er rekeningen in vinden van chirurgijns, medici, hospitaalzusters en -broeders (o.a. de Gentse Alexianen) en diverse leveringen zoals van karnemelk, melk, en andere dergelijke verbruiksgoederen.

Specificaties van geneesheren waarin de aard van hun prestaties duidelijk omschreven is, behelzen zowel ziektebezoeken als geneeskundige onderzoeken van novicen en toelatingen voor zieke monniken tot het vleeseten.

Onder deze bundels is er zelfs een te vinden die ons een hele reeks gegevens verschaft over talrijke volksremedies die er als losse blaadjes zijn in verza-

* Lezing gehouden op de bijeenkomst van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux te Brugge op 12 en 13 juni 1976.

(1) Rijksarchief Gent, Fonds St Pietersabdij, 34 II, 230 en 235.

(2) Chr De Backer, Documents relatifs a la pharmacie dans les archives de l'infirmerie de l'abbaye Saint Pierre a Gand. Lezing gehouden op de „Journé de l'histoire de la pharmacie” te Brussel (ULB) op 23 mei 1976.

(3) De capucijnen hadden ook apotekers in hun kloosters. In Brussel was hun armenapoteek bekend. In Gent was er zelfs na de opheffing een capucijn werkzaam als apoteker in de apoteek van de Zusters van Liefde. Cfr P. Hildebrand, *De Kapucijnen in de Nederlanden en het Prinsbisdom Luik*, IX, Antwerpen, 1955, 571-573.

(4) J. Walters, *Geschiedenis der zusters der Bijloke te Gent*, Gent, 1930, II, 473.

(5) *Regula SPN Benedicti*, cap. 36.

(6) M.C. Laleman, in *Gent duizend jaar kunst en cultuur III*, Gent, 1975, 101.

(7) Chevalier L. Diericx, *Memoires sur la ville de Gand*, 1814, II-2, 341.

De meester van Sychleer apotheker daerom en ige in omfuyt hidende van 1/2 pence bene moete in f...
van sone p... d... van 1/2 pence de Stelle men in f... van apotheker en ige
dame mediane van den lare 1/2 en 1/2 van v... somme 1/2 meeren l... in h... van 1/2
s... en van alle d... presenten in d... van 1/2 pence presenten 1/2 l... en 1/2
van apotheker d... in Junio

afb. 1. Kwitantie met zegel van Martin van Sycleer, apothekaris, 28 juni 1413 (orig. 265 x 95 mm)

meld. De bronnen daarvan zijn zeer divers. Sommige komen uit de abdijenwereld (Hemelsdaele te Brugge, Eenaeme, Affligem, Tongerlo). Deze remedies zijn opgesteld in het Nederduits, Frans, Engels en Spaans.

Verder zijn er ook doktersvoorschriften in weer te vinden, gedrukte publiciteitsfolders voor geheime remedies en gedrukte mededelingen van tandartsen op gelegenheidsbezoek te Gent. Zelfs remedies voor paarden, keukenrecepten en alchemistische notities.

Een uitvoerige (franstalige) opsomming van de merkwaardige eigenschappen van de triakel van Andromachus verkocht in een Venetiaanse apoteek is het citeren waard.

Belangrijk op het gebied van de geschiedenis van de farmacie is echter het voorkomen van apotekersrekeningen of kwitanties in deze bundels. Deze dateren uit de 15de tot de 18de eeuw. Ze laten ons toe een handvol namen van apotekers te ontdekken.

Het oudste dokument dat over de Gentse apotekers bekend is, dateert uit 1379 en is een kontrakt tussen de apotecaris Martin van Sycleer van Pavijë en de gilde der kruideniers waardoor Martin van Sycleer de verplichting afkoopt de wapens te moeten dragen. Het is Dr. L.J. Vandewiele die deze tekst publiceerde en commentarieerde (8).

Van Martin van Sycleer vinden wij in de bundel 320 vier kwitanties terug. Het is Pieter Bave, een monnik die de functie vervult van fermerier die het bedrag betaalt dat de abdiij verschuldigd is voor geleverde geneesmiddelen.

Deze kwitanties betreffen de volgende jaren :

(In de eerste kolom zetten wij de periodes waarin de geneesmiddelen werden geleverd ; in de tweede het bedrag en in de derde de datum van ontvangst van het honorarium. Dit schema zullen wij verder in deze bijdrage ook toepassen.)

1410	32 lb. par (9)	06.09.1412
1411	60 lb. par	10.11.1412
1412	54 lb. par	28.06.1413
1415	60 lb. par 8 s.	niet vermeld

Wij citeren hier de tekst van het ontvangstbewijs uit 1413 dat neergeschreven is zoals alle andere dokumenten in gothisch cursief (afb. 1).

JC martin van sycleer apotekaris kenne ende lye nu ontfaen hebbende van heer pieteren bave moenc ende fermerier van sente pieters cloostere bij ghend de somme van liiij lib pars de welke men mi sculdich was van apotekarien ende medicinen van den jare xiiij ende xij van welke somme jc martin vorseid mi kenne vernought ende wel betaelt ende van allen verledenen payementen jn kennessen van minen zeghel an dese presente gheplact jnt jaer xiiij^c ende xiiij den xxviiij dach jn junio

(8) Dr. L.J. Vandewiele, De oudste gegevens over apothekers in België, Pharm. Tijdschrift voor België, XXX, 6 (Juni 1953), 134-138.

(9) lb par staat voor pond parisis of pond van Parijs. De afkorting s. staat voor schellingen, gr. voor grooten, p. voor poitevinen (12 p. = 1 gr.).

Jo Jan van Sycleer apotheker kenne dat Jo ontfuy hebbe by sicut beno monc en sicut beno
cloop en sicut de sone van den dach van den apotheker en medene die meden in die dach
van sicut en mede van die sicut cloof ghehad hebbe by de mede van de mede als sicut mede
hadden mede van den dach van die sicut sone Jo Jo van den dach van die sicut en sicut
van cloof van sicut van Jo van den dach van die sicut en sicut van den dach van
Lijde die Junij

afb. 2. Kwitantie met zegel van Jan van Sycleer, apothekaris, 25 juni 1425
(orig. 300 x 135 mm)

afb. 3. Zegel van Martin van Sycleer, apotekaris

afb. 4. Zegel van Jan van Sycleer, apotekaris

afb. 5. Zegel van Laureys Boele

afb. 6. Cachet-zegel van Laureys Boele

Bemerkenswaard is het feit dat deze kwitanties ook het zegel van de apotecaris dragen Dit is het geval voor alle dergelijke documenten die uit de 15de eeuw stammen die wij hier zullen ontmoeten

Voor wat Martin van Sycleer betreft, zijn diens zegels in bruinrode lak van het heraldische type Ze zijn circulair en de legende luidt voor zover te ontcijferen

sigillum martini de syclerus

Het zegel (afb 3) bestaat uit een rechtopstaand ovaal veld waarin een rijk behaard man met baard een knots vasthoudt (een zogen Wildeman?) en een schild waarop een leeuw staat Het betreft hier de uitbeelding van het wapen der Sycleers een zilveren leeuw met gouden klauwen op een veld van keel (10) Dit zegel heeft een diameter van 27 mm

Al even belangwekkend is het voorkomen van niet minder dan twintig kwitanties van de apotecaris Jan van Sycleer waarvan wij aannemen dat deze tenminste een familielid of de zoon is van Martin van Sycleer

Deze kwitanties zijn nagenoeg in dezelfde bewoordingen neergeschreven als deze van Martin van Sycleer We citeren hier de tekst gedateerd van 20 juni 1430 (afb 2)

JC Janvan sycleer apotekaris kenne dat jc ontfaen hebbe [van] heer pieteren bave monc ende fermerier van sente pieters cloostere bij ghen de somme van xvij lib viij sch pars van apotekarien ende medicinen die mijn heer dabd van s pieters ende andere heeren van den selven cloostere ghehadt hebben bij den rade van den meestere (11) als sijs te doene hadden inden jaer xiiij ende xxix van welker somme jc jan vorseid mi kenne wel betaelt ende scelde af quacte den cloostere van s pieters vorseid jn kennessen van minen zeghel an dese cedula gheplact anno xiiij^c en de xxx-xx^a die junij

De kwitantie draagt een zegel uit groene lak (afb 4) dat identiek is met dit van martin van Sycleer, uitgezonderd voor de legende

sigillum johannis de syclerus

Er valt wel op te merken dat kwitanties uit 1447, 1448 en 1451 een ander zegel dragen (diameter ca 27 mm) en dat naar ons oordeel een schorpioen voorstelt die een schuinstaand schild onder zich heeft waarop de leeuw der Sycleers' voorkomt Deze zegels zijn zwaar beschadigd of afgesleten zodat een exacte beschrijving zeer moeilijk wordt.

De aanwezige kwitanties van Jan van Sycleer zijn als volgt te ordenen

(10) J.B. Rietstap, *Armorial general precede d'un dictionnaire des termes du blason*, 2e ed., Gouda, s.d., I, 773 Hierin wordt het wapen van de Sycleers te Gent vermeld Het devies luidt „Pavien! Pavien! wat schijnt overeen te komen met wat Dr. Vandewiele in zijn geciteerde bijdrage aanhaalt

In P. Bergmans, *Armorial de Flandre du XVI siecle, Familles et Communes flamandes, Metiers Gantois, Brux-Paris*, 1919, nr 749, f 69 v, wordt een wapen van de familie Sycleer weergegeven een zilveren leeuw die echter naar rechts kijkt (dus omgekeerd) op een veld van sinopel¹

(11) De chirurgijn

1415	32 lb par 12 s	17 06 ? (12)
1418	35 lb par 18 s	21 05 1419
1419	36 lb par 9 s	02 06 1420
1420	65 lb par 6 s	27 05 1421
1421	46 lb par 18 s	15 06 1422
1422	60 lb par 6 s	13 05 1423
1423	48 lb par 4 s	08 06 1423
1424	53 lb par 14 s	19 06 1425
1427	29 s gr (11) = 17 lb par 8 s	In die sancti gervasij et paschasij 1426 (14)
1429	43 lb par 8 s	20 06 1430
1430	47 lb par	15 06 1431
1432	40 lb par 6 s	20 06 1432
1432	? (13)	22 06 1433
1435	84 lb par	18 06 1435
1436	42 lb par	17 06 1437
1437	47 lb par 12 s	die Nativitatis johannis baptis- tiste anno 1438 (15)
1438	46 lb par	1439
1446 tot		
St Jansmesse		
1447 (15)	48 lb par	06 06 1447
St Jansmesse		
1447 tot		
11 06 1448		
1450 tot	4 lb 8 s 3 gr	11 06 1448
St Jansmesse		
1451	6 lb 11 s 2 gr	04 Wedemaent (17) 1451

Al deze kwitanties zijn eveneens op papier neergeschreven (18) die echter ook watermerken vertonen (19)

(12) Onleesbaar door het zegel dat er boven is aangebracht

(13) De twee bedragen wijzen op een omrekening van betalingsmunt in rekenmunt (Ponden Vlaemsch tegenover ponden parisis) De waarde hiervan is moeilijk te bepalen omdat we geen vergelijkingspunten hebben De index van die tijd heeft geen vergelijk met de huidige Peper is bv thans goedkoop terwijl het vroeger „peperduur“ was

(14) Voor het vaststellen van deze en volgende data baseerden wij ons op Prof Dr Eg Strubbe en Dr L Voet De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden, 1960

Hier staat de datum van 19 juni opgegeven als feestdag van de HH Gervasius en Protasius (niet Paschasius) Ook Petrus Ribadineira en Heribertus Rosweyodus, Generale legende der Heylighen, Antwerpen, 1640, geven als datum 19 juni op Zo ook in Martyrologium Romanum, Parisii, Soc typ, 1588

(15) 24 juni

(16) id

(17) wedemaent = juni

(18) Voor Martin van Sycleer is hier een uitzondering de kwitantie van 10 november 1412 is op perkament Het initiaal J is hierbij versierd met een baardmannetje in profiel

(19) Deze vertonen een duif, een dikke vogel met korte poten en lange hals, een kort anker, een anker met onderaan een lijnenkruis, een ossekop met tussen de horens een gestyleerde eenvoudige lijnenster, twee andere fragmenten Wij vonden deze merken niet terug in C M Briquet, Les Filigranes, Leipzig, 1923

Een derde naam die wij hier ontmoeten is deze van Laureys Boele
 Naast zijn naam staat echter niet het woord „apotecaris” vermeld Wel worden
 de geneesmiddelen bij hem thuis afgehaald

St Jansmesse 1460 tot		
St Jansmesse 1461 en	34 s 9 gr	
van St Jansmesse 1461		
tot St Jansmesse 1462	22 s 6 gr	26 06 1463
St Jansmesse 1462 tot		
St Jansmesse 1463	38 s 2 gr	26 06 1462
St Jansmesse 1464 tot		
St Jansmesse 1465	3 lb 2 s 6 gr	24 06 1465

De geneesmiddelen zijn hier dus ook niet gespecificeerd Boele gebruikt ook een
 zegel Het heeft een diameter van ongeveer 28 mm en stelt een griffioen voor
 die een schild vasthoudt waarop in het bovenste gedeelte van het veld drie
 lindebladeren te zien zijn en daaronder een jachthoorn (20) Het opschrift van
 dit circulaire zegel is moeilijk leesbaar Duidelijk is echter de naam Boele (af-
 beelding 5)

Op de derde kwitantie staat echter een kleiner „cachet-zegel” of „merck” met
 als diameter 13 mm, dat een kruisvormig symbool voorstelt en op een huismerk
 gelijkt (afb 6)

We geven hier de tekst van de laatste kwitantie (afb 7)

*Jc laureys boele kenne ontfæen hebbende bider hand van Eerweerde benedictus
 uuten hove Religieux ende fermerier van sente pieters cloostere by ghend de
 somme van xxxviiij sch ij d grooten ende ditte van medecinen ghehaelt tot mijnen
 huus van sente jansmesse lxiij tot sente jansmesse liiiij tot mijns heren prelaets
 ende al den conventen behouf van welke somme jc laureys voorseid kenne mij
 vernoucht ende wel betaelt ende sceld den voorseiden Eerweerden benedictus
 quicte ende hem allen dies behouf naer den rechte jn kennessen der waerijt
 so hebbic laureys boele voorseid desen quictancie gheteckent met mijnen
 mercke den xxvsten jn julio lxiij*

Voor de 16de eeuw konden we maar de naam van 1 apoteker terug vinden
 Het betreft hier een specificatie uit 1560 van niet minder dan 88 geleverde
 geneesmiddelen of prestaties (hoofdzakelijk het toedienen van clysteren) door
 de apotecaris Gheeraerd de Cokere Hij tekent na de ontvangst van zijn hono-
 rarium een kwitantie onder de lijst met zijn handmerk (afb 8) De tekst hiervan
 geven wij weer, des te meer interessant omdat deze zijn officina lokaliseert
 in de Galei aan de oude vismarkt (nu groentemarkt) (21)

*Ic Gheeraerd de cokere apotecaris inde gallee staende up die vischmaert
 kenne ontfæen thebbene bider handt van jooris masseau betaelende over heer*

(20) J.B. Rietstap, o.c., 227 citeert verschillende families Boele(n), Boels zonder enige
 relatie qua wapen met dit van ons zegel P. Bergmans, o.c., concordeert hiermee

(21) F. De Potter, Gent van den oudsten tijd tot heden Geschiedkundige beschrijving
 van de stad II, Gent, s.d. 355 en 356 In 1558 was de Galei een tapperij en later een
 „winkel” Hieruit zou blijken dat de Cokere er zijn officina na 1558 verhuisd heeft

jacop van *der* heyden kelderwaerder (22) ende petanchier (23) vanden cloostre van sente pieters binnen ghendt de somme van twee ponden grooten ter cause van de medecijnen hier vooren ende in dit billet ghespecificiert ende ditte bij appointement tusschen mij ende den voornoemden jooris masseau over den voornoemden petanchier ghemaect van welker somme van ij lb gr jc mij kenne vernoucht ende schelde de voornoemden bij desen quijcte Toorconden mijne hanteecken hier onder ghestelt desen achsten van hoymaendt (24) xv^c tzestich

Deze lijst is echter niet volledig. Ze begint bovenaan het blad met het latijnse woord „item” (eveneens) hetwelk een vervolg veronderstelt, des te meer omdat de specificatie geen titel draagt. De eerste datum die erin voorkomt is deze van 6 april 1554. Verder vinden we zonder enige chronologische volgorde de jaren 1555 tot 1559 terug.

Met de apoteker Jacques Janssens waarvan we elf kwitanties terugvinden belanden we in het begin van de 17de eeuw. De naam van de ontvanger van de abdijs die hem uitbetaalt is steeds Jacques van Laeken.

02 03 1607 tot 22 08 1607		
en tot 01 06 1608	23 lb 9 s 8 gr	25 06 1608
1610	28 lb gr	1611
januari 1613 - 01 01 1614	29 lb gr	1615
1616	200 gulden	1619
1618	29 lb gr	1617
1619	56 lb gr	[1620]
01 01 1620 - 01 01 1621	53 lb gr	02 01 1621
1621	60 lb gr	23 04 1622
1623	17 lb gr	06 02 1627
1624	30 lb gr	1625
01 01 1625 - 30 04 1625	11 lb 5 s	11 07 1625 (25)

Wij geven hier de tekst weer van de kwitantie uit 1627 (afb. 9).

Jonkheer Jacques van Laeken ontfangher van onse Pitancie ende Infirmierij zult betaelen aen Jacques Janssens Apotecaris de somme van zeventhien lb gr ende dat over de medicamenten, zijner huysse gehaelt, tot behouwe van onse Convente over het ghehele jaer duysent zeshondert drientwintich, ende dese wederbringhen met quitancie zal u valideeren op u rekeninghe dan ende soot behooren sal, toorconden desen iij febr 1624

17 lb gr

F Arsenius Abt van Ste Pieters neffens Ghendt

(22) Bij Verdam, Middelnederlandsch Handwoordenboek, 's Gravenhage, 1932, staat als betekenis opgegeven opzichter over het eten en drinken in een klooster.

(23) Pitanciemeester. Staat in voor het beheer van de renten om daaruit voedingswaren voor het klooster te verstrekken. Beide functies worden hier waargenomen door een persoon, in feite de ekonoom van de abdijs.

(24) Hoymaendt = juli.

(25) Deze kwitantie is niet ondertekend door Jacques Janssens. Het bedrag is ontvangen door een zekere Jan Rosseau (de apotekersknecht?) via een volmacht.

Ontfaen bij mij Onderscreven van *Jonkheer* Jacques van Laeken onfangher vande pantantie ende fermerije het inhoud ende deser bewijse mij toorconden desen sesden *februari* 1627
Jacques Janssens 1627

Voor de jaren 1625 tot 1627 krijgen we weer een andere apotecaris Jan Lamzoete De ontvanger is weer Jacques van Laeken en naast de naam Lamzoete komt weer expliciet het woord „apothecaris” voor
Terwijl Jacques Janssens gewoon zijn kwitanties ondertekent, onderschrijft Jan Lamzoete deze met zijn naam en handmerk

Volgende (zeer kort opgestelde) kwitanties zijn voorhanden

mei 1625 - 31 12 1625	23 lb 7 s 5 gr	[1625]
01 01 1626 tot 31 12 1626	62 lb 4 s 1 gr 6 p	[31 12 1626?]
1627	60 lb 1 s 6 gr	28 12 1628

Een andere belangwekkende specificatie waarvan wij zoals deze van Gheeraerd de Cokere een uitgave voorbereiden, is de „Medicijnen voor de Aelmoessereije van Ste Pieters ghelevert bij Pieter Cooman”

Hierbij staat ook het adres, of toch een aanwijzing van adres, aangegeven „voor de PP Capucinen”, hetgeen betekent, voor het klooster of de kerk van de paters capucijnen Deze kerk is thans een protestantse tempel en is gelegen in de Brabantdam Het klooster zelf is met de Franse Revolutie verdwenen Deze nauwkeurige rekening geldt vanaf 18 januari 1642 tot 26 november 1644 en werd uitbetaald op 1 oktober 1646 Ze is in de volkstaal opgesteld Onder de aangerekende medicamenten en prestaties lezen we o a „wit poijer suiker, sap van callisseije, conserven om te purgeeren, adstringente pillekens” en verder ook vinden we siropen, emplastra en colliria vermeld
In dezelfde bundel zit tevens een rekening van een chirurgijn van de abdij, Anthon van Huffele, die enkele details uit de rekening van Pieter Cooman verduidelijken

Deze rekening is ingediend voor „Chirurgicaele diensten ghedaen bij ordonantie van mijn heere Benedictus vander Saere als Aelmoesener sedert het jaer 1644” O a is „Joos den ghequetsten” in de specificatie van Pieter Cooman te identificeren als „Joos Roels gevallen van de hautmijte ghequetst in sijn hoofd”

We zien hierbij dat ook de chirurgijn „chirurgicaele medicamenten” leverde Hij rekent ze immers bij zijn diensten

We geven hier een kwitantie van Pieter Cooman met betrekking op een niet gespecificeerde levering van geneesmiddelen tijdens het jaar 1650 (afb 10)

Ontfaen bij mij onderscreven ut handen van mijn heer Gregorius Buvet de *somme* van zevenentsestich ponden neghen schellijngen neghen grooten ende datte over de leverijnghe vande medecijnen ghedaen geduerende het iaer xvi^c vijftich mij toorconden
Pieter Cooman

In de bundel vinden we nog andere gewone kwitanties van Pieter Cooman terug, aan hem uitbetaald door Theodorus Diemberbroeck Resumerend zijn aldus volgende dokumenten voorhanden

^{tt}
 De betaling by my overloopen niet gevonden my
 beide overgavend. Ik wil het over my handout stellen
 op mijn wijf. Ik wil myn vrouwe over de
 Es. van mijn vrouwe, had myn vrouwe op
 van de. De betaling myn vrouwe
 Pieter Cooman

afb. 10. Kwitantie van Pieter Cooman, apothekaris, 1650

18 01 1642 - 26 11 1644	3 lb 16 s 10 gr	01 10 1646
1644 en 1645	29 lb 9 s gr	
	18 lb gr	
1646	44 lb 18 s 3 gr	
1647	28 lb 1 s gr	
1650	67 lb 9 s 9 gr	
1651	29 lb 10 s gr	23 04 1655

In verband met de voornoemde apothekers gingen wij in het Stadsarchief te Gent twee registers na waarin de „hueversten” of hoofdmannen van de corporatie van de kruideniers opgenomen zijn (26)

Wij vinden hier Gheraerd De Cokere, filius Thomae vermeld als gezworene in 1569 De naam Jacques Janssens vinden we terug in 1609 als een der „coopers”, in 1611 als gezworene, in 1618 als tweede „waerdeerder”

Jan Lamzoete is vermeld als gezworene in 1631

Pieter Cooman ontmoeten we in hetzelfde jaar als „waerdeerder”

Bij De Potter (27) vonden we een Jan Boele als hoofdmann in 1430, onze Laurens Boele als deken in 1475 en Jan van Siclers als deken van het jaar 1461

Nog in het Stadsarchief te Gent (nr 156/1) vonden we in een register „Ordonnatie en Wijsdommen der Deken van de Neringen der Stad van Gent” (1357-1583) Laureys (Laurens, Lauwerhems, Lauwerijns, Lauwereys) Boele als deken der crudeniers van 1452 tot en met 1455

Uit 1705 dateert de „Specificatie van medecijnen ghedaen ten Diensten vanden Eerweerdighen heer mijn heer den prelaet vande Exempte abdije van St Pieter door Charles Nonneman Mr Apotecaris ’

Deze rekening waarvan Charles Nonneman het bedrag van 14 - 19 - 5 ponden grooten op 8 februari 1705 mocht ontvangen beslaat de periode van 30 april 1702 tot 6 februari 1705

Hier zijn de specificaties, zoals trouwens alle volgende rekeningen in detail, duidelijk in het latijn gesteld met de afkorting R/ van Recipe en de hoeveelheden

Een andere specificatie is de „Specificatie Der medicijnen ghelevert ten Dienste van sijne Eerweerdighste heere mijn heer Maurus Vander Schueren Prelaet vande vermaerde Abdije van S pieters Door Christianus De Man”.

Deze rekening beslaat een leveringsperiode van 23 december 1707 tot 15 september 1708 Hier staat reeds de naam van een monnik bij voor wie de geneesmiddelen bestemd zijn, hier in casu de coadjutor van de abdij

Het is de „huysvrouw” of echtgenote van de apotheker, nml Catharina Provoost die de verschuldigde som ontvangt

(26) Stadsarchief Gent, 173, 3, register op perkament met de lijst der oversten, gezworenen, (kruiden-)waerdeerders en coopers, 1541 - 1616 Eveneens 173, 4, register, Boek der kruideniers, op perkament, hoofdmannen, gezworenen, etc, 1542-1768

Als „hueversten” van de gilde der kruideniers zien wij talloze malen geneesheren vermeld staan In de lijsten daarentegen uit de laatste jaren van de 16de en de eerste jaren van de 17e eeuw zien wij ook namen als Goovaert Janssens en Joos Cooman, waarschijnlijk verwanten van de geciteerde apothekers In 1575 vinden we zelfs een Gheerof (Gheerolf) de Cokere terug In het tweede register vinden we ook een naam van een tot hertoe onbekend apotheker in 1630 is Gillis Pijpe, apothecaris, gezworene

(27) F De Potter, o c, III, 1885, 323

Voor het jaar 1723 is een rekening weer te vinden met omschrijving van de geleverde medikamenten door apotheker Joos vanden Driessche voor een zekere Heer Coppens Daar de Benediktijnen aangesproken worden met Dominus, Heer, zal dit waarschijnlijk een monnik zijn

Tenslotte vermelden we als laatste apotheker E Cornelissens, waarvan we tot hertoe de volledige voornaam niet kon weervinden Het zijn twee specificaties die hier zijn bewaard Ze zijn uitvoerig, zeer nauwgezet opgesteld met o a alle namen van de monniken en domestieken voor wie de geneesmiddelen bestemd waren, alsook de hoeveelheden Ze tellen elk zomaar 21 en 11 pagina's! De titels zijn „Medicamenten geleverd bij mij E Cornelissens ten dienste van de vermaerde exempte Abdije van S Pieters” De specificaties beslaan de periode van 2 november 1751 tot 2 oktober 1752, waarvoor Cornelissens op 11 december 1752 werd betaald

Over Cornelissens weten we uit de Gentse Almanakken dat hij op het Onderbergen woonde en zijn zoon zijn apoteek overnam Onlangs werd van E Cornelissens in een tentoonstellingskatalogoog een rekening opgenomen (28)

Aldus leverden volgens de nagegane archivalia volgende apothekers aan de St Pietersabdij

1410 - 1415	Martin van Sycleer
1415 - 1451	Jan van Sycleer
1462 - 1465	Laureys Boele
1555 - 1559	Gheeraerd de Cokere
1607 - 1625	Jacques Janssens
1625 - 1627	Jan Lamzoete
1642 - 1655	Pieter Cooman
1702 - 1705	Charles Nonneman
1707 - 1708	Christianus De Man
1723	Joos Vanden Driessche
1751 - 1752	E Cornelissens

Christian DE BACKER
Penitentenstraat 14
9000 Gent

(28) (Dr L.J. Vandewiele), Catalogus van de Tentoonstelling van Farmaceutische Voorwerpen uit het privebezit van de Oostvlaamse Apothekers , (Gent, 1976), 84 nr 362

FARMACEUTISCHE FILATELIE (II)

We waren vroeger reeds in de gelegenheid een reeks van 6 farmaceutische zegels te bespreken, die uitgegeven werden ter gelegenheid van het Congressus Internationalis Historiae Pharmaciae te Praag in 1971 (Farm Tijdschr Belg, 49 (1972), 121) We weten dat vele apothekers postzegelverzamelaars zijn en dat zij in goed gezelschap verkeren kan worden afgeleid uit het feit dat niemand minder dan de Voorzitter van de A P B, Dr Apr A Lontie, hun hierin het voorbeeld geeft

Filatelie kan op vele manieren bedreven worden en beperkt zich niet uitsluitend tot het verzamelen van postzegels, poststukken, poststempels enz, het is een hersenwerk, dat smaak aan logica paart en heel wat kennis vereist van papiersoorten, drukprocedures, perforatiemethodes, vervalsingen e z m Een probleem dat zich ook stelt voor de postzegelverzamelaars en veel schiften en fiche-werk veronderstelt is de klassifikatie, heel dikwijls gesteund op het hoe en het waarom van de verschillende uitgiften Een aangewezen klassifikatie-thema voor apothekers is ongetwijfeld de farmaceutische filatelie, waaronder dan kunnen begrepen worden medikamenten (kruiden, eenhoorn), chemie (toestellen, portretten), farmaceutische toestellen (potten, vijzels, balansen), farmaceutische manifestaties en herdenkingen, enz enz Zeker geen werk voor primairen, zoals de postzegelverzamelwoede wel eens laatdunkend wordt genoemd

Ter gelegenheid van het 4e EUROCOPHAR Kongres, zijnde het Europees verbond van Farmaceutische Cooperatieven, gehouden in oktober 1975 in de Republiek San Marino, werd een 100-lire postzegel uitgegeven Het is geweten dat het uitgeven en verkopen van postzegels een belangrijke bron van inkomsten is voor de minirepubliek San Marino, het internationaal Eurocophar Kongres was dan ook een gelegenheid waarvan dankbaar werd gebruik gemaakt om een nieuwe postzegel uit te geven De oplage bedroeg 750 000, zij werden gedrukt bij Helio Courvoisier S A La Chaux-de-Fonds, ontwerp en ets zijn van G Valentini zes van de negen afgebeelde kruisen symboliseren de 6 Europese landen die deel uitmaken van Eurocophar (Belgie, Duitsland, Frankrijk, Italie, Nederland en Spanje) en de 3 andere kruisen zijn bestemd voor landen die weldra zullen toetreden

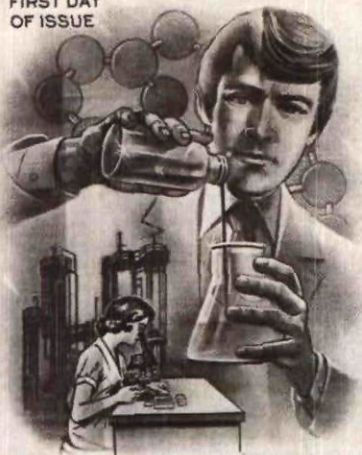
Van deze gelegenheid wordt gebruik gemaakt om nog een tweetal farmaceutische zegels te reproduceren, de ene uitgegeven ter gelegenheid van „A Century of Modern Chemistry USA” (1976), de andere ter gelegenheid van het 120-jarig bestaan van de American Society of Pharmacy (1972)

Lit G B Griffenhagen, From 16th Century Aztec Herbal to 20th Century Pharmacy Congress Stamps magazine, 3 april 1976

L J Vandewiele

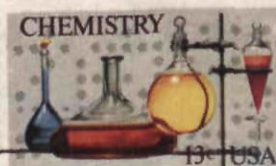

OFFICIAL
FIRST DAY
OF ISSUE

A Century of Modern Chemistry

SERIES OF 1976

FIRST DAY OF ISSUE

GEDENKPENNING VAN HET 100-JARIG LABORATORIUM VOOR TOXICOLOGIE VAN DE RUG

In de Fakulteit van de Farmaceutische Wetenschappen van de RUG werd het 100-jarig bestaan herdacht van het Laboratorium voor Toxicologie. De Directeur Prof Dr A Heyndrickx had het lumineuze idee deze herdenking te bestendigen door de uitgifte van een gedenkpenning.

Deze medaille vermeldt op de ene zijde de jaartallen 1876-1976 en de namen van de 6 professoren, die toxicologie aan de RUG hebben gedoceerd.

Prof Theodore Swarts 1876-77
Prof Edouard Dubois 1878-92
Prof Maurice Delacre 1892-1907
Prof Louis Gesche 1908-14
Prof Rene Goubau 1914-57
Prof Aubin Heyndrickx 1958-

Als legende *Universitatis Gandavensis Scientiae Toxicologiae Laboratoria Saecularia* (Eeuwfeest van de Laboratoria voor Toxicologische wetenschap van de Gentse Universiteit)

De keerzijde vertoont centraal de beker van Hygieia, waaruit een slang haar gift drinkt van ouds is deze slangebeker als embleem voor de apoteker bekend, het is duidelijk een allusie op vergift

De toxicologie, die de leer is van de vergiften, mag dus a fortiori dit embleem gebruiken, de keus is zeker gerechtvaardigd

De balans, die over de kelk getrokken is, wijst niet alleen op de farmacie, maar verzinnebeeldt de samenwerking tussen toxicologie en het gerecht

Gerecht en toxicologisch onderzoek hebben als opdracht een eind te stellen aan de vergiftigingen dit wordt gesymboliseerd door de naald van de balans, die de slang doorboort

Idee en uitvoering werden toevertrouwd aan de befaamde Gentse beeldend kunstenaar Georg Vindevogel (verwant aan de grote Gentse chemicus Leo Baekeland) De stijl is modern-klassicisme, de uitvoering technisch zeer verzorgd We houden eraan de initiatiefnemer Professor Heyndrickx en de uitvoerder G Vindevogel geluk te wensen met deze prestatie

Het Toxicologisch Instituut, het Farmaceutisch Instituut en de Rijksuniversiteit te Gent hebben hierdoor hun steentje bijgedragen voor de geschiedenis van de Farmacie

Dr L J Vandewiele

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

Bijeenkomst te Brugge 12-13 juni 1976

Wat in 1953 reeds als een gelukkige bijeenkomst mocht bestempeld worden, werd nu opnieuw een geslaagd succes onder een stralende zon stelde de fiere stede van Brugge haar kunstschaten tentoon voor een honderdtal leden van de Kring

Het begon al goed de zaterdagmiddag in de 12e-eeuwse Sint-Anna-Wijk, waar de straatjes nog geen stoepen tellen, en de eenvoudige mensen je vriendelijk goeiendag zeggen In dit volkse kwartier, waar de dichter Guido Gezelle werd geboren, bezochten we het kleine, maar verzorgde museum voor Volkskunde, er rechtover kon men het Kantcentrum rustig binnenwandelen, waar de dames nog de edele kunst van het kantwerk kunnen aanleren Wat verder bezochten de deelnemers de eigenaardige Jerusalemkerk, rond de jaren 1427 gebouwd door de familie Adornes Om deze kapel te bouwen, deden de gebroeders Adornes twee pelgrimstochten naar het Heilig Land, en lieten zich daar inspireren door het grondplan van de Kerk van het Heilig Graf te Jerusalem Geheel de charme van het middeleeuwse Brugge hangt in en rond deze Jerusalemkerk, waartegen kleine godshuisjes geplakt staan, die vroeger bestemd waren om oude vrouwen te herbergen

Na deze heerlijke wandeling ontmoetten de leden elkaar terug in het Holiday Inn, waar de voordrachten werden gehouden, Vooreerst hoorden wij Mevrouw Bosman-Jelgersma uit 's-Gravenzande met „Dirck Outgaertsz Cluyt, een 16-de eeuwse apotheker uit Delft” Vervolgens nam de gentse bibliofiel Chris De Backer het woord over „De oudste apothekers te Gent”

Dr Muller-Jahncke uit Marburg a d Lahn wist de deelnemers te boeien met „Agrippa von Nettesheim und den 'Englischen Schweiz' zu Antwerpen (1529)”, waarna Dr Leo Vandewiele in een pittige taal „De ingredienten van de Triakel, in verzen bezongen door een nonnetje van het Sint-Janshospitaal (17e eeuw)” voorlas en van commentaar voorzag De avond werd besloten met een lezing van Dr Guislain (Marchienne) „Note sur l'admission d'un apothicaire français à Bruges, en 1792”

Geheel de zondagvoormiddag was gewijd aan het bezoek van de tentoonstelling „Het 800-jarig bestaan van het Sint-Janshospitaal (1188-1976)”, onder de bevoegde leiding van lic kunstgeschiedenis, Mevr Hilde Lobelle-Caluwé, een van de medewerkers aan deze uitzonderlijke tentoonstelling

Het Sint-Janshospitaal te Brugge is een der oudste nog in gebruik zijnde gasthuizen van gans Europa Hoe er gedurende acht eeuwen zieken geestelijk en lichamelijk werden verzorgd, en wat er aan kunstwerken werd besteld en bewaard, werd in deze unieke tentoonstelling voor het eerst in zijn geheel voor een internationaal publiek openbaar gesteld

In de imposante ziekenzaal, daterend uit de 12e en 14e eeuw kreeg men een boeiend historisch overzicht van de ziekenzorg en de medische apparatuur

In de gotische kapel kon men schilderijen, beeldhouwkunst en kerkgewaden bewonderen, die onafscheidelijk verbonden waren aan de kloostergemeenschap die dit St-Janshuis in die vele eeuwen bewoond en bezielde heeft

Onze buitenlandse genodigden stonden verder vol bewondering voor de mooiste apotheek uit ons land, de St -Jansapotheek, een juweeltje van een interieur, met vijzels, delftse potten en kruidendozen. Ook de zolderkamer boven de apotheek kon men nu bezichtigen, waar de voorraden kruiden werden bewaard en bewerkt. Het hoogtepunt van deze tentoonstelling vormden de zes meesterwerken van Hans Memling (1433-1494), de grootste verzameling ter wereld van deze Vlaamse primitief, alsook het door zijn hand geschilderde Ursula-schrijn. Meer dan twee uur konden de deelnemers van de Kring zich met al deze onvolprezen schoonheid heel wat innerlijk verrijken. Wie zich aan het ontstaan en de evolutie van ons beroep mocht interesseren, kan steeds terecht als lid bij de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux.

Apr. B. Mattelaer
Sekretaris - penningmeester
Voorstraat 40
3500 Kortrijk

SYMPOSIUM OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE WETENSCHAPPEN AAN DE UIA

Op 28 april 1976 werd aan de Universitaire Instelling Antwerpen, op initiatief van de H H Professoren Dr H Deelstra, Dr R Hirschfeld en Dr D Callebaut, een symposium gehouden over de Geschiedenis van de Wetenschappen „Belgie in de evolutie van het wetenschappelijk denken“.

Doelstellingen

- Opzet van het symposium is de interesse van de studenten en afgestudeerden te stimuleren voor de geschiedenis van de wetenschappen en meer in het bijzonder de ontwikkeling en de uitstraling van de wetenschappen in België
- Hierdoor wordt gehoopt bij te dragen tot
- een algemeen wetenschappelijke cultuur ,
 - een betere waardering van onze kennis ,
 - een juist begrip en een kritische evaluatie van de ontwikkeling van het onderzoek in België in het licht van de evolutie van het internationaal wetenschappelijk denken
 - het bevorderen van onderzoek en onderwijs

Voordrachten

Prof Dr A Bruylants (U C L) „Louis HENRY (1834-1913), en de organische scheikunde in de XIXe eeuw, in België“

Na zijn universitaire studies — achtereenvolgens te Leuven, te Luik en te Giessen (Duitsland) — heeft Louis HENRY zich als vooraanstaande organicus laten kennen. Zijn leven als wetenschapsmens en hoogleraar omspannt grosso-modo de periode van 1859, datum van zijn eerst leeropdracht te Leuven, tot 1909, het jaar van zijn gouden jubileum in dezelfde universiteit.

Vanaf zijn optreden als titularis van de leerstoel voor algemene scheikunde heeft hij zich van zijn voorganger, Martin MARTENS (1795-1863) onderscheiden. In zijn research, heeft hij de structuurtheorie niet alleen als leidraad gebruikt maar tevens op belangrijke wijze ontwikkeld. Vooral weze vermeld zijn begrip van „functionele solidariteit“ (1855) volgens hetwelk twee (of meer) functies, of functionele groepen, in dezelfde molekuul ingeplant, elkaar wederzijds beïnvloeden en bijgevolg van eigenschappen veranderen. Dit begrip, algemene uitdrukking van een fundamenteel gedrag van organische molekulen, wordt in de hedendaagse scheikunde, onder de benaming „Structuur-reaktiviteit relaties“, op kwantitatieve wijze grondig bestudeerd.

Meer dan 400 titels op de bibliografische lijst blijven van de voorbeeldige en schitterende activiteit getuigen van de leuvense school van Louis HENRY.

Prof Dr A Velghe (Directeur van de Koninklijke Sterrenwacht) „Adolphe QUETELET (1796 - 1874), zijn leven en werk“

Adolphe Quetelet werd geboren te Gent, op 22 februari 1796. Na het voleindigen

van zijn middelbare studien gaf hij lessen aan het College van Oudenaarde, vervolgens aan het Koninklijk College van Gent. Hij promoveerde op 24 juli 1819 met een proefschrift gewijd aan het meetkundig vraagstuk, en werd aldus de eerste doctor in de wetenschappen van de Gentse Alma Mater. In oktober 1819 werd hij benoemd tot leraar in de wiskunde aan het Atheneum te Brussel. Begin 1820 werd hij benoemd tot lid van de „Academie royale des Sciences et Belles-Lettres de Bruxelles”. Hij werd op 38-jarige leeftijd verkozen tot Vaste Secretaris van de Academie.

In 1823 bracht Quetelet voor het eerst de gedachte naar voren een sterrenwacht te bouwen in het zuidelijk gedeelte van het Koninkrijk der Nederlanden, waar praktisch aan geen sterrenkunde gedaan werd. Hij werd in 1830 aangesteld als directeur van de Sterrenwacht van Brussel en zou aan het hoofd van de instelling blijven tot aan zijn dood (17 februari 1874).

Quetelet was veelzijdig begaafd. Bovendien zijn aanleg voor de literatuur, de wiskunde en de natuurkunde, was hij ook een statisticus van talent. Hij heeft de statistiek tot een ware wetenschap weten te verheffen en vond er een nieuwe toepassing voor door de bakens te leggen van een criminele sociologie.

Prof. Dr. L. Elaut (Gent) „Louis WILLEMS (1822-1907), Hasselts geneesheer, voorloper van Pasteur”

Louis WILLEMS (1822-1907) zoon van een Hasselts geneverstoker, was te Leuven in 1848 als medicus afgestudeerd. Overal in het land, en om in de stallen van zijn vader, woedde herhaaldelijk een besmettelijke ziekte onder de runderen: pleuropneumonia exsudativa. Een prijsvraag uitgeschreven door de Brusselse Akademie voor Geneeskunde in 1848, bracht Willems ertoe te zoeken naar de oorzaken van de ziekte en naar middelen om het hoornvee ertegen te behoeden. Op eigen houtje en met vaders medewerking experimenteerde hij op de zieke en dode dieren. Hij onderzoekt systematisch de kringen, vergelijkt, noteert de letsels, kijkt de etter na met een onooglijk mikroskoopje, het enige dat te Hasselt bestaat, leest hoe het met de ervaring van Edward JENNER ter bestrijding van de pokken verliep. Hij stelt vast dat een koe, die de gevreesde pleuropneumonie toch overleeft, nooit meer ziek wordt, hoe ze ook aan besmettingsgevaar bloot staat, of door hemzelf met de etter uit de longen van gestorven dieren besmet wordt. Daarop brengt hij bij gezonde dieren besmettelijke etter, in hun snuit, enkele sterven, andere niet, deze laatsten worden dan ook immuun tegen verdere besmettingen. Willems verlegt nu de inplantingsplaats van de snuit naar de staart van de dieren. Deze genezen nu allemaal, ze verliezen er wel ten dele hun staart bij, maar blijken immuun te zijn voor de pleuropneumonia exsudativa. Het voorbehoudmiddel was gevonden. Dit alles speelde zich af in 1850-1852. In 1898 ontdekten Nocard en Roux de kiem van de besmettelijke bronchopneumonie der runderen. Het werk van L. Willems bleef overeind. Het werd op Europese schaal toegepast om de veestapel te vrijwaren. In 1852 was Pasteur een kleine leraar te Straatsburg en begon pas met de grondvesten te leggen van zijn biologische bijdragen, die van 1858 tot 1895 hun bekroning zouden kennen. Louis Willems was Pasteur twintig jaar voor.

L. J. Vandewiele

Volgende bijeenkomst van de Kring — Prochaine réunion du Cercle

De volgende bijeenkomst van de Kring zal plaatsvinden te Bergen op Zoom op 15-16-17 april 1977. Deze bijeenkomst valt samen met het 8e Beneluxcongres voor de Geschiedenis der Wetenschappen. Het volledig programma zal U door de sekretaris worden toegestuurd.

La prochaine réunion du Cercle aura lieu à Bergen op Zoom le 15-16 et 17 avril 1977. Cette réunion coïncide avec le 8e Congrès Benelux d'Histoire des Sciences. Le secrétaire vous fera parvenir le programme détaillé.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Oppericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau :

Voorzitter-Président : E.L. Ahlrichs, Prof. Ritzema Boslaan 13, Utrecht
O/Voorzitter-Vice-Président : E.G. Segers, Av. W. Churchill 124, 1180 Bruxelles.
Sekretaris-Penningmeester }
Secrétaire-Trésorier } B. Mattelaer, Voorstraat 40, 8500 Kortrijk.

Leden-Membres : Dr. D.A. Wittop Koning, Raphaëlstraat 22, Amsterdam
Dr. A. Guislain, 110 rue Royale, 6030 Marchienne
J.B. Van Gelder, Spronklaan 54, Goringhem

Ereleden - Membres d'Honneur :

Prof. Dr. A.E. Vitolo, Pisa ; Prof. Dr. G.E. Dann, Dransfeld ; Dr. L.J. Vandewiele, Destelbergen ; Dr. P.H. Brans, Rotterdam ; Phn. I. Etienne, Bruxelles ; M.P. Julien, Paris ; Prof. Dr. G. Folch Jou, Madrid ; Prof. Dr. K. Ganzinger, Wien ; Prof. Dr. A. Heyndrickx, Gent ; Prof. Dr. G. Sonnedecker, Madison ; Prof. Dr. H. Tartalja, Zagreb ; Dr. D.A. Wittop Koning, Amsterdam.

Weldoener leden - Membres Bienfaiteurs :

A.P.B., Brussel-Bruxelles ; Voorzorgskas voor Apothekers-Caisse de Prévoyance des Pharmaciens, Brussel-Bruxelles ; Fédération des Pharmaciens de Bruxelles ; Union Pharmaceutique de Charleroi.

Ondersteunende leden - Membres Donateurs :

Kon. Apothekersvereniging van Antwerpen (KAVA) ; Kon. Oostvlaams Apothekersgild (KOVAG) ; Apothekersvereniging voor Kortrijk en Omliggende (AVK) ; Koninklijke Brugse Apothekersvereniging ; Pharmacies Populaires de Verviers ; Union Nationale des Pharmaciens Luxembourgeois ; Ets Rodolphe Coles, Diegem ; Onderlinge Pharmaceutische Groothandel, Utrecht ; Universitätsbibliothek, Braunschweig ; Ets Dr. Willmar Schwabe, Zaandam ; Institut für Geschichte der Pharmazie, Marburg a. Lahn ; K.N.M.P., departement 's-Gravenhage ; K.N.M.P., departement Utrecht ; Fonderie de Luxeuil, Luxeuil-les-Bains.